

Γεωργακόπουλος Βασίλης - Διπλωματική Εργασία Ειδίκευσης

Τριμελής Επιτροπή: Δοξιάδης Κύρκος (επιβλέπων), Κουζέλης Γεράσιμος, Ξιναρή Χάρης.

ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΑ ΣΩΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

Ανάλυση λόγου στη δίωξη των οροθετικών γυναικών

Φεβρουάριος 2017

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

στην Κατερίνα και τη Μαρία που γύρισαν την πλάτη στη φρίκη.

*στους ανώνυμους μετανάστες και τις μετανάστριες που σύρθηκαν από
ιατρικά γάντια, που εγκλήθηκαν από ιατρικές μάσκες, που κρίθηκαν
από προστατευτικά πλεξιγκλάς.*

*σε κάθε άνθρωπο που αγωνίζεται ενάντια στην κοινή λογική της
βαρβαρότητας.*

περιεχόμενα.

προλογικά	3
μεθοδολογικές και θεωρητικές διευκρινίσεις	7
γνώση και επιστήμη	9
μεθοδολογία	13
η διπλή κίνηση της γενεαλογικής κριτικής	16
πολιτικές και τεχνικές διευκρινήσεις	21
συνθήκες εκφοράς	28
κρίση	28
εθνικισμός	32
πολιτικές	35
διώξεις	39
αναφορές και κατασκευές	44
συνεργατικότητα	45
ο κίνδυνος	48
ο ξένος	51
ο μετανάστης	54
μεταγραφές και παραγωγές	59
οικογένεια, έθνος, φύλο	63
θύματα	67
συμπερασματικά	70
σώματα	72
υποκείμενα	76
όρια	80
βιβλιογραφία	82
πηγές	87
υλικό ανάλυσης	89

προλογικά.

«Τον Απρίλιο του 2012, υπό τις εντολές της κυβέρνησης Παπαδήμου, η ελληνική αστυνομία θα εξαπολύσει μια μεγάλη επιχείρηση σκούπα στο κέντρο της Αθήνας, σε περιοχές που συχνάζουν τοξικοεξαρτημένα άτομα, προσάγοντας εκατοντάδες γυναίκες τις οποίες θα υποβάλει σε εξαναγκαστική υγειονομική εξέταση χωρίς τη συναίνεσή τους μέσα σε αστυνομικά καταστήματα, χρησιμοποιώντας το στοιχείο της οροθετικότητας όπου προκύπτει όχι για τη θεραπεία τους αλλά για τη στοιχειοθέτηση μιας ποινικής δίωξης»¹

Την άνοιξη του 2012 και λίγο πριν τις βουλευτικές εκλογές του Μαΐου, που έμελλε να αποτελέσουν σημαντική στιγμή της αναδιάταξης του κομματικού συστήματος και της ανάδειξης της έντασης της πολιτικής εκπροσώπησης που οξύνθηκε την περίοδο της κρίσης, μέσα απ' τη συνεργασία δύο υπουργείων, του Υπουργείου Υγείας και του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη (sic), θα διενεργηθεί μία μακρά «επιχείρηση σκούπα» στο κέντρο της Αθήνας με διακηρυγμένο στόχο να «επιστρέψει η πρωτεύουσα στους κατοίκους της». Όχι τυχαία, την ίδια περίοδο κατεβαίνει ως υποψήφιος κομματικός μηχανισμός στις εκλογές η νεοναζιστική Χρυσή Αυγή, απ' τις οποίες μάλιστα θα εισέλθει για πρώτη φορά στο κοινοβούλιο αποσπώντας ποσοστό 6,97%, με το σύνθημα «η Ελλάδα στους Έλληνες». Οι επιχειρήσεις μαζικών ελέγχων από την ΕΛ.ΑΣ. εναντίον μεταναστών/στριών στην Αθήνα δεν ξεκίνησαν, βέβαια, εκείνο το διάστημα, όμως τότε συνδέθηκαν στενά με έναν λόγο γύρω από την υγεία της κοινωνίας και τους τρόπους με τους οποίους αυτή απειλείται από τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς.

Έτσι, την 1^η Απριλίου ο Ανδρέας Λοβέρδος, τότε υπουργός υγείας και εξαιρετικά δημοφιλής βουλευτής του ΠΑΣΟΚ στη β' Αθηνών από το 2000, στην οποία μέχρι πρόσφατα εκλεγόταν πρώτος σε σταυρούς απ' το κόμμα του², θα εκδώσει την «υγειονομική διάταξη 39^α», την οποία βάσισε σε αναγκαστικό νόμο του 1940 και με

¹ Κώστας Φαρμακίδης στο Ζωή Μαυρουδή, «ΕΡΕΙΠΙΑ – Οροθετικές γυναίκες. Το χρονικό μιας διαπόμπευσης», διαθέσιμο εδώ <http://ruins-documentary.com/>.

² Για την υγειονομική πολιτική του Λοβέρδου αρκετά πριν την έκδοση της υγειονομικής διάταξης διαβάστε το ρεπορτάζ της Μαρινίκης Αλεβιζοπούλου, «HIV-AIDS: Από τη Θάτσερ στον Λοβέρδο», marinikialevizoroulou.wordpress.com, 3.1.2012, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2kRWWhE> (τελευταία ανάκτηση 23.2.2017).

την οποία νομιμοποιούνταν να προβεί σε μαζικούς εξαναγκαστικούς υγειονομικούς ελέγχους σε ομάδες του πληθυσμού για ορισμένα νοσήματα που αποτελούν κίνδυνο για τη δημόσια υγεία και τα οποία όριζε φυσικά η ίδια. Παράλληλα, την ίδια ακριβώς περίοδο, ο Μιχάλης Χρυσοχοϊδης, τότε υπουργός Προστασίας του Πολίτη (πρώην Δημόσιας Τάξης) και εξίσου δημοφιλής βουλευτής του ΠΑΣΟΚ από το 1989, πρώτα στο νομό Ημαθίας και στη συνέχεια στη β' Αθηνών πίσω από τον Λοβέρδο και ο οποίος είχε στο παρελθόν διατελέσει προϊστάμενος του ίδιου υπουργείου άλλες δύο φορές, θα ανακοινώσει την απόφασή του να δημιουργήσει 30 νέα κλειστά κέντρα υποχρεωτικής κράτησης «παράνομων» μεταναστών/στριών, διατηρώντας τον αυστηρό και αυταρχικό χαρακτήρα της αντιμεταναστευτικής πολιτικής της κυβέρνησης «εθνικής ενότητας» του Λουκά Παπαδήμου, η οποία πέρα απ' το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ στηριζόταν από το ακροδεξιό ΛΑ.Ο.Σ. του Γιώργου Καρατζαφέρη.

Ήδη απ' την ανακοίνωση της υγειονομικής διάταξης και των κατ' επέκταση επιχειρήσεων που αποφασίστηκαν, η οποία θα γίνει την ίδια μέρα σε κοινή συνέντευξη τύπου των δύο υπουργών ως παρουσίαση των «νέων κανόνων προστασίας της δημόσιας υγείας»³, θα αναδυθεί ένας λόγος γύρω απ' την ασφάλεια των πολιτών που θα αντιμετωπίζει τους κινδύνους που υποτίθεται πως την απειλούν με όρους ιατρικούς, αναπαριστώντας τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς ως «υγειονομική βόμβα» που άλλοτε είναι έτοιμη να εκραγεί και άλλοτε έχει ήδη σκάσει και ζούμε τα αποτελέσματά της. Βασισμένοι σε επιδημιολογικά στατιστικά στοιχεία του ΚΕΕΛΠΝΟ εκείνης της χρονιάς, τα οποία ερμήνευσαν κατά το δοκούν και σχεδόν σε πλήρη αντιστοίχιση με την πραγματική εικόνα την οποία αυτά σχημάτιζαν, συγκρότησαν ένα σενάριο ηθικού πανικού κατά το οποίο υπήρχε μια σημαντική επιδημιολογική κρίση του ιού AIDS/HIV στο κέντρο της Αθήνας που προερχόταν απ' την απροφύλακτη επαφή «Ελλήνων πελατών» με «παράνομα εκδιδόμενες αλλοδαπές».

Έτσι, σε ένα κλίμα πανικού που ήρθε να επιστεγάσει την υπογραφή του δεύτερου μνημονίου δύο περίπου μήνες νωρίτερα, τα αρμόδια υγειονομικά κλιμάκια του ΚΕΕΛΠΝΟ σε πρωτοφανή συνεργασία με την αστυνομία θα ξεκινήσουν τους μαζικούς εξαναγκαστικούς ελέγχους στο κέντρο της Αθήνας, ξεκινώντας ένα κυνήγι μαγισσών απέναντι σε έναν εσωτερικό εχθρό που ενσαρκώθηκε στα σώματα των

³ «Κοινή Συνέντευξη Τύπου Υπουργού Προστασίας του Πολίτη, Μιχάλη Χρυσοχοϊδη και Υπουργού Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Ανδρέα Λοβέρδου για την προστασία της Δημόσιας Υγείας», *Αρχείο Λόγων - Συνεντεύξεων κ. Μιχάλη Χρυσοχοϊδη*, 1.4.2012, αναρτημένη εδώ <http://bit.ly/2IU5oj>.

μεταναστών/στριών, των τοξικομανών ατόμων και των θυμάτων trafficking. Μικρή σημασία είχε ότι το σενάριο έβριθε από ανακρίβειες και ασάφειες, που αναπόφευκτα το οδήγησαν σε κατάρρευση όταν στις αρχές Μαΐου συνελήφθησαν 32 οροθετικές γυναίκες και τρανς, οι οποίες σε συντριπτικό ποσοστό είχαν ελληνική ιθαγένεια και κανένα στοιχείο δεν υποδείκνυε ότι ήταν εργάτριες της βιομηχανίας του σεξ, αφού η κατάρρευση του μύθου που κατασκευάστηκε δεν απέτρεψε τελικά τις διώξεις, τις φυλακίσεις και τη διαπόμπευση, αλλά αντίθετα στη θέση της επινοήθηκαν εναλλακτικά σενάρια για τους λόγους που «εξαφανίστηκαν οι ξένες απ' το πεζοδρόμιο με αποτέλεσμα να μείνουν οι Ελληνίδες». Τελικά, 29 γυναίκες και τρανς θα προφυλακιστούν με κριτήριο ποινικότητας την οροθετικότητά τους, ενώ τα προσωπικά στοιχεία αρκετών από αυτών συνοδευόμενα από τις φωτογραφίες τους θα δημοσιευτούν από την ΕΛ.ΑΣ. και θα αναπαραχθούν απ' τα τηλεοπτικά, έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης για πολλές εβδομάδες, σε μία πρωτοφανή για τα δεδομένα της σύγχρονης δημοκρατίας διαπόμπευση.

Σε αυτή την εργασία δεν θα εμμείνουμε στους τρόπους και τις τεχνικές της βίας που δέχτηκαν οι οροθετικές γυναίκες και τρανς μέσα από τη διαπόμπευσή τους, όχι μόνο γιατί στάθηκε ιδιαίτερος δύσκολο να αναμετρηθούμε με τη βία των δημοσιευμένων φωτογραφιών δίπλα από τη λεζάντα «ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΘΑΝΑΤΟΣ»⁴ και την οποία σε καμία περίπτωση δεν θέλαμε να αναβιώσουμε μέσα απ' την αναπαράστασή της αναβιώνοντας μαζί της τον πόνο που προκάλεσε, αλλά περισσότερο γιατί με αυτό τον τρόπο θα παρασυρόμασταν σε μια ανάλυση που θα μετατόπιζε το κέντρο βάρους της εξέτασής μας στο πεδίο του επικοινωνιακού λόγου των μέσων της μαζικής επικοινωνίας και θα απομακρυνόμασταν απ' τον πολιτικό λόγο των δύο υπουργών που είχαν την ηθική ευθύνη της διαπόμπευσης και του πολιτικού λόγου που συνάρθρωσαν, μέσα απ' τον οποίο συγκροτήθηκαν τα σχήματα του ηθικού πανικού τα οποία στη συνέχεια αναπαράχθηκαν με ωμότητα απ' τα ΜΜΕ. Στη συνέχεια, θα δοκιμάσουμε να εξετάσουμε τον λόγο του υπουργικού διδύμου Λοβέρδου-Χρυσοχοϊδη μέσα απ' τα «επιτελεστικά» σχήματα του «ηθικού πανικού» που συγκρότησε, τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια των διώξεων και των εξαναγκαστικών υγειονομικών ελέγχων, και τους ρόλους που τελικά αυτά έπαιξαν την ιδιαίτερη περίοδο της κρίσης, απομονώνοντας την ένταση της διάχυτης κοινωνικής ανασφάλειας και διοχετεύοντάς την στην κατασκευή ενός εσωτερικού εχθρού, στην προσπάθεια της εκ νέου

⁴ Εξώφυλλο της εφημερίδας *Espresso*, 30.4.2012.

απόσπασης της διαταραγμένης κοινωνικής συναίνεσης, μέσα από την επανοριοθέτηση των σύγχρονων μορφών υποκειμενοποίησης της βιοπολιτικής του νεοφιλελευθερισμού.

Η εξέταση θα γίνει μέσα από ένα μοντέλο φουκωικής ανάλυσης λόγου, έτσι όπως ερμηνεύθηκε το σχετικό έργο του Γάλλου στοχαστή απ' τις μελέτες του Κύρκου Δοξιάδη, ακολουθώντας ένα μοτίβο αξόνων ανάλυσης, που θα παρουσιαστεί αναλυτικότερα στη συνέχεια, αναζητώντας τους τρόπους με τους οποίους παράχθηκαν τα σχήματα λόγου του ηθικού πανικού εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου αλήθειας και αποδεκτότητας και των τεχνικών με τις οποίες νομιμοποιήθηκαν και φυσικοποιήθηκαν, έτσι ώστε να παρουσιάζονται περισσότερο ως μια αυθόρμητη κοινωνική απαίτηση παρά ως μια αυταρχική κρατική επιβολή, ο τρόπος δηλαδή μέσα απ' τον οποίο ο λόγος αυτός αποτέλεσε κομμάτι μιας συνολικότερης πολιτικής «διαγωγής του πληθυσμού»⁵ σχετικά με το «πώς πρέπει να ζούμε»⁶ και να αναγνωρίζουμε τον εαυτό μας και πώς να προστατευόμαστε από τους άλλους· ο τρόπος, άρα, με τον οποίο γινόμαστε από άτομα υποκείμενα με συγκεκριμένα και οριοθετημένα χαρακτηριστικά, όχι εξαναγκαζόμενοι από κάποια αυταρχική εξουσία αλλά παρακινημένοι απ' τον ίδιο μας τον εαυτό να διεκδικήσουμε τη ζωή και την επιβίωσή μας απέναντι στην απειλή του θανάτου.

*Στις 16 Δεκεμβρίου του 2016, αθωώθηκαν και οι τελευταίες
διωκόμενες οροθετικές από το Τριμελές Πλημμελειοδικείο της
Αθήνας.⁷*

⁵ Michel Foucault, *Η μικροφυσική της εξουσίας* (μτφρ.: Λίλα Τρουλινού), Αθήνα: ύψιλον, 1991, σ. 92.

⁶ Αθηνά Αθανασίου, *Η κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης»*. Κριτικές και αντιστάσεις, Αθήνα: Σαββάλας, 2012, σ. 27.

⁷ Βαγγελιώ Σουμέλη, «Η νίκη των οροθετικών είναι νίκη του κράτους δικαίου», *fylosykis.gr*, 18.12.2016, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2lcDaod> (τελευταία ανάκτηση 23.2.2017).

μεθοδολογικές και θεωρητικές διευκρινίσεις.

«Μας ενδιαφέρει να εξετάσουμε με ποιες άλλες δυνάμεις συντίθενται οι εντός του ανθρώπου δυνάμεις, στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου ιστορικού σχηματισμού, καθώς και ποια μορφή προκύπτει από αυτό το σύνθεμα δυνάμεων».⁸

Οι τρόποι με τους οποίους η δυτική νεωτερική σκέψη έχει προσπαθήσει να ελέγξει, τον εαυτό της, με την έννοια του φιλοσοφικού αναστοχασμού, να αναγνωρίσει δηλαδή τα ίδια της τα όρια, έχουν περάσει πολλές διαφορετικές διαδρομές και εντάσεις, τόσες που θα χρειαζόμασταν μάλλον μια διδακτορική διατριβή για να περιγράψουμε και γι' αυτό δεν θα παρασυρθούμε σε μια αναλυτική αναφορά σε αυτές. Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι οι αμφιβολίες και τα ερωτήματα που απασχόλησαν περισσότερο την ύστερη νεωτερικότητα, χαρακτηρίζοντας τις φιλοσοφικές της κατευθύνσεις και τις συνακόλουθες θεωρητικές της συγκρούσεις, γύρω απ' την ανθρώπινη υποκειμενικότητα και την πεποίθηση της δυτικής μεταφυσικής σχετικά με την ορθολογική και ελεύθερη συνείδηση των ανθρώπων που κατασκευάζουν αυτόβουλα την κοινωνική τους πραγματικότητα. Αμφισβητήσεις που δεν θα μπορούσαν να λείπουν από μια περίοδο που ακόμα δεν έχει καταφέρει να σχηματίσει μια συνεκτική απάντηση τόσο στις ανεξίτηλες εικόνες των μεγάλων πολέμων, των φονικότερων στην ανθρώπινη ιστορία (κομμάτι των οποίων ήταν π.χ. η ναζιστική θηριωδία), όσο και στα αδιέξοδα που αναδείχτηκαν στις μεγάλες ανατροπές του 20^{ου} αιώνα⁹.

Απέναντι σ' αυτές τις προσεγγίσεις, λοιπόν, αρθρώθηκαν τα θεωρητικά ρεύματα του δομισμού και του μεταδομισμού στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, που προσπάθησαν – και προσπαθούν – να φανταστούν τη δομικότητα της δομής της ανθρώπινης υποκειμενικότητας, αυτής που, μέχρι την ανάδυση της εν λόγω αμφιβολίας, διατηρούσε την αυτοπεποίθηση μιας ολοκληρωμένης και αδέσμευτης ενότητας, δηλαδή να φανταστούν μια δομή που δεν υπάρχει αυθύπαρκτη. Απέναντι στις προηγούμενες ουσιοκρατικές αντιλήψεις γύρω απ' το είναι και την άρρηκτη σχέση του με την ανθρωπινότητα, τα ρεύματα αυτά αμφισβήτησαν ακριβώς αυτή του την ουσία, την αντίληψη ενός ουσιαστικώς ελεύθερου υποκειμένου της συνείδησης που βρίσκεται

⁸ Gilles Deleuze, *Φουκώ* (μτφρ.: Τάσος Μπέτζελος), Αθήνα: Πλέθρον, 2005, σ. 211.

⁹ Σχετικά με το θεωρητικό αδιέξοδο που ανέδειξε π.χ. ο Γαλλικός Μάης βλ. Vincent Descombes, *Το Ίδιο και το Άλλο. 45 Χρόνια Γαλλικής Φιλοσοφίας* (μτφρ.: Λένα Κασίμη), Αθήνα: Praxis, 1984, σσ. 203-206.

σε μια εξωτερική σχέση με μια εξουσία που το καθυποτάσσει. Τα ρεύματα αυτά θα περιγράψουν ένα υποκείμενο που δεν υπάρχει πριν απ' την κοινωνική του πραγματικότητα την οποία συγκροτεί, αλλά αντίθετα συγκροτείται και αναδύεται από/με αυτή, είτε μέσα από ιδεολογικούς μηχανισμούς είτε μέσα από συστήματα εξουσίας. Το αποτέλεσμα των θεωρητικών επεξεργασιών γύρω απ' την ιδεολογία αλλά και οι γενικότερες κατευθύνσεις των στοχαστών εκείνης της περιόδου ήταν τελικά η στροφή στη μελέτη της γλώσσας και των μηχανισμών του Λόγου, ως μέσου αυτής της κατασκευής (construction) μιας «πραγματικότητας» η οποία δεν υπάρχει καθαυτή στη φυσική της μορφή και η οποία έξω από αυτόν και το νόημα εντός του οποίου συγκροτείται ως τέτοια δεν «αναπαρίσταται».

Όπως κάθε κείμενο έτσι και αυτό διαπερνάται από σχήματα που αποκλείονται και παραδοχές που λειτουργούν ως καθοδηγητικές νόρμες ή ως *ασυνείδητο* υπόβαθρο. Εδώ δεν θα ασχοληθούμε με την έννοια της ιδεολογίας, όσον αφορά τουλάχιστον τις επεξεργασίες της που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο υπονοούν, μέσω της λογικής της αναπαράστασης και της ψευδούς συνείδησης, πως υπάρχει μεν μια πραγματικότητα αλλά δεν μας είναι προσβάσιμη καθαυτή εξαιτίας της ιδεολογίας μέσω της οποίας διαθλάται. Στην εργασία αυτή θα χρησιμοποιήσουμε τις θεωρητικές και μεθοδολογικές/επιστημολογικές μελέτες του Michel Foucault γύρω απ' το ρόλο, τις λειτουργίες και τα αποτελέσματα του μηχανισμού του Λόγου και τους τρόπους με τους οποίους παράγει το ρηματικό και μη πλαίσιο στο οποίο ταξινομείται η πολιτική και κοινωνική μας πραγματικότητα διακρινόμενη σε αληθινές και ψευδείς προτάσεις, κανονικές και παθολογικές συμπεριφορές, οικείες και ξένες ταυτότητες. Και θα χρησιμοποιήσουμε αυτές τις μελέτες του Foucault πρώτα απ' όλα γιατί μας είναι χρήσιμες, όπως πολύ σωστά παρατήρησε για τον δικό του φουκωισμό ο Κύρκος Δοξιάδης¹⁰, χρήσιμες για να εξυπηρετήσουν τις εμμονές που μας οδηγούν να σκαλίσουμε ανάμεσα στους λόγους της εποχής μας, μέχρι να εντοπίσουμε τα στοιχεία εκείνα που στηρίζουν, νομιμοποιούν και αναπαράγουν τα συστήματα εξουσίας.

¹⁰ Κύρκος Δοξιάδης, *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, Αθήνα: νήσος, 2015, σ. 139.

γνώση και επιστήμη.

Παρόλο που ο Foucault έχει συνδεθεί με τη μελέτη της εξουσίας και ειδικά με την σωματική και την πρακτική της διάσταση, ένα μεγάλο μέρος της πρώτης περιόδου των μελετών του, αυτής που σχηματικά ονομάζεται «αρχαιολογική», έχει χαρακτηριστεί απ' την έρευνά του πάνω στους σχηματισμούς του λόγου και ειδικά του επιστημονικού, αντλώντας το ενδιαφέρον του απ' τη γαλλική («ιστορική») επιστημολογική παράδοση των Gaston Bachelard και Georges Canguilhem. Αυτή η παράδοση, συνδεδεμένη με το ευρύτερο ρεύμα του θεωρητικού αντιανθρωπισμού, κομμάτια του οποίου αναφέραμε πως έκαναν κριτική στην αντίληψη του ανθρώπου ως αυτόνομου και ελεύθερου υποκειμένου της γνώσης που υπάρχει ως αυθύπαρκτη οντότητα, έστρεψε τα ερωτήματα της έρευνάς της στο κέντρο αυτής της γνώσης και στους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται ως τέτοια μέσα από διαδικασίες που καθορίζονται ιστορικά από διαφορετικούς παράγοντες (κοινωνικούς, πολιτικούς, ιδεολογικούς κλπ.), προσπαθώντας να αναδείξει τα όρια, τις ασυνέχειες και τις ρήξεις της. Η γνώση δεν είναι a priori αλλά επινοείται¹¹ ακριβώς όπως και το υποκείμενό της, δεν διατρέχεται και δεν συγχρονίζεται με καμία φυσικότητα. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει πως η λειτουργία της υποκειμενικότητας να μετακινεί τα πράγματα στο περιβάλλον της, να τα εννοιολογεί, να τα ταξινομεί και να τα ιεραρχεί, καθιστώντας τα χρήσιμα είναι αφύσικη, αλλά πως η ίδια η διαίρεση φυσικού-αφύσικου είναι παραπλανητική.

Η γνώση, λοιπόν, έχει όρια που πρέπει να ελέγξουμε και διαδικασίες που πρέπει να προσδιορίσουμε. Εμφανίζεται σε επεισόδια και κάθε νέα μορφή της ακυρώνει μια άλλη προηγούμενη¹², κάθε αλήθεια της εμφανίζεται στο «προσωρινό της πέρας»¹³ και όπως γράφει ο Laclau δεν υπάρχει ανεξάρτητα απ' το συγκεκριμένο που την καθορίζει¹⁴, σε κάθε της παρόν προσδιορίζεται από αμέτρητες ιστορικές συνθήκες. Εδώ πρέπει να προσέξουμε να μην μπερδέψουμε αυτή την ιστορική διάσταση με κάποιου είδους ιστορική αναγκαιότητα, με έναν ντετερμινισμό που θέλει τα ιστορικά αυτά στοιχεία να προσδιορίζουν a priori τη γνώση και αυτό ακριβώς άλλωστε ξεκαθαρίζει και η λογική της επινόησης που αναφέραμε ήδη. Στη θέση αυτού του (καντιανού) a priori που

¹¹ Michel Foucault, *Τρία κείμενα για τον Νίτσε* (μτφρ.: Δημήτρης Γκινοσάτης), Αθήνα: Πλέθρον, 2011, σ. 103.

¹² Γεράσιμος Κουζέλης (επιμ.), *Επιστημολογία: Κείμενα*, Αθήνα: νήσος, 1997, σ. 28.

¹³ Michel Foucault, «Ζ. Κανγκιλέμ: ο φιλόσοφος του σφάλματος», στο Γ. Κουζέλης (επιμ.), *στο ίδιο*, σ. 404.

¹⁴ Ernesto Laclau, *Emancipation(s)*, London and New York: Verso, 1996, σσ. 51-52.

απουσιάζει ο Foucault αντιτάσσει την ανοιχτότητα του ενδεχομενικού προσδιορισμού της ζεύξης των στοιχείων που κάνουν τη γνώση δυνατή, το «ιστορικό a priori»¹⁵. Και αυτή ακριβώς τη σύλληψη, μιας εμμενούς και θετικής ιστορικής προϋπόθεσης¹⁶ με όρους *πραγματικότητας* είναι που προσπαθεί να συγκροτήσει. Σε αντίθεση τόσο με τις παραδοσιακές θεωρίες της φιλοσοφίας της επιστήμης όσο και με αυτές στις οποίες αναφερθήκαμε και με τις οποίες συνομιλεί ο ίδιος, ο Foucault αναπτύσσει μια διαφορετική αντίληψη σχετικά με αυτό που καθιστά δυνατή τη γνώση και συγκροτεί μια διαφορετική έννοια γύρω από την επιστήμη και τον επιστημονικό λόγο, αναλύοντάς τον σε ένα επίπεδο «ρηματικών κανόνων που είναι απαραίτητοι για την ανάπτυξη θεωρητικών σχημάτων γνώσης»¹⁷.

Με την ενδεχομενικότητα της παραγωγής της δυνατότητας της γνώσης δεν υποστηρίζει βέβαια έναν απόλυτο σχετικισμό, αλλά μια ιστορία μεμονωμένων συμβάντων¹⁸. Απέναντι σε κάθε είδους ντετερμινιστική λογική η ιστορία πρέπει να διαβάζεται με όρους τέτοιων αναδύσεων που δεν έχουν ούτε αφετηρία ούτε προορισμό, με όρους συμβάντων μοναδικών που εντοπίζονται «σ’ αυτό που μοιάζει να μην έχει καθόλου ιστορία –στα συναισθήματα, στον έρωτα, στη συνείδηση, στα ένστικτα»¹⁹. Το συμβάν εδώ μοιάζει πολύ κοντά στην αλτουσεριανή «απόλυτη αρχή», με τον τρόπο τουλάχιστον που την ερμηνεύει ο Γιώργος Φουρτούνης²⁰, δηλαδή εντελώς διαφορετική απ’ τη γενική αρχή που χαρακτηρίζει τη λογική της γενέσεως, ή ακριβέστερα, ως το αντίθετό της. Η «απόλυτη αρχή» συνιστά μια αρχή με τη (μη) χρονικότητα του απόλυτα ενδεχομενικού συμβάντος, που δεν προϋποθέτει καμία προ-υπόθεση και τίποτα προδεδωμένο, αλλά κάτι «πάντα-προδεδωμένο»²¹. Η τυχαιότητα του συμβάντος ενυπάρχει στο εσωτερικό μιας πάλης των συσχετισμών δύναμης και εμφανίζεται στις

¹⁵ Michel Foucault, *Η Αρχαιολογία της Γνώσης* (μτφρ.: Κωστής Παπαγιώργης), Αθήνα: Εξάντας, 1987, σ. 195.

¹⁶ Ίσως θα ήταν παραγωγικό να βλέπαμε τη φουκωική έννοια του *ιστορικού a priori* δίπλα στην αλτουσεριανή ή μάλλον σπινοζική έννοια του *πάντοτε ήδη*.

¹⁷ David Howarth, *Η έννοια του Λόγου* (μτφρ.: Σοφία Καναούτη), Αθήνα: Πολύτροπον, 2008, σ. 89.

¹⁸ Τάσος Μπέτζελος –Παναγιώτης Σωτήρης, «Σώματα, Λόγοι, Εξουσίες: Ξαναγυρνώντας στην “Περίπτωση Φουκώ”», *Θέσεις*, τχ. 89, Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2004.

¹⁹ M. Foucault, *Τρία κείμενα για τον Νίτσε*, σσ. 37-38.

²⁰ Giorgos Fourtounis, «‘An immense aspiration to being’: the causality and temporality of the aleatory», στο Katja Diefenbach –Sara R. Farris –Gal Kirn –Peter Thomas, *Encountering Althusser: Politics and Materialism in Contemporary Radical Thought*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Bloomsbury, 2013, σσ. 43-60.

²¹ Louis Althusser, *Για τον Μαρξ* (μτφρ.: Τάσος Μπέτζελος), Αθήνα: Εκτός Γραμμής, 2015, σ. 283.

ανατροπές τους, όχι απλώς ως κλήρος «αλλά ως το πάντοτε ενυπόστατο ρίσκο της θέλησης για δύναμη, η οποία σε κάθε ξέσπασμα του τυχαίου αντιτάσσει, προκειμένου να κυριαρχήσει πάνω του και να το καθυποτάξει, το ρίσκο μιας ακόμη μεγαλύτερης τυχειότητας»²².

Αναλυτικότερα, το σύνολο των ρηματικών κανόνων, που αναμετρώνται στο παιχνίδι της τυχειότητας, το περιγράφει σε ένα απ' τα σημαντικότερα έργα του, όσον αφορά τουλάχιστον το μεθοδολογικό πλαίσιο στο οποίο κινήθηκαν τόσο οι μέχρι τότε έρευνές του όσο σ' ένα βαθμό και οι μετέπειτα, συνδυαζόμενες όμως με μια άλλη διάσταση που θα αναπτύξουμε παρακάτω, στην *Αρχαιολογία της Γνώσης*, κείμενο στο οποίο είναι κατά κύριο λόγο στηριγμένοι οι βασικοί άξονες του μεθοδολογικού μοτίβου που θα ακολουθήσουμε. Ένα βήμα πέρα απ' την παραδοσιακή έννοια της επιστήμης όπως εκφραζόταν μέχρι τότε και όλων των συνειρμών που αναπόφευκτα κυοφορεί, δηλαδή πέρα απ' το επίπεδο της γνώσης [connaissance], που από μόνη της συνεχίζει να διασώζει για τον Foucault μια κυρίαρχη ανθρώπινη υποκειμενικότητα, υπάρχει «μια *Επιστήμη/επιστημοσύνη* [épistème] που καθορίζει τις συνθήκες δυνατότητάς»²³ της, η οποία είναι «το σύνολο των σχέσεων που μπορούν, σε μια δεδομένη εποχή, να ενώσουν τις πρακτικές του λόγου που επιτρέπουν επιστημολογικές μορφές, επιστήμες [...], τον τρόπο σύμφωνα με τον οποίο, σε καθέναν από τους σχηματισμούς του λόγου, τοποθετούνται και επιτελούνται τα περάσματα στην επιστημολογοποίηση, στην επιστημονικότητα, στην τυποποίηση [...]

και τελικά «το σύνολο των σχέσεων που μπορούμε να ανακαλύψουμε, για μια δεδομένη εποχή, ανάμεσα σε επιστήμες, όταν τις αναλύουμε στο επίπεδο των κανονικοτήτων του λόγου». Με άλλα λόγια, η Επιστήμη ή επιστημοσύνη είναι ένας μηχανισμός «εξαναγκασμών και περιορισμών που, σε μια δεδομένη στιγμή, επιβάλλονται στο λόγο» και ακόμα πιο απλά, ο τρόπος με τον οποίο ο λόγος συγκροτείται.²⁴

Σε ένα άλλο μικρότερο κείμενό του, στον πρόλογο που έγραψε για την αγγλική έκδοση του *Λέξεις και τα Πράγματα*, ο Foucault θα κάνει ίσως λίγο πιο ξεκάθαρο τον χώρο στον οποίο βρίσκουμε το ιστορικό a priori της γνώσης που είδαμε πιο πάνω, στη θέση του οποίου συγκρότησε την έννοια της Επιστήμης. Εκεί θα γράψει πως η προσπάθειά του

²² M. Foucault, *ό. π.*, σσ. 67-68.

²³ Michel Foucault, *Οι Λέξεις και τα Πράγματα: Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου* (μτφρ.: Κωστής Παπαγιώργης), Αθήνα: Γνώση, 2008, σ. 240.

²⁴ M. Foucault, *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*, σσ. 289-290.

στο εν λόγω βιβλίο είναι να αποκαλύψει «ένα θετικό ασυνείδητο της γνώσης», κάτι που «διαφεύγει από τη συνείδηση του επιστήμονα και ωστόσο αποτελεί μέρος του επιστημονικού λόγου»²⁵. Κάτι, δηλαδή, που τον καθορίζει αλλά δεν γίνεται αντιληπτό, όχι όμως με τον ψυχαναλυτικό χαρακτήρα του ασυνείδητου, που είναι κατ' αρχάς αρνητικός και θα διατηρούσε μια υπόνοια ενός φυσικού υπόβαθρου της γνώσης που δεν είναι προσβάσιμο (δηλαδή μια λογική ψευδούς συνείδησης απ' την πίσω πόρτα), αλλά με μια θετική διάσταση. Αυτό ακριβώς είναι που προσπαθεί σε όλο του το έργο να προσεγγίσει ο Foucault και για το οποίο έχει κατηγορηθεί τελείως άδικα για θετικισμό, παρόλο που πράγματι η μελέτη του είναι *θετικιστική* με έναν τελείως όμως διαφορετικό τρόπο, αφού μέσα από αυτή τη θετικότητα που προσπαθεί να εντοπίσει στους ιστορικούς σχηματισμούς του λόγου, της γνώσης και της επιστήμης, θέλει να κατασκευάσει ένα *ουσιωδώς* αντιουσιολογικό υποκείμενο, που δεν θα διατηρεί με τον ένα ή τον άλλο τρόπο την αίσθηση ενός βάθους που διαθλάται ή απλά δεν είναι προσβάσιμο αλλά σε *τελική ανάλυση* καθοριστικό.

Σε αυτό το μικρό κείμενο, λοιπόν, ο Foucault θα εισάγει μια «μη ψυχαναλυτική έννοια του ασυνείδητου»²⁶, πολύ κοντινή σ' αυτή του ιστορικού *a priori* που είδαμε.²⁷ Ως τέτοιο, δηλαδή ως προϋπόθεση δυνατότητας, το θετικό ασυνείδητο της γνώσης είναι το υπόβαθρο εντός του οποίου αρθρώνεται ο επιστημονικός λόγος, όχι αρνητικά αλλά παραγωγικά. Με δυο λόγια, καθορίζει με τρόπο μη αισθητό τη συγκρότηση του λόγου και κατ' επέκταση του ίδιου του υποκειμένου, όχι όμως με τον τρόπο που συμβαίνει αυτό στην ψυχαναλυτική θεωρία, αφού όπως είδαμε το μη ψυχαναλυτικό ασυνείδητο του Foucault δεν υπάρχει απωθημένο εντός του υποκειμένου, αλλά βρισκόμενο (πάντοτε) ήδη πριν και αλλού από αυτό επικαθορίζοντας τη συγκρότησή του μέσα από κανόνες που διαμορφώνονται ανεξάρτητα. Αυτοί οι κανόνες είναι τα ιστορικά *a priori*, που τώρα μάλλον διακρίνεται καλύτερα ο ρόλος τους. Και ακριβώς αυτός ο ρόλος τους πρέπει να είναι και ο στόχος της κριτικής μας έρευνας για τον Foucault, να ανιχνεύσουμε, δηλαδή, τις συνθήκες μέσα στις οποίες πραγματοποιούνται οι διαδικασίες που καθορίζουν τον λόγο εντός του οποίου συγκροτούμαστε ως

²⁵ Michel Foucault, *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*, Λονδίνο: Routledge, 1989, σ. xi.

²⁶ Κ. Δοξιάδης, *ό. π.*, σ. 294.

²⁷ Για μια αναλυτική περιγραφή του θετικού ασυνείδητου και της σημασίας του στο σύνολο του έργου του Foucault βλ. Κύρκος Δοξιάδης, «Ο Foucault και η Ψυχανάλυση» στο *ίδιο*, σσ. 283-307.

υποκείμενα, όπως δηλαδή είπαμε, τον τρόπο με τον οποίο ο λόγος συγκροτείται. Και η διαδικασία την οποία προτείνει για να το κάνουμε αυτό είναι η *Αρχαιολογία*.

μεθοδολογία.

Ξεκινώντας αυτό το κεφάλαιο γράψαμε για την πρώτη περίοδο του Foucault που σχηματικά ονομάζεται *αρχαιολογική* και εδώ πρέπει να ξεκαθαρίσουμε αυτή τη διάσταση της σχηματικότητας, που στην πραγματικότητα υιοθετεί μια θέση πάνω στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε το έργο του Foucault και που φυσικά έχει πολύ μεγάλη σημασία για να καταλάβουμε τόσο γιατί θα χρησιμοποιήσουμε το μεθοδολογικό μοτίβο που θα περιγράψουμε αναλυτικά αμέσως μετά, όσο και για να καταλάβουμε τα στοιχεία τα οποία θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε στην πορεία. Η διαίρεση αυτή ανάμεσα σε δύο διακριτές περιόδους στο έργο του Foucault, απ' τη μία στην πρώτη που χαρακτηρίστηκε *αρχαιολογική* και απ' την άλλη στην ύστερη που χαρακτηρίστηκε *γενεαλογική*, ούτε σχηματικά έγινε όπως θελήσαμε να την δανειστούμε εδώ, ούτε είναι μικρής σημασίας όπως ίσως να φαίνεται με μια πρώτη επαφή. Κρύβει μέσα της μια συζήτηση δεκαετιών γύρω απ' τις εντάσεις που διαπερνούν το συνολικό έργο του Foucault και καταλήγει σε διαφορετικές μεταξύ τους οπτικές σε σχέση με τον τρόπο που ο ίδιος τελικά τις αντιμετώπισε ή όχι και κατ' επέκταση με τους τρόπους που πρέπει ή δεν πρέπει να αξιοποιηθεί το έργο του.

Αντίθετα σ' αυτή τη λογική, αυτή η εργασία δεν ενδιαφέρεται τόσο να εστιάσει στις εντάσεις και στις διαφορές του έργου του Foucault και άρα σ' αυτή την εσωτερική διαίρεση, όσο στις αλληλοσυμπληρώσεις των παρατηρήσεων που διαρκώς προσέθετε σε αυτό και άρα στην πολυδιάστατη μεθοδολογική και θεωρητική του προσέγγιση, έτσι όπως πιστεύουμε πως έχει θεωρητική αξία αλλά και χρησιμότητα να ιδωθεί, διαβάζοντας το έργο του με τις ρήξεις και τις ασυνέχειες του αλλά και με τη μεθοδολογική του ενότητα όσον αφορά τις εμμονές που πάντα τον παρακινούσαν να γράφει και χωρίς την οποία καμία μελέτη δεν δύναται να ολοκληρωθεί ή να παράγει συμπεράσματα. Ο στόχος μας άλλωστε δεν είναι να αναλωθούμε σε μια θεωρητική

αντιπαράθεση σχετικά με τον πιο ορθολογικό τρόπο (sic) αξιοποίησης του έργου του Foucault ή να εστιάσουμε στις ασάφειες που κρύβει όπως και κάθε άλλη θεωρητική μελέτη, αλλά να το χρησιμοποιήσουμε παραγωγικά για να διακρίνουμε τους τρόπους με τους οποίους συγκροτούνται και αναπαράγονται οι σύγχρονες μορφές καταπίεσης και ανισότητας μέσα από τα συστήματα και τις λειτουργίες του Λόγου.

Η ένσταση που ενέχει αυτή η διάκριση αφορά τις μελέτες του Foucault μετά το '70 και τη «νιτσεϊκή στροφή» του, πολύ σχηματικά, απ' τις πρακτικές λόγου στις υλικές πρακτικές της εξουσίας πάνω στα σώματα. Και προφανώς, η διαφωνία δεν έγκειται στο αν πράγματι άλλαξαν σημαντικά στοιχεία στο έργο του, αλλά στην οπτική με την οποία ερμηνεύουμε αυτά τα στοιχεία ως ανταγωνιστικά ή ως συμπληρωματικά με τα προηγούμενα. Οι εντάσεις και οι αντιφάσεις του, που δεδομένα υπάρχουν, αντανakλούν μεν τα διαφορετικά στάδια μέσα απ' τα οποία πέρασε το έργο του, όμως δεν επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισε τα αντικείμενα με τα οποία καταπιάστηκε και είναι σαφές ότι «από μεθοδολογικής απόψεως, ο Foucault ποτέ δεν εγκαταλείπει την αρχαιολογική του προσέγγιση του λόγου όταν κατασκευάζει τις μετέπειτα γενεαλογίες του» αλλά αντίθετα «επιχειρεί να συναρθρώσει τις δύο μεθόδους»²⁸ συνεχίζοντας να χρησιμοποιεί «διάφορα εργαλεία από την πρόιμη αρχαιολογία»²⁹. Πιο σχηματικά, με αυτή του τη στροφή «η γενεαλογία συμπληρώνει την αρχαιολογία, δεν την αντικαθιστά»³⁰. Επί της ουσίας ο Foucault διανοίγει το έργο του στις διαστάσεις της ιστορικότητας, με τον τρόπο που ήδη αναπτύξαμε, και κατ' επέκταση της μοναδικότητας και της ασυνέχειας που αυτή αναδεικνύει. Εκτός απ' τους κανόνες συγκρότησης του λόγου προσθέτει την κατεύθυνση της ιστορικής εμφάνισης των ρηματικών σχηματισμών και στην πραγματικότητα δίπλα στη γνώση εμφανίζεται η εξουσία³¹ με όλα τα αποτελέσματα που μπορεί να επιφέρει αυτή η παρουσία στη θεωρία του για το λόγο.

Διαβάζοντας την *Αρχαιολογία της Γνώσης* ο Δοξιάδης ερμηνεύει σε αυτά τα πλαίσια τον λόγο ως το «πρακτικό εκείνο πλαίσιο εντός του οποίου αναδύονται οι έννοιες και

²⁸ D. Howarth, *ό. π.*, σ. 77.

²⁹ Louise Phillips –Marianne W. Jorgensen, *Ανάλυση Λόγου: Θεωρία και μέθοδος* (μτφρ.: Αλέξανδρος Κιουπκιολής), Αθήνα: Παπαζήση, 2009, σ. 38.

³⁰ Κ. Δοξιάδης, *ό. π.*, σ. 190.

³¹ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής* (μτφρ.: Τάσος Μπέτζελος), Αθήνα: Πλέθρον, 2011, σ. 37.

συγκροτούνται οι επιστημονικές ή όχι γνώσεις τις οποίες αναλύει»³² ο Foucault. Και ως τέτοιο προϋποθέτει συγκεκριμένες λειτουργίες μέσα απ' τις οποίες τον προσδιορίζουμε και οι οποίες περιγράφουν τον «μεθοδολογικό σκελετό» της προσέγγισής του. Έτσι, μιλάμε για έναν λόγο όταν στην πρακτική στην οποία εντάσσεται μπορούμε να εντοπίσουμε *αντικείμενα* στα οποία αναφέρεται και τα οποία συγκροτεί, διαφορετικούς *τρόπους* με τους οποίους εκφέρεται, *έννοιες* που διαμορφώνει, *αλλάζει* ή *εισάγει*, ανταγωνιστικές και αντικρουόμενες *θεματικές* που αποτελούν και τα τελικά του διακυβεύματα. Κατ' επέκταση, ο Δοξιάδης προτείνει ένα μεθοδολογικό σχήμα για την Ανάλυση Λόγου προσαρμοσμένο σ' αυτές τις λειτουργίες του λόγου, σύμφωνα με το οποίο κατ' αντιστοιχία διακρίνουμε τις ίδιες ιδιότητες του λόγου μέσα από τέσσερις άξονες ανάλυσης: τον *άξονα αντικειμένων* που αντιστοιχεί στα αντικείμενα στα οποία ο λόγος αναφέρεται, τον *άξονα εκφοράς* που αντιστοιχεί στα υποκείμενα τα οποία εκφέρουν τον λόγο, τον *άξονα εννοιών* για τις έννοιες που εκφέρει ο λόγος και τον *άξονα θεματικών* για τις στρατηγικές που ενσωματώνονται στον λόγο. Και τονίζει ότι η κατηγοριοποίηση δεν γίνεται για να διακρίνουμε τα αντίστοιχα στοιχεία μεταξύ τους αλλά, αντίθετα, για να εντοπίσουμε σ' αυτά τους διαφορετικούς ρόλους που επιτελούν πολλές φορές την ίδια στιγμή.³³ Αυτό αποτελεί και το μεθοδολογικό μοτίβο για το οποίο έγινε λόγος νωρίτερα και το οποίο θα προσπαθήσουμε να ακολουθήσουμε.

Αυτό τελικά που έρχεται να κάνει η ύστερη «γενεαλογική» περίοδος δεν είναι η αντικατάσταση του λόγου ως *Επιστήμη*, δηλαδή ως σύστημα επιστημονικών δηλώσεων, από έναν νέο λόγο ως *μηχανισμό* [dispositif] εντός του οποίου διαπλέκονται μορφές γνώσεις με πρακτικές εξουσίας, παρόλο που δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα σ' αυτές, αφού ήδη στην «αρχαιολογική» του περίοδο μπορούμε να διακρίνουμε την διάσταση της εξουσίας και τη διασύνδεσή της με τον λόγο στον άξονα των στρατηγικών, η οποία στα επόμενα έργα του θα αναδυθεί σε κεντρικό αντικείμενο της έρευνάς του. Στον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας*, το βιβλίο που επηρέασε περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο βιβλίο του τη σύγχρονη θεωρητική σκέψη συμπυκνώνοντας σε πολύ μεγάλο βαθμό τη θεωρητική του σκέψη και το οποίο ανήκει στις *γενεαλογικές* του μελέτες, φαίνεται η άμεση σύνδεση των στρατηγικών με την εξουσία. Δεν πρέπει, για τον ύστερο Foucault, να φανταστούμε τον λόγο ως σύμπαν

³² Κ. Δοξιάδης, *ό. π.*, σ. 192.

³³ Στο *ίδιο*, σσ. 192-195.

εντός του οποίου υπάρχει μια δυική σχέση ανάμεσα σε έναν κυρίαρχο λόγο και έναν άλλο κυριαρχούμενο, αλλά ως «μια πολλαπλότητα στοιχείων λόγου που μπορούν να λειτουργούν εντός διαφόρων στρατηγικών». Ο λόγος δεν σταματά να έχει κεντρικό ρόλο, εντός του «η εξουσία και η γνώση συναρθρώνονται» και πρέπει να τον εξετάσουμε σε δύο επίπεδα, στα αποτελέσματα της εξουσίας και της γνώσης που παράγουν και στο διακύβευμα που τον καθιστά κάθε φορά αναγκαίο, δηλαδή στην «στρατηγική ένταξή του».³⁴ Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ο λόγος παραμένει σε κεντρική θέση και δίνεται μεγαλύτερη βαρύτητα στον άξονα των στρατηγικών.

η διπλή κίνηση της γενεαλογικής κριτικής.

Τώρα που είδαμε όλες αυτές τις σχέσεις μπορούμε να τις ξανασκεφτούμε σε σχέση με όσα ήδη έχουμε πει και ειδικά σε σχέση με τα στοιχεία που προσπαθούμε να εντοπίσουμε. Στόχος της αρχαιολογικής/γενεαλογικής μεθόδου είναι η υπέρβαση των δυικών αντιθέσεων φυσικό-αφύσικο, κανονικό-παθολογικό, αλήθεια-ψέμα, που όλες εγκυμονούν την βαθύτερη αντίθεση ανάμεσα στην ουσία (μας) και την πραγματικότητα, υπηρετούν δηλαδή τη λογική μιας διάστασης βάθους στο οποίο υπάρχει ή υπήρχε ήδη κάτι πιο κάτω ή πριν από αυτό που *υπάρχει* τώρα ή ακόμα περισσότερο από αυτό που φανταζόμαστε ότι υπάρχει. Είδαμε ότι ένας απ' τους βασικούς στόχους του Foucault, που διαπερνά φυσικά όλο του το έργο, είναι η αποδόμηση αυτής ακριβώς της πεποίθησης που οικοδομείται γύρω απ' τη διάκριση αυτονομίας/ετερονομίας του υποκειμένου. Και όλα τα σημεία στα οποία μείναμε ήταν για να δείξουμε τις στιγμές στις οποίες προσπάθησε να πάει ένα βήμα πέρα από αυτές τις αντιθέσεις. Σημασία δεν έχει να ανακαλύψουμε *ποιοι είμαστε* αλλά με *ποιον τρόπο είμαστε*, να βρούμε και να περιγράψουμε, έστω και ψηλαφιστά, τη διαδικασία μέσα απ' την οποία συγκροτούνται οι μηχανισμοί του λόγου, τις συνθήκες που κάνουν αυτές τις διαδικασίες δυνατές και τους τρόπους με τους οποίους όλα αυτά καλύπτονται και

³⁴ Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας: Η βούληση για γνώση* (μτφρ.: Τάσος Μπέτζελος), Αθήνα: Πλέθρον, 2011, σσ 118-120.

εμφανίζουν τα αποτελέσματά τους ως φυσικά. Αφού, τελικά, για να αποκαλυφθεί ο παραπλανητικός χαρακτήρας των διακρίσεων που θεμελιώνουν την εξουσία πρέπει να προσδιοριστεί η ασυνέχεια τους.

Αυτό τον χαρακτήρα της ασυνέχειας, όπως είδαμε, αναδεικνύει το πεδίο της ιστορικότητας στην οποία διανοίγεται το έργο του Foucault στην ύστερη περίοδό του και αυτό το πεδίο είναι τελικά που συμπληρώνει την αρχαιολογική του προσέγγιση, για το οποίο αξίζει να πούμε ακόμα δυο λόγια ώστε να είμαστε σίγουροι για τη θεωρητική κατεύθυνση που έχει η φουκωική αυτή μεθοδολογική προσέγγιση που προτείνεται. Η γενεαλογική οπτική, λοιπόν, εισάγει τη διάσταση αυτή της ιστορικότητας, της μοναδικότητάς της και της ασυνέχειας της, χωρίς να «απαρνείται τη συστηματικότητα της αρχαιολογικής μεθόδου»³⁵, καθώς δεν αναιρούνται καθολικά οι σχέσεις αιτιότητας, δηλαδή αυτό που έχουμε δει μέχρι τώρα ως βάθος ή ως συνέχεια, αλλά αποκαλύπτονται τα όριά τους που είναι μόνο τοπικά. Δεν σταματάει, άρα, να έχει σημασία η διερεύνηση των τοπικών θετικοτήτων εντός των συστημάτων λόγου, αφού στην τελική συνεχίζουν να διακυβεύονται αντικρουόμενες στρατηγικές, αλλά πλέον η κίνηση της έρευνας είναι διπλή: ενώ ανιχνεύει με θετικό και συστηματικό τρόπο το πλέγμα εξουσίας-γνώσης σε τοπικό επίπεδο, πρέπει ταυτόχρονα να αναδεικνύει αυτή ακριβώς την τοπικότητά του, να εντοπίσει και να προσδιορίσει τις ασυνέχειες του «που συχνά [...] αποπειράται να συγκαλύψει»³⁶.

Αυτή η διπλή κίνηση είναι η κριτική αντιμετώπιση των καθεστώτων λόγου, με τις καταστατικές διαιρέσεις που τα διατρέχει, που παράγονται απ' τα συστήματα εξουσίας-γνώσης. Δεν πρέπει όμως εδώ να υπάρξει παρερμηνεία για την κριτική αυτή στάση που εισάγει, ή μάλλον που επαναφέρει ο Foucault με τη γενεαλογική του διάσταση. Η κριτική αυτή δεν εμφανίζεται απαλλαγμένη απ' την ιστορικότητά της γιατί σε μια τέτοια περίπτωση δεν θα είχαμε καταφέρει τίποτα περισσότερο απ' το να επιστρέψουμε μετά από έναν μεγάλο κύκλο σ' αυτό που απ' την αρχή προσπαθούμε να αποδομήσουμε, στην αυτονομία του υποκειμένου της γνώσης. Η κριτική είναι ένα κομμάτι της εποχής της και στα δικά της πλαίσια μόνο μπορεί να απαντηθεί. Τη συναντάμε ως μια κατεύθυνση εντός της *τέχνης του κυβερνάν*, του τρόπου με του οποίου δηλαδή κυβερνάται κάποιος, ενός ερωτήματος που αναδύθηκε κατά τον 15^ο-

³⁵ Κ. Δοξιάδης, *ό. π.*, σ. 197.

³⁶ Στο *ίδιο*, σ. 198.

16^ο αιώνα σε αυτό που ονομάζει «νεότερη Δύση». Είναι ένα ερώτημα μέσα σε ένα άλλο ερώτημα, μια *επερώτηση*. Γι' αυτό, όπως είδαμε, ο Foucault δίνει βαρύτητα στη στρατηγική ένταξη του λόγου, επειδή ο λόγος δεν είναι μόνο ένας μηχανισμός που συγκροτεί και αναπαράγει την εξουσία αλλά «και την υπονομεύει, την εκθέτει, την καθιστά ευπαθή, και επιτρέπει να παρεμποδίζεται»³⁷. Και γι' αυτό στην προσέγγισή του αυτή πρέπει να τον εξετάζουμε ως «τακτικά στοιχεία» που μπορεί να είναι διαφορετικά και αντιφατικά σε μία στρατηγική.

Κάτι παρόμοιο θα μπορούσαμε να πούμε και για την κριτική, να την αντιμετωπίσουμε δηλαδή ως ένα τέτοιο στοιχείο· παράγεται εντός μιας στρατηγικής, που ο Foucault ονομάζει *κυβερνολογισμό* (*gouvernementalisation*), όντας πολλές φορές αντίρροπη και αντιφατική με αυτή. Σε μία διάλεξή του στη *Société Française de Philosophie* με το όνομα «Τι είναι Κριτική;»³⁸, δύο μόλις χρόνια μετά την έκδοση του πρώτου τόμου της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας* (ήτοι το 1978), στην οποία θα προσδιορίσει αυτόν τον κυβερνολογισμό, θα γράψει ότι, ταυτόχρονα με την ανάπτυξη των ερωτημάτων σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να κυβερνάται κάποιος, αναπτύχθηκε και ένα αντίρροπο ερώτημα, ως ηθικοπολιτική στάση και τρόπος σκέψης: «η τέχνη του να μην κυβερνάται κάποιος τόσο»³⁹. Η κριτική στάση είναι μια κίνηση εντός του συστήματος που την καθορίζει, το υποκείμενο που την υιοθετεί δεν σταματάει να είναι υποκείμενο, δεν μπορεί να βγει απ' τα όρια των συνθηκών στις οποίες υπάρχει ως τέτοιο και μάλιστα είναι αυτή η παραπλανητική πεποίθηση ότι μπορεί που πρέπει να απογυμνωθεί, όπως για παράδειγμα υποστηρίζει ο ίδιος για την υπόθεση της *καταστολής της σεξουαλικότητας*. Αντίθετα, η κριτική είναι μια κίνηση επερώτησης με κατεύθυνση αυτά τα όρια και στόχο τον εντοπισμό της ασυνέχειας του εντός τους «μέσω της οποίας δίνεται στο υποκείμενο το δικαίωμα να επερωτήσει την αλήθεια σχετικά με τα αποτελέσματα εξουσίας και την εξουσία σχετικά με τους λόγους [discours] αλήθειας της»⁴⁰.

Η στάση της κριτικής είναι το πνεύμα που διαπνέει την προσέγγιση του Foucault, η επερώτηση απέναντι στα ίδια μας τα όρια έχει στόχο να ανακαλύψει το ίδιο πράγμα με

³⁷ M. Foucault, *ό. π.*, σ. 119.

³⁸ Η διάλεξη μεταφράστηκε πολύ πρόσφατα στα ελληνικά απ' τον Θανάση Λάγιο στο Michel Foucault, *Τι είναι Κριτική;* (μτφρ.: Θανάσης Λάγιος), Αθήνα: Πλέθρον, 2016.

³⁹ Στο *ίδιο*, σ. 13.

⁴⁰ Στο *ίδιο*, σ. 15.

την αρχαιολογία-γενεαλογία, παρεμβαίνοντας στις ασυνέχειες των συστημάτων εξουσίας-γνώσης να εντοπίσει «τις δυνατότητες για αντιστροφές, ματαιώσεις, μετατοπίσεις που ενυπάρχουν ή που δυνάμει υπάρχουν στις ίδιες τις συνθήκες αποδεκτότητας»⁴¹, να βρει δηλαδή τους τρόπους με τους οποίους αυτό το πλαίσιο αποδεκτότητας του λόγου γίνεται δυνατό, θεμελιώνεται και αναπαράγεται ώστε να το εκθέσει, να το καταστήσει τρωτό. Για να βρούμε *πώς είμαστε* πρέπει να επερωτήσουμε μια *αλήθεια* που μας πιστώνει αυτό που είμαστε. Αυτή η «πολιτική της αλήθειας», αλήθεια εννοώντας «το σύνολο των κανόνων σύμφωνα με τους οποίους χωρίζεται το αληθές από το ψευδές»⁴², ο αγώνας γύρω απ' τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται αυτή η αλήθεια είναι η ιστορία που πρέπει να γράψουμε και της οποίας πρέπει να γίνουμε μέρος. Δεν έχει σημασία να αποφασίσουμε τι είναι αληθινό και τι ψεύτικο, τι είναι (ορθο)λογικό και τι όχι, αλλά να βρούμε με ποιο τρόπο διαπλέκεται η γνώση με την εξουσία ώστε να φυσικοποιούνται τα αποτελέσματα της τελευταίας.

Η φουκωϊκή αυτή μεθοδολογική και θεωρητική προσέγγιση, λοιπόν, θέλει εντοπίζοντας τις ασυνέχειες και τις ενικότητες των «καθεστώτων αλήθειας»⁴³ να αποφυσικοποιήσει στο εσωτερικό τους τα αποτελέσματα της εξουσίας, καταδεικνύοντας τους τρόπους ανάδυσής του να απογυμνώσει τις διαδικασίες καταναγκασμού απ' το ορθολογικό τους κάλυμμα. Τελικά, «η κριτική συνίσταται στο να αναλύουμε και να σκεφτόμαστε στα όρια»⁴⁴, όχι απορρίπτοντας το υπάρχον αλλά υπερβαίνοντας τις καθολικότητες που μας επιβάλλονται, όχι προσπαθώντας να ανακαλύψουμε τον εαυτό μας αλλά, όπως ο μοντέρνος άνθρωπος του Μπωντλαίρ, αγωνιζόμενοι να τον επινοήσουμε ξανά. Σημασία δεν έχει να πούμε τι είναι ο άνθρωπος, αυτός κάποια στιγμή θα χαθεί «όπως ένα πρόσωπο ζωγραφισμένο στην άμμο στην άκρη της θάλασσας»⁴⁵, αλλά να εντοπίσουμε την προϋπόθεση που κάνει

⁴¹ Κ. Δοξιάδης, *ό. π.*, σσ. 183-184.

⁴² Michel Foucault, *Εξουσία, Γνώση και Ηθική* (μτφρ.: Ζήσης Σαρίκας), Αθήνα: ύψιλον, 1987, σ. 35.

⁴³ Κ. Δοξιάδης, *ό. π.*, σ. 25.

⁴⁴ Michel Foucault, *Τι είναι Διαφωτισμός;* (μτφρ.: Στέφανος Ροζάνης), Αθήνα: Έρασμος, 1988, σ. 36.

⁴⁵ M. Foucault, *The Order of Things*, σ. 422.

την πραγματικότητά του δυνατή ώστε να ανακαλύψουμε τη δυνατότητα εμφάνισης ή ενεργοποίησης άλλων στοιχείων σε έναν διαφορετικό αστερισμό λόγου που, στοιχείων που σήμερα αποκλείονται και παραμένουν στη σιωπή.

Μέσα απ' τα στάδια και τις στιγμές που καταγράψαμε αναλυτικά στις παραπάνω σελίδες φαίνεται τελικά ότι δεν ψάχνουμε να βρούμε κάποιο *γιατί* αλλά ένα *πώς* σε σχέση με την αλήθεια, την εξουσία και το υποκείμενο, ανάμεσα στους τρόπους με τους οποίους παράγεται η πραγματικότητα. Θέλουμε να εξετάσουμε μέσω ποιων συνθηκών συγκροτείται ο λόγος ως καθεστώς αλήθειας, ποιες είναι οι τεχνικές που με τις οποίες εγκαθιδρύεται ως τέτοιος. Η «κριτική αιχμή»⁴⁶ της προσέγγισής μας είναι να ανιχνεύσουμε μέσα στο λόγο τις πτυχώσεις που δημιουργούνται στο χείλος των αντικρουόμενων στρατηγικών και να τις αναδείξουμε αποκαλύπτοντας τις ασυνέχειες που συγκαλύπτονται. Αυτή η κίνησή μας, που μπορεί να ακούσει σε διαφορετικά ονόματα, απουποκειμενοποίηση, αποφυσικοποίηση κ.α., είναι, όπως γράψαμε, μια πολιτική της *αλήθειας* και ένας αγώνας γι' αυτήν, μια τελικά πολύ περισσότερο πολιτική στάση παρά απλώς διανοητική⁴⁷, αν και εν τέλει δεν μπορεί να υπάρξει μια αμιγώς διανοητική στάση και ίσως αυτό να είναι ακόμα μια ακόμα ακούσια ενέργειά της. Στόχος μας είναι να αναδειχθεί πως η κανονικότητα και η ορθολογικότητα που συγκροτούν τον σύγχρονο επιστημονικό και πολιτικό λόγο παράγοντας και αναπαράγοντας τεχνικές καταναγκασμού και καταπίεσης δεν είναι παρά σχήματα ζωγραφισμένα στην άμμο, που κάποτε θα τα πάρει το κύμα, αρκεί να κάνουμε αέρα.

⁴⁶ Κ. Δοξιάδης, *ό. π.*, σ. 198.

⁴⁷ Στο *ίδιο*, σ. 166, από το Γεράσιμος Κακολύρης, «Ο κριτικός Φουκώ», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 134-135, Ιούλιος –Δεκέμβριος 2016, σσ. 228-231.

πολιτικές και τεχνικές διευκρινήσεις.

Όπως είπαμε, η στάση μας είναι κατ' αρχάς πολιτική, όπως κάθε άλλη στάση βέβαια μιας και δεν μπορεί να βγει έξω απ' το πλαίσιο του λόγου στο οποίο αναφέρεται, δεν μπορεί να γίνει μια «μεταγλώσσα»⁴⁸, αλλά όχι μόνο γι' αυτό. Απ' τη μία είναι πολιτική γιατί είναι στοιχείο ενός λόγου που είναι κατά βάση πολιτικός, δηλαδή στρατηγικός, αλλά απ' την άλλη είναι πολιτική γιατί ταυτόχρονα παράγει πολιτική. Αυτή την παραγωγή διατεινόμαστε ότι κατορθώνεται ή τουλάχιστον ότι προσπαθεί να κατορθωθεί μέσα απ' την κριτική της κατεύθυνση, γιατί η κριτική εκτός των άλλων δεν παύει να είναι κομμάτι μιας στρατηγικής και η ίδια. Χρησιμοποιούμε, λοιπόν, την Ανάλυση Λόγου μέσα από μια φουκωική προσέγγιση για να αναδείξουμε αυτήν την πολιτικότητα που διαπνέει το σύγχρονο λόγο ακόμα και στις περιπτώσεις που ο ίδιος την συγκαλύπτει, επενδύοντάς την με ένα επίστρωμα αληθοφάνειας. Ξανά, με αυτό δεν υπονοείται πως αυτό που φαίνεται ως αληθινό δεν είναι έτσι, ότι υπάρχει ένα άλλο βαθύτερο επίπεδο αλήθειας το οποίο αποκρύπτεται απ' την πολιτική. Λέμε το αντίθετο, αυτό που φαίνεται ως αλήθεια είναι αλήθεια στο βαθμό που κατασκευάζεται ως τέτοια. Σε ένα καθεστώς λόγου που θεμελιώνεται μέσα από συγκρούσεις και διαιρέσεις υπάρχουν πολλές αλήθειες και πολλά ψέματα και κάθε ένα από αυτά καθορίζεται σε σχέση με την στρατηγική του θέση στον αστερισμό του λόγου απ' τον οποίο εξαρτάται. Και εκεί έγκειται η ανάδειξη της πολιτικότητας, στο να καταφέρουμε να κάνουμε μια κριτική ανάγνωση των στοιχείων του μηχανισμού αλήθειας, σκιαγραφώντας τις στρατηγικές που τον καθορίζουν και αποτυπώνοντας τα όριά τους.

Ο λόγος, όπως είδαμε, δεν είναι απλώς ένα μέσο επικοινωνίας νοημάτων αλλά παίζει καθοριστικό ρόλο στην κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας. Τα νοήματα που εκφέρονται στους σχηματισμούς του δεν υπάρχουν πριν από αυτόν αλλά συγκροτούνται εντός του. Αυτή η *επιτελεστική* του διάσταση, η δυνατότητά του να παράγει υλικά αποτελέσματα, είναι που φανερώνει τα όρια της αλήθειας που αρθρώνει κάθε φορά, αφού αναγνωρίζοντας πως τα νοήματα δεν προϋπάρχουν αλλά παράγονται αναγνωρίζεται και η έλλειψη της υποτιθέμενης πολλές φορές αντικειμενικότητάς τους. Τόσο η κατασκευή νοημάτων λόγου, λοιπόν, όσο και η ανάδειξη των διαδικασιών κατασκευής τους, η αποκάλυψη των ορίων τους, είναι διεργασίες πολιτικές και η θέση

⁴⁸ Άκης Γαβριηλίδης, «Εκείνα που δεν ακούγονται», στο Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), «Όλα μπορούν να λεχθούν» ή υπάρχουν «εκείνα που δεν λέγονται», Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2015, σ. 24.

της ανάλυσής μας δεν διαφέρει. Η κριτική της διάσταση άλλωστε υποδηλώνει αυτό ακριβώς, ότι, όπως και η ίδια η κριτική, αποτελεί στοιχείο του μηχανισμού λόγου τον οποίο επιθυμεί να αναλύσει και το ότι βρίσκεται σε αντίρροπη κατεύθυνση δεν σημαίνει πως είναι εκτός αυτού αλλά αντίθετα ότι μπορούν να συνυπάρχουν ανταγωνιστικές πρακτικές λόγου μέσα στους ίδιους μηχανισμούς, ότι δηλαδή τελικά ένας μηχανισμός λόγου ταυτόχρονα με τα αποτελέσματα αλήθειας και εξουσίας παράγει αναπόφευκτα και αυτόν τον αντιφατικό χώρο των αντιστάσεών τους.

Η πολιτικότητα όμως που θέλουμε να εντοπίσουμε δεν αφορά το καταφανές επίπεδο του κομματικού ανταγωνισμού, ή τουλάχιστον όχι τόσο, αλλά αντιστοιχεί σε έναν χώρο ανταγωνιζόμενων στρατηγικών των οποίων τα τακτικά στοιχεία δεν είναι καθόλου δεδομένο ότι διατάσσονται σε απόλυτη αντιστοιχία με αυτές τις στρατηγικές, αλλά αντίθετα μπορεί να διαπλέκονται εντός διαφορετικών σχημάτων του πολιτικού λόγου, πολλές φορές ανταγωνιστικών μεταξύ τους. Αυτό δεν σημαίνει πως πρέπει να πέσουμε σε έναν άσκοπο σχετικισμό όσον αφορά το πεδίο του πολιτικού ανταγωνισμού, αλλά ότι ταυτόχρονα δεν πρέπει να συγχέουμε τα διαφορετικά αυτά επίπεδα μεταξύ τους με τρόπο γραμμικό. Και αυτό γιατί τα σχήματα του πολιτικού λόγου δεν υφίστανται αυτόνομα και ανεξάρτητα μεταξύ τους αλλά παράγονται στο ίδιο καθεστώς λόγου και πολλές φορές παρόλο που είναι ανταγωνιστικά μεταξύ τους μοιράζονται παρόμοια στοιχεία. Για παράδειγμα, το δικαίωμα των ομόφυλων ζευγαριών να αναγνωρίζονται ως τέτοια απ' το κράτος βρίσκει ακόμα και σήμερα αντίθετες τόσο τη συντηρητική «λαϊκή» δεξιά όσο και την ορθόδοξη «κομμουνιστική» αριστερά, που ενώ εκφέρουν έναν διαμετρικά αντίθετο πολιτικό λόγο μοιράζονται αυτή τη θέση, έστω μέσα από διακηρυκτικά διαφορετική επεξεργασία.

Φυσικά, θα πρέπει να προσδιοριστούν οι συγκεκριμένοι πολιτικοί λόγοι που αναπαράγουν αυτές τις πρακτικές λόγου και ο ειδικός ρόλος που έχουν σε σχέση με συγκεκριμένες στρατηγικές, αλλά θα ήταν λάθος να περιοριστούμε σε ένα πεδίο που δεν εξαντλεί άλλωστε τη συζήτηση γύρω απ' την πολιτική και αυτό είναι και μια διάσταση που πρέπει με έναν τρόπο να υπογραμμιστεί. Έχει μεγάλη σημασία να σκεφτούμε την πολιτική όχι μόνο εκεί που έχουμε συνηθίσει πως λαμβάνει χώρα αλλά ακόμα περισσότερο εκεί που δεν φαίνεται, εκεί που με έναν τρόπο δεν υπάρχει πολιτική. Θέλουμε, λοιπόν, να εντοπίσουμε αυτή την πολιτικότητα, τα συγκεκριμένα αποτελέσματα εξουσίας και αλήθειας και τις στρατηγικές στις οποίες εντάσσονται σε κομμάτια που δεν αφορούν στενά τον πολιτικό ανταγωνισμό. Γι' αυτό τον *πολιτικό*

λόγο θα τον δούμε πάντα σε σχέση με τον λόγο που αφορά τη δημόσια συζήτηση, ως τον πούμε σχηματικά δημοσιογραφικό λόγο, του οποίου τα υποκείμενα εκφοράς δεν στερούνται της αυθεντίας του πρώτου αλλά αντίθετα αποκτούν όλο και πιο ειδικό ρόλο στις σχέσεις εξουσίας που δημιουργούνται στους σύγχρονους μηχανισμούς λόγου μέσα από τεχνικές προπαγάνδας που επαναπροσδιορίζουν τα όρια της κανονικότητας, αλλά βέβαια και σε σχέση με τον επιστημονικό, εν προκειμένω τον ιατρικό λόγο, που διαμορφώνει τις συνθήκες αποδεκτότητας αυτών των ορίων και ο οποίος διαπλέκεται με τους άλλους δύο, τους ενισχύει και φυσικοποιεί τα προτάγματά τους.

Ανάμεσα σε αυτούς τους λόγους αναπόφευκτα διαφεύγουν άλλοι, λιγότερο συνεκτικοί, που εμφανίζονται άλλες φορές ως αποτελέσματα και άλλες φορές ως ανεξάρτητες κοινωνικές πρακτικές, δηλαδή ως ανεξάρτητα στοιχεία που συμμετέχουν σε διαφορετικούς σχηματικούς λόγους και συνυπάρχουν με τις συγκεκριμένες κάθε φορά τελετουργίες του λόγου, που καθορίζουν «τις χειρονομίες και τις συμπεριφορές»⁴⁹. Τέτοια στοιχεία είναι αυτά που θα βρούμε ήδη επιτελεσμένα και σωματοποιημένα, άλλοτε σε ψυχολογικό επίπεδο (φόβος, ανασφάλεια, πανικός) και άλλοτε σε καθημερινές πρακτικές (ιατρικές προφυλάξεις των δημόσιων υπαλλήλων). Αυτές οι δημόσιες πρακτικές δεν έχουν μικρότερη σημασία απ' τον συνεκτικά διαμορφωμένο πολιτικό, δημοσιογραφικό και ιατρικό λόγο και ούτε αποτελούν γραμμικά τα αποτελέσματα ή τις αιτίες τους. Είναι πρακτικές που συμμετέχουν στους ίδιους μηχανισμούς λόγου και αποτελούν ταυτόχρονα τόσο το πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξή τους όσο και το πεδίο εγγραφής των αποτελεσμάτων τους. Ως τέτοιο μάλιστα καθίστανται και υποκείμενα των νέων σχηματισμών που θα προκύψουν μετέπειτα. Είδαμε άλλωστε ότι στόχος μας δεν είναι να εξαντλήσουμε το σύνολο των στοιχείων που ενεργοποιούνται σε ένα μηχανισμό λόγου αλλά να εντοπίσουμε τους διαφορετικούς ρόλους που επιτελούν κάθε φορά.

⁴⁹ Michel Foucault, *Η Τάξη του Λόγου: Εναρκτήριο μάθημα στο Collège de France* (μτφρ.: Χ. Χρηστίδης –Μ. Μαϊδάτσος), Αθήνα: Ηριδανός, 1990, σ. 29.

Παρακάτω θα εξεταστεί, μέσα απ' τις θεωρητικές κατευθύνσεις που αναπτύχθηκαν παραπάνω, ο λόγος που ανέπτυξαν οι τότε υπουργοί Υγείας και Προστασίας του Πολίτη κατά κύριο λόγο το διάστημα μετά την έκδοση της υγειονομικής διάταξης απ' τον πρώτο, τον Ανδρέα Λοβέρδο, που αποτέλεσε το νομιμοποιητικό πλαίσιο έτσι ώστε τα δύο υπουργεία σε συνεργασία να προβούν στους μαζικούς εξαναγκαστικούς υγειονομικούς ελέγχους στο κέντρο της Αθήνας την άνοιξη του 2012 με σκοπό τον «περιορισμό της διάδοσης λοιμωδών νοσημάτων»⁵⁰, αποτέλεσμα των οποίων ήταν τελικά η δίωξη και η διαπόμπευση των οροθετικών γυναικών και τρανς, μαζί φυσικά με τις συνθήκες μέσα στις οποίες όλα αυτά πραγματοποιήθηκαν. Οι λόγοι των υπουργών θα εξεταστούν συνδυαστικά με τρόπο αλληλοσυμπληρωματικό, έτσι όπως θεωρούμε ότι αρθρώθηκαν την περίοδο που συνεργάστηκαν, καθώς άλλωστε τις φορές που μιλούν ανεξάρτητα οι ίδιοι σπεύδουν να αντλήσουν νομιμοποίηση και να εκφράσουν της αλληλεγγύη τους ο ένας στον άλλο. Τα σχήματα που τελικά συγκροτήθηκαν μέσα απ' την κινδυνολογία του ηθικού πανικού που μαζί ανέπτυξαν δεν μπορούν να ιδωθούν ξεχωριστά, αφού όπως θα δούμε και στη συνέχεια δεν θα μπορούσε να υπάρξει ούτε το ίδιο το πλαίσιο στο οποίο αναδύθηκαν χωρίς την εν λόγω συνεργασία που τελικά το έκανε δυνατό.

Τα σχήματα που θα εξεταστούν σχηματίστηκαν μέσα από μια πληθώρα δελτίων τύπου, συνεντεύξεων, ακόμα και συνεδριακών εισηγήσεων και τηλεοπτικών σχολιασμών, δεν εμφανίστηκαν ξαφνικά μέσα από μια υγειονομική διάταξη ούτε από τη διαπομπευτικού τύπου δημοσιοποίηση των φωτογραφιών των οροθετικών. Αυτή είναι μια βασική θέση της εργασίας και γι' αυτό θα προσπαθήσουμε να δούμε αυτά τα σχήματα να συγκροτούνται μέσα απ' τις διάσπαρτες επαναλαμβανόμενες αναφορές των υπουργών σε συγκεκριμένα θέματα κάθε φορά στον λόγο τους, μερικές φορές και σε περιπτώσεις που δεν θα περίμενε κανείς πως το θεματολογικό πλαίσιο της ομιλίας είχε σχέση με αυτά, θέτοντάς τα έτσι ως κεντρικά πολιτικά διακυβεύματα. Αυτή είναι, λοιπόν, και μια βασική υπόθεση εργασίας, αφού η εξέταση του λόγου των υπουργών θα γίνει με τρόπο ώστε να αναδειχθούν τόσο οι τεχνικές με τις οποίες σχηματίστηκε το αναγκαίο πλαίσιο που νομιμοποίησε τόσο τυπικά όσο και κοινωνικά τις μαζικές διώξεις ανθρώπων με κριτήριο την οροθετικότητά τους ή/και το χρώμα του δέρματός τους, όσο και οι συνθήκες που έκαναν αυτές τις τεχνικές δυνατό να αναπτυχθούν, το πλαίσιο

⁵⁰ ΚΕΕΛΠΝΟ και ΥΓΚΑ, «Σχετικά με ελέγχους του ΥΓΚΑ και του ΚΕΕΛΠΝΟ στο κέντρο της Αθήνας κατ' εφαρμογή της υγειονομικής διάταξης», Δελτίο Τύπου, 30 Απριλίου 2012.

δηλαδή του ευρύτερου λόγου στο οποίο ενσωματώθηκαν και ενσωμάτωσαν ταυτόχρονα ενισχύοντας και αναπαράγοντάς το. Με δυο λόγια, οι λόγοι των υπουργών δεν μπορούν και δεν πρέπει να αντιμετωπιστούν ως μια τομή στον συνολικότερο λόγο της κρίσης, όπως ίσως μπορεί να έχουν κατά καιρούς χαρακτηριστεί τόσο οι ίδιοι όσο και οι συγγενείς τους αυταρχικοί λόγοι που εκφράστηκαν – και εκφράζονται – κατά κύριο λόγο απ’ την ακροδεξιά και το «ακραίο κέντρο»⁵¹.

Είναι λογικό οι δύο συνεντεύξεις τύπου του Ανδρέα Λοβέρδου και η μία που έδωσε από κοινού με τον Μιχάλη Χρυσοχοϊδή να είναι πλουσιότερες σε υλικό προς εξέταση και πράγματι αυτές οι τρεις συνεντεύξεις συμπυκνώνουν σε αρκετά μεγάλο βαθμό τα σχήματα λόγου που ανέπτυξαν, αυτό όμως δεν σημαίνει πως είναι από μόνες τους αρκετές. Αυτό που καταδεικνύει την ένταξη των ενεργειών τους απ’ την υγειονομική διάταξη και μετά, κατά την έκδοση της οποίας π.χ. τοποθετείται η κοινή συνέντευξη, σε ένα γενικότερο πλαίσιο λόγου και όχι απλώς σε μια μορφή προεκλογικής τακτικής όπως παρουσιάστηκε ακόμα και απ’ τις περισσότερες οργανώσεις που αγωνίστηκαν απέναντι στις πολιτικές του υπουργικού διδύμου, είναι η εξέταση των λόγων που τις περιέλαβαν σε συνδυασμό με αυτούς που τις προετοίμασαν, δηλαδή σε σχέση με τον ευρύτερο λόγο των υπουργών και ταυτόχρονα των στρατηγικών στις οποίες ενσωματώνεται. Αυτό, βέβαια, δεν αναιρεί τον ψηφοθηρικό χαρακτήρα των επιχειρήσεων, των διώξεων και της ίδιας της διαπόμπευσης, γεγονός πράγματι ιδιαίτερα σκληρό να παραδέχεσαι, όμως θα ήταν λάθος να σταθούμε εκεί καθώς, όπως θα δούμε στη συνέχεια, με αυτόν τον τρόπο θα παραγνωρίζαμε το συνολικότερο πλαίσιο το οποίο τα έκανε όλα αυτά δυνατά.

Γι’ αυτό και δεν θα μπορούσαμε να μείνουμε αμιγώς στις συνεντεύξεις που έδωσαν εκείνες τις μέρες οι Λοβέρδος-Χρυσοχοϊδης και παρόλο που από το μεγαλύτερο μέρος των υπό εξέταση σχημάτων έχει αντληθεί από αυτές θα αναλυθούν πάντα σε σχέση με άλλες που δόθηκαν σε πρωτότερο χρόνο, χωρίς να ελεγχθούν οι εσωτερικές διακειμενικές διαφορές που έχουν όπως συμβαίνει σε κάθε σύστημα λόγου. Μας ενδιαφέρει περισσότερο ο εντοπισμός και η εξέταση των σχημάτων λόγου με έναν

⁵¹ Για την έννοια του «ακραίου κέντρου» διαβάστε Χρήστος Νάσης, «Ο εθνικολαϊκισμός και η ιδεολογία του ακραίου κέντρου», *Χρόνος*, τχ. 17, Σεπτέμβριος 2014, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2metdXp> (τελευταία ανάκτηση 20.2.2017), και Άκης Γαβριηλίδης, «Ο ολοκληρωτισμός της «μη βίας» και τα αδιέξοδα του ακραίου κέντρου», *nomadicuniversality.com*, 14.7.2012, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2kQIQ7D> (τελευταία ανάκτηση 20.2.2017).

περισσότερο διαλογικό χαρακτήρα, έτσι ώστε να αναδείξουμε γιατί τελικά τα σχήματα αυτά ενδυναμώθηκαν με τρόπο τέτοιο ώστε να ζήσουμε τις συνέπειες μια ανείπωτης διαπόμπευσης και μαζί της μια νέα συνθήκη «μικρο-φασιστικής ομοθυμίας»⁵², που αποτέλεσε απ' τη μία το αναγκαίο πεδίο επαναδιαπραγμάτευσης της κοινωνικής συναίνεσης που διατάραξε η κρίση και απ' την άλλη το πρόσφορο έδαφος αναδίπλωσης του δημόσιου λόγου σε υπερσυντηρητικές και ακροδεξιές κατευθύνσεις, ενισχύοντας τους ακροδεξιούς και νεοναζιστικούς σχηματισμούς που σημείωσαν πρωτοφανή άνοδο εκείνη την περίοδο. Στόχος, λοιπόν, είναι να ιδωθούν οι λόγοι των δύο υπουργών, τόσο αυτοί που δόθηκαν πριν την έκδοση της υγειονομικής διάταξης και την ανακοίνωση της δημιουργίας δεκάδων κέντρων υποχρεωτικής κράτησης μεταναστών όσο και μετά, ως ένα σύστημα λόγου μέσα στο οποίο θα δούμε τους τρόπους με τους οποίους διαπλέκονται μεταξύ τους και μεταξύ άλλων, όπως π.χ. ο ιατρικός λόγος που αρθρώθηκε απ' τους κρατικούς φορείς υγείας, κατά κύριο λόγο απ' το ΚΕΕΛΠΝΟ, και που αποτέλεσε την «επιστημονική» βάση η οποία φυσικοποίησε τα υπό εξέταση σχήματα λόγου.

Σε κάποιες από τις υπό ανάλυση συνεντεύξεις συμμετέχουν και μέλη των οργανισμών αυτών, πολλές φορές αναπτύσσοντας έναν φαινομενικά αυτόνομο ιατρικό λόγο των «ειδικών» επιβεβαιώνοντας και ενισχύοντας το σύστημα λόγου που εξετάζεται, όπως ο τότε γενικός διευθυντής του ΚΕΕΛΠΝΟ Θεόδωρος Παπαδημητρίου, η τότε πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου του ΚΕΕΛΠΝΟ Τζένη Κουρέα-Κρεμαστινού, η τότε πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου του ΟΚΑΝΑ Μένη Μαλλιώρη και ο τότε διοικητής της 1^{ης} Υγειονομικής Περιφέρειας Αττικής Άρης Μουσιώνης. Οι λόγοι των παραπάνω αποτελούν επίσης αναπόσπαστα κομμάτια του συστήματος λόγου που εξέφρασε το υπουργικό δίδυμο κατά τη θητεία του και είναι μάλιστα αυτοί που απ' τη θέση της επιστημονικής αυθεντίας το επένδυσαν με τον χαρακτήρα της αλήθειας, περί της οποίας έγινε αναλυτικά λόγος νωρίτερα. Έτσι, στο διαλογικό πλαίσιο της ανάλυσης λόγου των δύο υπουργών θα εντάσσονται και οι λόγοι των ανθρώπων που τους τροφοδότησαν και τους ενδυνάμωσαν, δηλαδή αυτοί των θεσμικών φορέων υγείας αλλά φυσικά και αυτοί των δημοσιογραφικών μέσων που τους ανατροφοδότησαν και τους αναπαρήγαγαν απ' τη θέση των φορέων μαζικής επικοινωνίας και πληροφόρησης,

⁵² Αθηνά Αθανασίου, «Η βιοπολιτική της αυταρχικής δημοκρατίας και η διακυβέρνηση του επικίνδυνου σώματος», *Ενθέματα της Αυγής*, 16.9.2012, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2lzdB3H> (τελευταία ανάκτηση 20.2.2017).

των κατεξοχήν δηλαδή μέσωσν διάδοσης και εξάπλωσης σχημάτων ηθικού πανικού που προσανατολίστηκαν μέσα από εκτενή κινδυνολογικά ρεπορτάζ, ζωντανές τηλεοπτικές αναμεταδόσεις και φυσικά την κορύφωση της διαπόμπευσης των οροθετικών γυναικών και τρανς με την δημοσιοποίηση των φωτογραφιών τους στις οθόνες των νυχτερινών δελτίων και στα πρωτοσέλιδα κάποιων εφημερίδων που έμελλε να μείνουν ανεξίτηλα χαραγμένα στη μνήμη μας.

Στο ίδιο διαλογικό ύφος, θα ανατρέξουμε στη συνέχεια στις συνθήκες στις οποίες έγιναν και ειπώθηκαν όλα αυτά, των οποίων δεν αποτελούν απλά κομμάτι αλλά με τις πτυχές των οποίων έχουν μια διαρκή συνομιλία η οποία σε τελική ανάλυση τα καθόρισε σε μεγάλο βαθμό, και στα ίδια τα σχήματα που κατασκευάστηκαν στη ροή του υπό εξέταση λόγου και τους ρόλους τους οποίους επιτελούν απέναντί στην κοινωνία ως δέκτη τους, δηλαδή τις μορφές ταυτοτήτων και υποκειμενοποιήσεων που ανέπτυξαν. Μέσα σε αυτά θα βρούμε τους συνειρμούς που στηρίζουν το καθεστώς αλήθειας που έκανε τους σχηματισμούς του λόγου δυνατούς και ταυτόχρονα αναγκαίους, έτσι ώστε να καταλάβουμε καλύτερα τις στρατηγικές που ενεδρεύουν στις αρθρώσεις τους και τη γνώση που ακατάπαυστα συσσωρεύουν, αυτή που καθορίζει την κοινωνική ζωή διαπερνώντας θεσμούς, συμπεριφορές, συναισθήματα και ανάγκες γύρω απ' την επενδυμένη με αμέτρητες αλήθειες βιολογικοποιημένη μας καθημερινότητα.

συνθήκες εκφοράς.

Όλα αυτά, τα προφανή και τα γκρίζα, αναδύονται, οξύνονται και συνδυάζονται σε ένα περιβάλλον καθόλου τυχαίο. Καθόλου τυχαίο όχι επειδή δεν θα μπορούσε να αλλιώς αλλά επειδή συγκροτείται σε σχέσεις παρόμοιας έντασης. Η πρωτοφανής δίωξη των οροθετικών γυναικών την άνοιξη του 2012 συντελέστηκε ανάμεσα σε άλλα σημαντικά γεγονότα, κομμάτια όλα μιας περιόδου μεγάλων εντάσεων, συγκρούσεων και ανατροπών σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Οι λόγοι που αρθρώθηκαν απ' τα θεσμικά όργανα που την κατεύθυναν και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας που την ανακεφαλαίωσαν πρέπει αναγκαία να ιδωθούν υπό το πρίσμα της ιστορικότητας της περιόδου που αναπόφευκτα καθόρισε – και καθορίστηκε – (και) από αυτούς και άρα δεν μπορεί να αναγνωστεί ανεξάρτητα από αυτούς. Οι λόγοι, είδαμε, δεν είναι ούτε εργαλεία ανάκλασης ούτε η ίδια η πραγματικότητα, δεν λέμε αυτό που είμαστε ούτε είμαστε όμως και αυτό που λέμε⁵³. Οι λόγοι είναι μηχανισμοί μέσα απ' τους οποίους κατασκευάζονται κοινωνικά νοήματα, ερμηνεύονται αντικείμενα στα οποία αναφέρεται και επιτελούνται πρακτικές εξουσίας, και ως τέτοιοι βρίσκονται σε διαρκή διάδραση με το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο παράγονται, καθοριζόμενοι από αυτό και ταυτόχρονα καθορίζοντάς το. Η ανάκληση των ιστορικών εντάσεων είναι προϋπόθεση για να μπορέσουμε να ερμηνεύσουμε όσο πιο ολοκληρωμένα γίνεται τα σχήματα λόγου στην μοναδικότητά τους.

κρίση.

«Πιστεύω ότι πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι για μία ακόμα φορά η κρίση είναι ένα είδος θεωρητικής γαρνιτούρας που μας προσφέρουν οι πολιτικοί, οι οικονομολόγοι, οι φιλόσοφοι και διάφοροι άλλοι για να προσδώσουν υπόσταση σε ένα παρόν για το οποίο δεν έχουν τα εργαλεία να αναλύσουν. Η κρίση είναι, αν θέλετε, το διαρκές παρόν.»

⁵³ John H. McWhorter, *The Language Hoax: Why the World Looks the Same in Any Language*, Oxford University Press, 2014.

Ποτέ δεν υπήρξε στη νεώτερη ιστορία της Δύσης μία στιγμή που να μην είχε βαθειά συναίσθηση μιας κρίσης βιωμένης έντονα μέχρι το μεδούλι των ανθρώπων.»⁵⁴

Η απόφαση του Υπουργού Υγείας να γίνουν μαζικοί καταναγκαστικοί έλεγχοι εκατοντάδων προσώπων στο κέντρο της Αθήνας συνέπεσε, καθόλου τυχαία κατά τη γνώμη μας, με τις βουλευτικές εκλογές του Μαΐου του 2012, που έγιναν σε ένα περιβάλλον έντονων κοινωνικών συγκρούσεων, των μεγαλύτερων που αναδύθηκαν την περίοδο της μεταπολίτευσης, απέναντι σε μια σειρά καταστροφικών πολιτικών αποφάσεων για την ελληνική οικονομία που βρισκόταν σε κρίση. Τα αποτελέσματα της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης του 2008, αποτέλεσμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που ξεκίνησε απ' την κατάρρευση του τραπεζικού συστήματος στις ΗΠΑ. Οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές συρρίκνωσης της κοινωνικής πρόνοιας και απελευθέρωσης των αγορών ανάγκασαν τα κοινωνικά στρώματα σε δανεισμό για την εξυπηρέτηση των βασικών τους αναγκών, που το τραπεζικό σύστημα εξυπηρέτησε για να αυξήσει το πεδίο κερδοφορίας του που είχε περιοριστεί απ' την απελευθέρωση της οικονομίας στις ανοιχτές αγορές, μετασχηματίζοντας το χρηματοπιστωτικό σύστημα μέχρι που σημειώθηκε κρίση ρευστότητας⁵⁵. Και σε πείσμα των κυρίαρχων λόγων που προσπαθούν να αποσπάσουν τη χρηματοπιστωτική κρίση σε μια σχετική αυτονομία απ' την υπόλοιπη οικονομία, αναδεικνύονται όλο και εντονότερα οι πτυχές της γενικότερης κρίσης υπερσυσσώρευσης της καπιταλιστικής οικονομίας και της (διευρυμένης) αναπαραγωγής του κοινωνικού κεφαλαίου, που προκαλεί φαινομενικά αντιφατικές αναδιπλώσεις στις όψεις της νεοφιλελεύθερης πολιτικής.

Ο νεοφιλελευθερισμός είναι ένα σύνολο πολιτικών λόγων και στρατηγικών της καπιταλιστικής οικονομίας που στόχο έχουν «την καθυπόταξη των πάντων στον καθορισμό από την καπιταλιστική οικονομία»⁵⁶. Είναι ένας μηχανισμός εξουσίας που επιδιώκει να επιμορφώσει το σύνολο του πληθυσμού με το λεξικό του και να συγκροτήσει άτομα που να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους με όρους επιχειρηματικότητας, ένας μηχανισμός, δηλαδή, που ξεφεύγει απ' τα στενά όρια του οικονομικού και διαχέεται στη σφαίρα του κοινωνικού ανασυγκροτώντας το και

⁵⁴ Michel Foucault, *Επιλογή από τα Dits et Écrits* (μτφρ.: Θανάσης Λάγιος), Αθήνα: στιγμή, 2011, σ. 73.

⁵⁵ Γιώργος Μεταξάς, «Η κρίση των subprimes», *Θέσεις*, τχ. 104, Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2008.

⁵⁶ Κ. Δοξιάδης, *ό. π.*, σ. 256.

κανονικοποιώντας το στις ανάγκες του σε μια «λογική βελτιστοποίηση»⁵⁷, αξιώνοντας απ' τον καθένα μια συγκεκριμένη εργασία «επί του εαυτού» του, δηλαδή έναν συγκεκριμένο τρόπο να γίνουμε υποκείμενα ακόμα και μέσα απ' το συλλογικό μας χρέος εξατομικεύοντάς το και μετασχηματίζοντάς το «σ' ένα στιλ ζωής»⁵⁸. Στη λεγόμενη κρίση, όμως, αυτό που έγινε ήταν μια πλήρης αποτυχία αυτών των επιχειρήσεων-ατόμων. Ο κόσμος αντί να συμμορφωθεί στις ανάγκες τις αγοράς και να προσπαθήσει να επωφεληθεί στο πλαίσιο των δυνατοτήτων του (σε σχέση πάντα με την εργασιακή του αξία), εκμεταλλεύτηκε τη δανειστική του επιλογή για να εξυπηρετήσει τις πραγματικές του ανάγκες που το πλαίσιο της αγοράς του απαγόρευε. Όταν το θετικό πρόσημο της νεοφιλελεύθερης πολιτικής, που τη δεκαετία του '80 είχε γνωρίσει πρωτόγνωρη ανάπτυξη, άρχισε να γίνεται αρνητικό, οι κοινωνικές αντιδράσεις έστω και παθητικές αμφισβήτησαν αυτό το οικονομικό αδιέξοδο.

Τελικά, αυτό που βρέθηκε – και βρίσκεται ακόμα – σε κρίση δεν ήταν το πιστωτικό σύστημα της αγοράς αλλά το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα. Οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές που όξυναν τις ταξικές και κοινωνικές ανισότητες άρχισαν να αμφισβητούνται όχι από ένα οργανωμένο κίνημα που προσπαθούσε να τις καταρρίψει, αν και φυσικά υπήρχαν αμέτρητα τέτοια που έπαιζαν καθοριστικό ρόλο, αλλά από μια παθητική αντίσταση. Ο νεοφιλελευθερισμός άρχισε να ηττάται στους ανθρώπους που προσπαθούσε να εντάξει στην συγκεκριμένη μορφή επισφαλούς ζωής. Ας το θέσουμε κάπως άκομψα δανειζόμενοι μια έκφραση: η κρίση του τραπεζικού συστήματος μας έδειξε ότι ο κόσμος «αν έχει την επιλογή, προτιμά να δανείζεται παρά να εργάζεται»⁵⁹. Πράγματι, ο λόγος περί υπερχρεωμένων νοικοκυριών είναι κεντρικός τόσο στον κυβερνητικό ανταγωνισμό όσο και στον σχολιασμό γύρω από αυτόν, δηλαδή βρίσκεται στο επίκεντρο της μάχης της πολιτικής ηγεμονίας και ο τρόπος διαχείρισής του παίζει ήδη σημαντικό ρόλο στις πολιτικές ανακατατάξεις σε όλο το δυτικό κόσμο.

Ίσως, λοιπόν, σε κρίση να μην είναι τόσο τραπεζικό χρηματοπιστωτικό σύστημα αλλά ο ίδιος ο νεοφιλελευθερισμός ανίκανος να παράγει νέες θετικότητες απ' τα όρια της ίδιας της οικονομίας του. Τα αποτελέσματα της κρίσης δεν άργησαν να φανούν στο

⁵⁷ Α. Αθανασίου, *Η κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης»*, σ. 15.

⁵⁸ Maurizio Lazzarato, *Η κατασκευή του χρεωμένου ανθρώπου: Δοκίμιο για τη νεοφιλελεύθερη κατάσταση* (μτφρ.: Γιώργος Καραμπέλας), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2014, σσ. 125-126.

⁵⁹ Άκης Γαβριηλίδης, «Από την εργασία ποιος θα μας προστατεύσει;», *nomadicuniversality.com*, 20.2.2016.

επίπεδο των εθνικών οικονομιών, ενώ ειδικά στην Ελλάδα συνέπεσε με την κρίση χρέους της δημιουργικής λογιστικής και τελικά την προσφυγή στο *μηχανισμό στήριξης* του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Τη θέση των *εκσυγχρονιστικών* αφηγήσεων που χαρακτήρισαν την περίοδο της μεταπολίτευσης πήρε πλέον μια *ηθική του χρέους* που συγκροτήθηκε μέσα από λόγους αναγκαίων θυσιών, περικοπών, *εξυγίανσης* της δημόσιας διοίκησης και περιορισμού του δημόσιου τομέα. Βέβαια, στο επίπεδο της οικονομίας κάθε άλλο παρά άλλαξε η κατάσταση, ο εκσυγχρονισμός μπορεί να τελείωσε ως αφήγημα έγινε όμως πραγματικότητα και μάλιστα με τον πιο βίαιο τρόπο. Ο νεοφιλελευθερισμός δεν άλλαξε την κατεύθυνση της οικονομία, αντίθετα, ενέτεινε τις πολιτικές του και έγινε επιθετικότερος, άρχισε να πειραματίζεται με νέα μοντέλα διακυβέρνησης και να αναπτύσσει νέες τεχνικές εξουσίας. Έτσι, λοιπόν, οι σημερινοί λόγοι της κρίσης είναι κατ' αρχάς *νεοφιλελεύθεροι λόγοι* που προσπαθούν να επαναθεμελιώσουν την αμφισβητούμενη ηγεμονία του.

Το διακύβευμα, λοιπόν, δεν είναι ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνία θα «ξεπεράσει την κρίση», έκφραση που παγιώθηκε στην δημόσια συζήτηση τα τελευταία χρόνια, αλλά ο τρόπος με τον οποίο θα τη ζήσει. Μέσα από ένα διάχυτο σύστημα διαπλεκόμενων λόγων και τεχνικών υποκειμενοποίησης, απ' την προπαγάνδα του φόβου και της ανασφάλειας μέχρι τις πολιτικές της ελπίδας και της ευκαιρίας, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές πράγματι «επαναδιαπραγματεύονται» ένα νέο πλαίσιο συναίνεσης, εστιάζοντας όλο και πιο πολύ στις κοινωνικές σχέσεις, αναδιατυπώνοντας το πλαίσιο αλήθειας τους μέσα απ' την ορθολογικότητα της οικονομίας τους. Βρισκόμαστε, άρα, σε μια νέα μεταβατική συνθήκη αντικατάστασης του κοινωνικού μοντέλου, των ίδιων των τρόπων με τους οποίους *γνωρίζουμε* την πραγματικότητά μας· και για να γίνει αυτό, αναδύονται νέοι σχηματισμοί λόγων που μιλούν για τη ζωή μας, τους κινδύνους που την απειλούν και τα όριά της, που μας μαθαίνουν νέες όψεις της. Με άλλα λόγια, η κρίση ως βίωμα είναι μια νέα κοινωνικότητα και ως τέτοια είναι μια ευκαιρία για τον νεοφιλελευθερισμό να επανακοινωνικοποιηθεί, να δημιουργήσει νέες νόρμες αποδεκτότητας και αποκλεισμών, δυνατοτήτων και ορίων. Και σε αυτή τη διάσταση πρέπει να ερμηνεύσουμε τις πτυχές της κρίσης, αμφισβητώντας τις αφηγήσεις που αποδίδουν τις διάφορες νέες μορφές αυταρχισμού ως ατυχείς συνέπειές της και τα αποτελέσματά τους ως παράπλευρες απώλειες, αλλά αντίθετα να τις αντιληφθούμε ως τις βασικές προϋποθέσεις αναπαραγωγής της.

εθνικισμός.

Η οικονομικές συνέπειες στα κοινωνικά στρώματα ήταν φυσικά τεράστιες με το μεγαλύτερο κομμάτι των μικροαστικών στρωμάτων να ωθείται στα όρια της φτώχειας, τα ποσοστά της ανεργίας να εκτοξεύονται στα ύψη και την επισφαλή εργασία να γίνεται περισσότερο κανόνας παρά εξαίρεση. Το συμβόλαιο που είχαν καταφέρει να διατηρήσουν οι αστικές ελίτ εξουσίας άρχισε να ανατρέπεται μαζί με τις συνθήκες που το είχαν καταστήσει δυνατό: δεν υπήρχε πια καμία θετική πολιτική ώστε να γίνει πεδίο συναίνεσης, οι σχέσεις πολιτικής εκπροσώπησης είχαν διαρρηχθεί συθέμελα και στη θέση τους είχαν αναδυθεί νέες κοινωνικές αντιστάσεις. Απ' τη μία, λοιπόν, τα κοινωνικά κινήματα ριζοσπαστικοποιήθηκαν και μαζικοποιήθηκαν αμφισβητώντας και πολιτικά πλέον τον επιβαλλόμενο τρόπο διακυβέρνησης και απ' την άλλη τα οικονομικά και πολιτικά μπλοκ εξουσίας επανατοποθέτησαν τα όρια του πολιτικά δυνατού σε ένα νέο πλαίσιο που αντηχούσε μία και μόνο πραγματικότητα. Τη θέση της θετικής πολιτικής πήρε η αναγκαία, η μοναδική, η πολιτική της ελπίδας και της ευκαιρίας. Ο νεοφιλελευθερισμός είχε ανάγκη να αναπτύξει νέες τεχνικές επιβολής και έπρεπε να γίνει πιο αυταρχικός, όχι όμως τόσο με την έννοια της άμεσης καταστολής όσο με την ένταση της απουσίας εναλλακτικής. Δυνητικά δεν υπάρχει τίποτα άλλο εκτός από την απομόνωση, την ανασφάλεια και τον ίδιο το θάνατο.

Οι εκλογές του Μαΐου του 2012 έγιναν σε αυτό το περιβάλλον της πολιτικής, οικονομικής και πολιτικής αναδιάρθρωσης και καθορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό απ' τα αποτελέσματά της. Τα ποσοστά του νέου «πολωμένου πολυκομματισμού»⁶⁰, της νέας δηλαδή μεταβατικής διαμόρφωσης της δομής της πολιτικής αντιπροσώπευσης, μπορούν να συγκριθούν μόνο με αυτά του μετεμφυλιακού ελληνικού κράτους⁶¹ και αρκετοί δεν διστάζουν να μπουν στην σύγκριση. Οι εκλογές αυτές, καθώς και η επανάληψή τους ένα μήνα μετά, αποτέλεσαν ιστορική τομή για το ελληνικό πολιτικό

⁶⁰ Χριστόφορος Βερναρδάκης, «Οι εκλογές της 17ης Ιουνίου και οι νέες τομές στο κομματικό σύστημα», *Αυγή της Κυριακής*, 24.6.2012, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2kEQBQ3> (τελευταία ανάκτηση 8.2.2017).

⁶¹ Γιάννης Μαυρής, «Κόμματα & κομματικό σύστημα σε μετάβαση», *manris.gr*, 19.6.2013, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2kEE3Ik> (τελευταία ανάκτηση 8.2.2017).

σύστημα, ερχόμενες ακριβώς μετά από 2 χρόνια κατά τα οποία ψηφίστηκαν δύο Μνημόνια, το ένα μάλιστα από την κυβέρνηση συνεργασίας του Λουκά Παπαδήμου, απ' το ΠΑΣΟΚ, τη Νέα Δημοκρατία και τον ακροδεξιό Λαϊκό Ορθόδοξο Συνασπισμό. Αυτό βέβαια, η συνεργασία δηλαδή του παραδοσιακού μπλοκ εξουσίας με την ελληνική ακροδεξιά, ήταν μια στιγμή που μας αφορά σημαντικά. Η ανάδειξη τα τελευταία χρόνια εθνικιστικών κινημάτων και κομμάτων (όπως του αντισλαμικού κινήματος Pegida στη Γερμανία, του ακροδεξιού Εθνικού Μετώπου της Marine Le Pen στη Γαλλία, του αντίστοιχου αυστριακού FPÖ και του νεοναζιστικού Jobbik στην Ουγγαρία κ.α.), τόσο στην Ευρώπη όσο και εσχάτως στις ΗΠΑ του Donald Trump, είναι ένα στοιχείο που συνοδεύει τον μετασχηματισμό των νεοφιλελεύθερων πολιτικών με τρόπο επικίνδυνο και η συνεργασία των κομμάτων του παραδοσιακού εκλογικού συστήματος με την ακροδεξιά, αλλά και η υιοθέτηση μεγάλου μέρους της ατζέντας της δεν μπορούν να ιδωθούν με όρους απλής σύμπτωσης αλλά ούτε και πολιτικής εκμετάλλευσης. Αντίθετα, θα δούμε τον τρόπο με τον οποίο ο νεοφιλελεύθερος λόγος υιοθετεί όλο και πιο επιθετικούς ρατσιστικούς συνειρμούς στην κρίση, όχι εκμεταλλευόμενος μια συγκυριακή άνοδο του εθνικισμού αλλά οξύνοντάς την ο ίδιος.

Η είσοδος του ΛΑ.Ο.Σ στη βουλή στις εκλογές του 2007 με ποσοστό 3.8% είχε σημάνει ήδη την αρχική μετατόπιση του πολιτικού σκηνικού σε θέσεις που άγγιζαν ακροδεξιούς λόγους. Η είσοδός του τέσσερα χρόνια αργότερα σε μία κυβέρνηση συνεργασίας «για τη σωτηρία του έθνους» θα φάνταζε αστεία μπροστά στο σοκ των πρώτων χρόνων της εισόδου της ακροδεξιάς στην πολιτική συζήτηση. Θα ήταν βέβαια λάθος να χρεώναμε την άνοδο της ελληνικής ακροδεξιάς μόνο στην επιτυχία ενός κόμματός της, κυρίως γιατί θα παραγνωρίζαμε τον ισχυρό ρόλο που έπαιξε ο δημοσιογραφικός λόγος που πολλές φορές την υιοθέτησε και την πρόβαλλε τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Η αδυναμία των ελίτ εξουσίας να αρθρώσουν μια θετική πρόταση ανανέωσης του κοινωνικού συμβολαίου τις οδήγησε στην υιοθέτηση τεχνικών αναζήτησης εγγυήσεων της κυριαρχίας τους μέσα από σχήματα ηθικού πανικού και κινδυνολογίας. Αυτό σε συνδυασμό με την πραγματική εξάλειψη των κοινωνικών δομών πρόνοιας και την αυξανόμενη κοινωνική ανασφάλεια που προκλήθηκε στο καθεστώς της κρίσης αποτέλεσαν το πρόσφορο έδαφος της άνθισης του ρατσιστικού και εθνικιστικού λόγου της ακροδεξιάς. Πρώτα μέσα απ' τις αυτοδιοικητικές εκλογές του 2010, με ποσοστό 5,29% στο δήμο Αθηναίων, και ύστερα στις εκλογές του 2012, με ποσοστό 6,97%, στις ίδιες δηλαδή ακριβώς πριν τις οποίες οργανώθηκε το κυνήγι μαγισσών σε οροθετικές

γυναίκες και μετανάστες, εισήλθε στο πολιτικό σύστημα η νεοναζιστική Χρυσή Αυγή, γεγονός που στιγμάτισε επίσης τις εκλογές της περιόδου.

Ανάμεσα, λοιπόν, στην αναρρίχηση της ακροδεξιάς στις πολιτικές δομές του κράτους και στον επιθετικό μετασχηματισμό των νεοφιλελεύθερων πολιτικών παγκοσμίως, το υπουργικό δίδυμο των Ανδρέα Λοβέρδου και Μιχάλη Χρυσοχοϊδη, πιάνοντας αναμφίβολα τον παλμό των διεθνών εξελίξεων, εγκαινίασε μια περίοδο που έμελλε να χαρακτηρίσει σε μεγάλο βαθμό τη νεότερη μορφή της ελληνικής διακυβέρνησης, συγκροτώντας το καθεστώς αλήθειας μέσα απ' το οποίο αντιμετώπισε η ελληνική κοινωνία το «μεταναστευτικό», τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια της απότομης αύξησης των μαζικών αφίξεων κυρίως των πληθυσμών που επλήγησαν απ' την εμπόλεμη κατάσταση στη Μέση Ανατολή. Γιατί η υγειονομική πολιτική που εφάρμοσε ο Λοβέρδος, κορύφωμα της οποίας υπήρξε η δίωξη των οροθετικών γυναικών, ήταν κατ' αρχάς αντιμεταναστευτική. Αυτό φάνηκε ήδη απ' τους πρώτους μήνες που ανέλαβε καθήκοντα Υπουργού Υγείας υιοθετώντας έναν ιδιαίτερο λόγο περί μετανάστευσης και φορτώνοντας άμεσα πλέον στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς ακόμα και οικονομικά προβλήματα στον τομέα της υγείας⁶². Η προσπάθειά του να συνδέσει αυτούς τους πληθυσμούς με υγειονομικά καθαυτά ζητήματα ήταν χαρακτηριστική, όπως και τα σχήματα λόγου που επαναλάμβανε σε όλη τη διάρκεια της θητείας του. Αρκετά πριν τη δίωξη του Μαΐου είχε ξεκινήσει να κατασκευάζει ένα ειδικό καθεστώς αλήθειας, στο οποίο συγκροτήθηκε ένας επιδημικός κίνδυνος και ένας επιδημικός πληθυσμός. Στους κύριους λόγους μετάδοσης του ιού του AIDS, στους οποίους διαχρονικά συγκαταλέγονταν η απροφύλακτη ομοφυλόφιλη σεξουαλική επαφή και η χρήση ναρκωτικών με σύριγγες, ήρθε να προστεθεί η «παράνομη μετανάστευση»⁶³.

⁶² Τα Νέα [online], «Λοβέρδος: 150 εκατ. ευρώ το χρόνο η περίθαλψη των μη νόμιμων μεταναστών», *Τα Νέα [online]*, 14.10.2010, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2kxfv1i> (τελευταία ανάκτηση 9.2.2017).

⁶³ Έθνος [online], «Μεγάλη αύξηση των κρουσμάτων του AIDS», *Έθνος [online]*, 21.11.2011, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2l5p6Q5> (τελευταία ανάκτηση 9.2.2017).

πολιτικές.

Η αποκορύφωση της ακραίας υγειονομικής πολιτικής του Ανδρέα Λοβέρδου έγινε περίπου ένα μήνα μετά την ψήφιση του δεύτερου Μνημονίου από την βραχύβια κυβέρνηση Παπαδήμου και σχεδόν ένα μήνα πριν τις εκλογές του Μαΐου. Σε κοινή συνέντευξη τύπου την 1^η Απριλίου 2012, το υπουργικό δίδυμο Λοβέρδου-Χρυσοχοϊδη ανακοίνωσε το σχέδιο με το οποίο θα προλάβαινε τη «βραδυφλεγή βόμβα» που ήταν έτοιμη να εκραγεί, δηλαδή τις λεγόμενες ομάδες υψηλού κινδύνου, στις οποίες προσέθεσαν τους μετανάστες. Εκδόθηκε απ' τον Υπουργό Υγείας η υγειονομική διάταξη 39^α, με την οποία καθορίζονταν τα νοσήματα που αποτελούν κίνδυνο για τη δημόσια υγεία, ο τρόπος με τον οποίο γίνεται ο έλεγχός τους και δινόταν επίσης η δυνατότητα υποχρεωτικής εξέτασης και νοσηλείας των ασθενών που δυνητικά είχαν περισσότερες πιθανότητες να πάσχουν από αυτές. Η διάταξη αυτή αποτέλεσε το νομιμοποιητικό πλαίσιο στο οποίο τα δύο υπουργεία πραγματοποίησαν πολλές «επιχειρήσεις εκκαθάρισης» του κέντρου της Αθήνας, κυρίως στοχεύοντας σε περιοχές που κατοικούνται από μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Η σύνδεση ανάμεσά τους και στη δημόσια υγεία ήταν ρητή απ' την αρχή και με πολλούς διαφορετικούς τρόπους· απ' τη μία, η ανακοίνωση της υγειονομικής διάταξης έγινε από κοινού με το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη (sic), ενώ απ' την αρχή παρουσιάστηκε ως κομμάτι ενός συνολικότερου σχεδίου καταπολέμησης των υποτιθέμενων αποτελεσμάτων της παράνομης μετανάστευσης.

Ο δεδηλωμένος στόχος της διάταξης και της συνεργασίας των δύο υπουργείων ήταν η «καθιέρωση πιστοποιητικού υγείας για τους μετανάστες» και με αυτό τον τίτλο αναπαράχθηκαν τα ρεπορτάζ γύρω απ' τη συνέντευξη τύπου⁶⁴. Η λογική του επιδημιολογικού κινδύνου είναι μια τεχνική πρόκλησης πανικού και διαχείρισης του παραγόμενου φόβου και η σύνδεσή της με πληθυσμούς μεταναστών μπορεί να ξαναβρεθεί στην ιστορία της «νεότερης Δύσης», απ' την αποικιοκρατική εποχή μέχρι την απόδοση της έξαρσης κρουσμάτων πανώλης στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού στους κινεζικούς πληθυσμούς, οδηγώντας τα τελευταία χρόνια στην

⁶⁴ Ενδεικτικά: Δημήτρης Πώποτας, Άρια Καλύβα, Παναγιώτα Καρλατήρα, «Ανακοινώσεις Λοβέρδου – Χρυσοχοϊδη: Πιστοποιητικό Υγείας για τους μετανάστες», *Πρώτο Θέμα [online]*, 1.4.2012, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2keZgdv> (τελευταία ανάκτηση 9.2.2017) και Το Βήμα [online], «Λοβέρδος - Χρυσοχοϊδης: Υποχρεωτικό πιστοποιητικό υγείας για μετανάστες», *Το Βήμα [online]*, 1.4.2012, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2kU2A18> (τελευταία ανάκτηση 9.2.2017).

αντιμετώπιση των μεταναστών από χώρες του Τρίτου Κόσμου ως δυνητικούς υγειονομικούς κινδύνους και φορείς HIV/AIDS, με πολλές χώρες να απαιτούν τέτοιου είδους πιστοποιητικά υγείας⁶⁵. Αυτή τεχνική της εξουσίας που μετασχηματίζει τις πολιτικές υγείας σε αντιμεταναστευτικές και τις πολιτικές γύρω απ' τη μετανάστευση σε υγειονομικές είναι ένα απ' τα βασικά σχήματα που χρησιμοποιήθηκαν εκείνη την περίοδο για να κατασκευάσουν το καθεστώς αλήθειας στο οποίο η ελληνική κοινωνία έπρεπε να κινδυνεύει από τους «μολυσματικούς μετανάστες». Οι λόγοι, λοιπόν, που χρησιμοποιήθηκαν γύρω απ' τις πολιτικές του Λοβέρδου ήταν εκτός από *υγειονομικοί* και *ρατσιστικοί λόγοι*.

Σχεδόν μια εβδομάδα νωρίτερα απ' τη συνέντευξη τύπου για την υγειονομική διάταξη 39^α, στις 26 Μαρτίου 2012, ο Μιχάλης Χρυσοχοϊδης είχε ανακοινώσει την σύσταση τριάντα «κέντρων φιλοξενίας παράνομων μεταναστών» σε όλη τη χώρα, δηλαδή κλειστών κέντρων κράτησης, διευρύνοντας την ακροδεξιά πολιτική των στρατιωτικοποιημένων συνόρων και της ανέγερσης του τείχους του Έβρου απ' τον προκάτοχό του Χρήστο Παπουτσή, πριν απ' τον οποίο Υπουργός Προστασίας του Πολίτη ήταν πάλι ο ίδιος, και καταφέροντας να ανοίξει το ένα από αυτά στην Αμυγδαλέζα την ίδια ακριβώς περίοδο που σε συνεργασία ξεκίνησαν τις μαζικές επιχειρήσεις «σκούπας» στο κέντρο της Αθήνας, δηλαδή μια εβδομάδα πριν τις εκλογές. Η δικαιολογία ήταν πάλι η διασφάλιση της δημόσιας υγείας που κινδύνευε να μολυνθεί από επιδημικές ασθένειες που μετέφεραν μετανάστες των χωρών του Τρίτου Κόσμου και μέσα στα κέντρα κράτησης εγκαταστάθηκαν ομάδες του ΚΕΕΛΠΝΟ με σκοπό να εξετάσουν τους κρατούμενους μετανάστες. Το αόριστο συναίσθημα ανασφάλειας γύρω απ' την εξαθλίωση και την ακραία κοινωνική πόλωση που είχαν προκαλέσει οι εξοντωτικές πολιτικές λιτότητας μετασχηματιζόταν σε έναν πανικό απέναντι σε έναν υγειονομικό κίνδυνο, μέσα από έναν ιατρικό λόγο που ως τέτοιος είχε πια και επιστημονικές αξιώσεις.

Είπαμε νωρίτερα ότι δεν θεωρούμε τυχαία την όξυνση της πολιτικής αυτής του Λοβέρδου λίγες μόλις εβδομάδες πριν τις εκλογές του Μαΐου και μετά από αυτή την συνοπτική περιγραφή μερικών κεντρικών ζητημάτων που καθόρισαν τις συνθήκες στις οποίες έγιναν νομίζουμε ότι θα έχει γίνει σε ένα βαθμό σαφής ο εν μέρει ψηφοθηρικός

⁶⁵ Παναγιώτης Σωτήρης, «Πολιτικές της αρρώστιας και του φόβου: Σημειώσεις για την πολιτική και ιδεολογική διαχείριση της πανδημίας γρίπης H1N1», *Θέσεις*, τχ. 109, Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2009.

χαρακτήρας της, μέσα απ' την εκμετάλλευση των αντιδραστικών χαρακτηριστικών της περιόδου και των συντηρητικών αντανάκλαστικών που άρχισαν να αυξάνονται με τους τρόπους που είδαμε. Θα ήταν όμως λάθος να αποδίδαμε τις πολιτικές του αυτές σε αμιγώς ψηφοθηρικούς στόχους, γιατί με αυτό τον τρόπο θα αποκόβαμε τους λόγους που αρθρώθηκαν εκείνη την περίοδο από τις συνολικές κοινωνικές πρακτικές που παράχθηκαν κατά την εποχή της κρίσης, εστιάζοντας στον εκλογικό ανταγωνισμό και μειώνοντας σε ένα βαθμό το ευρύ πλαίσιο αποδεκτότητας που βρήκαν οι λόγοι του στη δημόσια συζήτηση. Άλλωστε, ο Λοβέρδος είχε αρχίσει να οικοδομεί αυτόν τον ρατσιστικό υγειονομικό λόγο απ' την αρχή της υπουργικής του θητείας και δεν δίστασε να συνδέσει από νωρίς τα πιο εκτεθειμένα κομμάτια της κοινωνίας, δηλαδή τα κομμάτια αυτά που εξωθούνται από την κοινωνία και δεν λογίζονται ακριβώς κομμάτια της, όπως οι εξαθλιωμένοι οικονομικά μετανάστες και οι γυναίκες θύματα πορνείας, με έναν δυνητικό κίνδυνο για τον κύριο πληθυσμό.

Ενόσω, όμως, τα επιδημιολογικά στοιχεία που εξέδωσε το ίδιο το ΚΕΕΛΠΝΟ⁶⁶, το οποίο όμως στη συνέχεια ενίσχυσε την πολιτική του Λοβέρδου, δεν βοηθούσαν στην κατασκευή του σεναρίου, αυτό κατασκευάστηκε ούτως ή άλλως. Εκμεταλλευόμενος την «δραματική αύξηση» των κρουσμάτων AIDS που σημειώθηκε το 2011 σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά και παρόλο που η κοινωνική ομάδα για την οποία σημειώθηκε η αύξηση ήταν οι χρήστες ενδοφλέβιων ναρκωτικών και κατά το μεγαλύτερο ποσοστό τους άνδρες ελληνικής υπηκοότητας, το Δεκέμβριο του 2011 θα κατηγορήσει την παράνομη «εισαγόμενη» πορνεία ως το μεγάλο πρόβλημα της μετάδοσης του HIV/AIDS και θα δηλώσει επί λέξη ότι «η μετάδοση γίνεται από την παράνομη μετανάστρια στον Έλληνα πελάτη, στην ελληνική οικογένεια»⁶⁷. Βέβαια, αν διαβάσει κάποιος τα στοιχεία στα οποία υποτίθεται ότι βασίστηκε και ο ίδιος μάλλον θα καταλήξει στο ακριβώς αντίθετο συμπέρασμα, αφού το ποσοστό των ανδρών ασθενών που μολύνθηκε από ετεροφυλόφιλο έρωτα είναι 12,6% όταν το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες εκτοξεύεται στο 69,1% και παρόλο που οι γυναίκες είναι κατά πολύ λιγότερες στο σύνολο των κρουσμάτων, σε αυτό το ποσοστό ξεπερνούν το αντίστοιχο των ανδρών ακόμα και σε απόλυτο αριθμό (1450 γυναίκες έναντι 1175

⁶⁶ ΚΕΕΛΠΝΟ, «Επιδημιολογική Επιτήρηση της HIV/AIDS λοίμωξης στην Ελλάδα»,

τχ. 26, Δεκέμβριος 2011, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2kUgaLA> (τελευταία ανάκτηση 10.2.2017).

⁶⁷ Άρης Χατζηγεωργίου, Ντάνι Βέργου, «Να απελαθούν οι ιερόδουλες φορείς του AIDS», *Ελευθεροτυπία [online]*, 16.12.2011, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2kUbTYo> (τελευταία ανάκτηση 10.2.2017).

ανδρών). Από το ποσοστό αυτό των ανδρών, δε, αυτό που μολύνθηκε μετά από «σεξουαλική επαφή με άτομο που κατάγεται από χώρα με συχνή ετεροφυλοφιλική μετάδοση» αγγίζει μόλις το 3,5% (45 άνδρες) και το οποίο σε καμία περίπτωση δεν στοιχειοθετεί ότι αυτό το άτομο εκδίδεται ή εκδιδόταν.⁶⁸

Αν απ' τα παραπάνω συμπεραίνουμε κάτι, αυτό σίγουρα είναι ότι η αύξηση των κρουσμάτων AIDS ήταν αποτέλεσμα της κατάρρευσης των δημόσιων δομών περιθαλψής λόγω των επιβαλλόμενων περικοπών στη δημόσια υγεία τα τελευταία χρόνια, αφού η κοινωνική ομάδα στην οποία σημειώθηκε αύξηση ήταν αυτή των χρηστών ενδοφλέβιων ναρκωτικών (από 15 την προηγούμενη χρονιά σε 241 το 2011), για τους οποίους ο βασικός λόγος αύξησης μάλλον υπήρξε η μείωση παροχής δωρεάν συρίγγων και προφυλακτικών από τους αρμόδιους φορείς την προηγούμενη χρονιά⁶⁹, σε συνδυασμό φυσικά με την οικονομική εξαθλίωση που επέφερε η κρίση, που συνήθως αντανακλάται πιο έντονα στις πιο ευαίσθητες ομάδες του πληθυσμού. Αλλά ο ρατσιστικός λόγος του Λοβέρδου προϋπέθετε έναν εσωτερικό εχθρό με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά· είχε φροντίσει να δείξει τις προθέσεις του αρκετά νωρίς μάλιστα, όταν στις πρώτες του συνεντεύξεις, ενδεικτικά, είχε συνεχάρη τον τότε Υπουργό Προστασίας του Πολίτη Χρήστο Παπουτσή χαρακτηρίζοντας την ανέγερση τείχους στον Έβρο «ευχάριστη έκπληξη» σε σχέση με «τα κύματα της μετανάστευσης που λαθροβιούν στην Αθήνα»⁷⁰. Ακόμα, λίγους μήνες αργότερα, στις 9 Ιουνίου, ως εκπρόσωπος της Ελλάδας στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ για τον HIV/AIDS, είχε δηλώσει σχετικά με την αύξηση των κρουσμάτων του ιού ότι πολλές απ' τις μολύνσεις «αφορούν γυναίκες από την υποσαχάρια Αφρική που μεταφέρθηκαν στην χώρα παράνομα και εξαναγκάζονται στην πορνεία»⁷¹, σχόλιο για το οποίο επερωτήθηκε απ' την ελληνική αποστολή σχετικά με την πηγή της πληροφορίας του για να απαντήσει

⁶⁸ Οι πηγές βρέθηκαν συγκεντρωμένες στο Cripple Horse, «Η διαπόμπευση ως κοινωνική προσφορά, ο εκφασισμός ως επένδυση», *ΠαραλληλοΓράφος*, 1.5.2012, διαθέσιμο εδώ <http://wp.me/p1pa1c-gSC> (τελευταία ανάκτηση 10.2.2017).

⁶⁹ Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τα Ναρκωτικά, «Ετήσια Έκθεση 2011: Η Κατάσταση του Προβλήματος των Ναρκωτικών και των Οικογενειακών στην Ελλάδα», σ. 160, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2keS3u0> (τελευταία ανάκτηση 11.2.2017).

⁷⁰ Ανδρέας Λοβέρδος, «Συνέντευξη του Υπουργού κ. Ανδρέα Λοβέρδου στο ραδιοφωνικό σταθμό «REAL FM» στον δημοσιογράφο κ. Νίκο Χατζηνικολάου», *Δελτία Τύπου Υπουργείου Υγείας*, 7.1.2011, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2kUeBgB> (τελευταία ανάκτηση 11.2.2017).

⁷¹ Α. Λοβέρδος, «Ομιλία Υπουργού Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, κ. Ανδρέα Λοβέρδου στην Υψηλή Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το AIDS», *Δελτία Τύπου Υπουργείου Υγείας*, 22.6.2011, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2IHlQpZ> (τελευταία ανάκτηση 11.2.2017).

πως έχει τις δικές του πληροφορίες⁷². Με δυο λόγια, ο λόγος του Λοβέρδου επιστράτευσε κυνικά μια κατασκευασμένη επιστημονικότητα στο όριο της μυθοπλασίας, ερμηνεύοντας κατά το δοκούν τα διάφορα ιατρικά στοιχεία που είχε στην κατοχή του, αλλά και μερικά που δεν είχε, οργανώνοντάς τα με μια φαινομενική συνοχή ώστε να νομιμοποιήσει τη συνολική πολιτική που ακολούθησε εκείνη την περίοδο η κυβέρνηση Παπαδήμου απέναντι σε ομάδες του κοινωνικού περιθωρίου, ποινικοποιώντας την ίδια τους την υπόσταση.

διώξεις.

Σε αυτά τα πλαίσια, ξεκίνησαν τον Απρίλιο του 2012 στο κέντρο τις Αθήνας μαζί με τις μαζικές επιχειρήσεις «σκούπας» και οι μαζικοί αναγκαστικοί έλεγχοι για φορείς του ιού HIV/AIDS. Τα άτομα που προσάγονταν απ' την αστυνομία, της οποίας η συμμετοχή σε τέτοιου είδους ζητήματα ήταν σχεδόν εκτός φαντασίας, έκαναν την ταχεία εξέταση του rapid test, που δεν δίνει βέβαιο αποτέλεσμα, τις περισσότερες φορές χωρίς την συναίνεσή τους, εξαναγκαζόμενοι σε αυτήν από την υγειονομική διάταξη 39^α του Λοβέρδου. Γύρω απ' τη διάταξη καθαυτή, η οποία όσο γράφονται αυτές οι σελίδες έχει οριστικά καταργηθεί⁷³, έχουν υπάρξει αμέτρητες συγκρούσεις σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο και έχει γίνει μια αρκετά ευρεία συζήτηση σε δικαϊκό επίπεδο, δηλαδή σε σχέση με τα όρια της νομιμότητάς της, τον συνταγματικό ή όχι χαρακτήρα της κλπ⁷⁴. Αν και προφανώς τασσόμαστε με τη μεριά που της άσκησε την πιο πολεμική κριτική δεν θέλουμε να αναλωθούμε σε τέτοιου είδους ερωτήματα, αλλά αντίθετα να μελετήσουμε την λειτουργία της διάταξης εκτός του δικαϊκού της πλαισίου, δηλαδή μέσα στους λόγους που σχημάτισε και την σχημάτισαν και σε σχέση

⁷² Ζωή Μαυρουδή, *ό. π.*.

⁷³ Την διάταξη κατήργησε και η μετέπειτα Υφυπουργός Υγείας Φωτεινή Σκοπούλη αλλά επανέφερε πάλι κατά την ανάληψη των αντίστοιχων καθηκόντων ο Άδωνις Γεωργιάδης, πρώην βουλευτής του ΛΑ.Ο.Σ. και ακραιφνής εθνικιστής.

⁷⁴ Για τον προσχηματικό και αντισυνταγματικό χαρακτήρα της διάταξης διαβάστε το Βαγγέλης Μάλλιος, «Μεταξύ υποκρισίας και παρανομίας: Υγειονομική Διάταξη "Λοβέρδου-Άδωνι"», *Ενθέματα της Αυγής*, 7.7.2013, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2lB150t> (τελευταία ανάκτηση 9.2.2017).

με το καθεστώς το οποίο (και αυτή) δημιούργησε. Εδώ μας ενδιαφέρει να συγκρατήσουμε όλα αυτά τα στοιχεία που την κατέστησαν όχι απλώς δυνατή αλλά και αναγκαία, ώστε να εξαλειφθεί ένας θανατηφόρος για την ελληνική κοινωνία κίνδυνος. Άλλωστε, θεωρούμε ότι μέσα απ' την εξέταση του συστήματος εξουσίας το οποίο ενίσχυσε δεν θα υπάρχουν αμφιβολίες για την κυνική προσχηματικότητά της.

Στις μαζικές «σκούπες» εκείνων των εβδομάδων, θα προσαχθούν εκατοντάδες γυναίκες, άνδρες και τρανς, θύματα πορνείας και κατά κύριο λόγο τοξικοεξαρτημένα άτομα, οι οποίοι θα εξαναγκαστούν σε ταχεία εξέταση για τον ιό μέσα σε αστυνομικά τμήματα του κέντρου της Αθήνας. Κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων, τα ΜΜΕ που τις κάλυπταν θα αρχίσουν κλιμακωτά να αναπαράγουν τις πρώτες ενδείξεις του πανικού, σχεδόν με κινηματογραφικού όρους. Μετά την πρώτη γυναίκα που βρέθηκε θετική στον ιό, η οποία έτυχε να έχει ρωσική υπηκοότητα και να βρεθεί κατά το κατηγορητήριο σε «παράνομο οίκο ανοχής», τα ρεπορτάζ άρχισαν σχεδόν αντανακλαστικά να μεταφέρουν ένα κλίμα που προσιδίαζε περισσότερο σε κατάσταση πολέμου παρά σε υγειονομικά ζητήματα. Φυσικά, αυτό δεν έγινε ξαφνικά· η αντιμετώπιση των υγειονομικών προβλημάτων με όρους κατάστασης έκτακτης ανάγκης φαίνεται πως είναι γενικότερο χαρακτηριστικό του λόγου της κρίσης. Τα ΜΜΕ είχαν αρχίσει αρκετά νωρίτερα να δανείζονται συχνότερα τέτοιες εκφράσεις όπως η «υγειονομική βόμβα», αποδίδοντάς την αυθαίρετα στις πιο ευαίσθητες ομάδες του πληθυσμού, όπως στους μετανάστες ή τους χρήστες ενδοφλέβιων ναρκωτικών⁷⁵, και την οποία χρησιμοποίησαν κατά κόρον οι Χρυσοχοϊδης και Λοβέρδος εκείνο το διάστημα, με τον τελευταίο μάλιστα να την απευθύνει, με τον πλέον χυδαίο πολιτικά τρόπο, εναντίον των τριακοσίων μεταναστών απεργών πείνας τον Φεβρουάριο του 2011, όταν μεταφέρθηκαν απ' την κατελιμμένη Νομική στο μέγαρο Υπατία⁷⁶. Θα ήταν, λοιπόν, λάθος τα παραπάνω στοιχεία να ερμηνευθούν ως προσπάθεια να υποστηρίξουμε ότι το υπουργικό δίδυμο Λοβέρδου-Χρυσοχοϊδη ήταν αυτό που εισήγαγε αυτού του ίδιους την προπαγανδιστική διάσταση στον επιδημιολογικό λόγο.

⁷⁵ Ενδεικτικά για τη χρήση της έκφρασης δείτε Παναγιώτα Καρλατήρα, «Ανησυχεί η Ευρώπη για τις ασθένειες των μεταναστών», *Πρώτο Θέμα [online]*, 16.4.2011, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2kxh53k> (τελευταία ανάκτηση 11.2.2017), και Ρούλα Παππά-Σουλούνια, «AIDS: Η μάστιγα των τοξικομανών», *Ελευθεροτυπία [online]*, 28.8.2011, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2khWkHS> (τελευταία ανάκτηση 11.2.2017).

⁷⁶ Δημήτρης Βαρνάβας, «Δήλωση ΟΕΝΓΕ για απεργούς πείνας & για δηλώσεις Υπουργού Υγείας κ. Λοβέρδου», *Πανελλαδική Απεργία Πείνας Μεταναστών*, 15.2.2011, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2ICJVaf> (τελευταία ανάκτηση 11.2.2017).

Αυτό που λέμε είναι ότι υιοθέτησαν αυτή την επιδημιολογική λογική στον πολιτικό τους λόγο *ιατρικοποιώντας* τον ή, αν θέλετε, πολιτικοποίησαν τον επιδημιολογικό λόγο μετασχηματίζοντάς τον σε προπαγανδιστικό όχημα.

Παρόλο, όμως, που Υπουργοί, φορείς και ΜΜΕ μεγέθυναν μέρα με τη μέρα τον ηθικό πανικό που είχε προκληθεί μετά τα πρώτα αποτελέσματα των ελέγχων, απ' τις εκατοντάδες προσαγωγές γυναικών, οι 29 που θα βρεθούν αρχικά θετικές στον ιό ήταν τελικά στην συντριπτική τους πλειοψηφία ελληνικής υπηκοότητας και στο σύνολό τους τοξικοεξαρτημένες. Η κατάρρευση, βέβαια, του σεναρίου των «μεταναστριών ιερόδουλων» μπορεί να αποκάλυψε την κενότητα των ισχυρισμών των Υπουργών, όμως δεν ανέστειλε τις διώξεις ούτε κατέρριψε εκ θεμελίων τον μύθο, που ως τέτοιος απέδειξε πως δεν είχε θεμέλια, με αποτέλεσμα να αναδιπλωθεί στο εναλλακτικό σενάριο των «παράνομων κυκλωμάτων του human trafficking»⁷⁷ που «τραβήξαν τις ξένες και μείνανε μόνο οι χρήστριες ενδοφλεβίων ουσιών κατά βάση»⁷⁸. Οι 29 γυναίκες και τρανς που βρέθηκαν θετικές στον HIV/AIDS θα συλληφθούν και οι 26 από αυτές θα προφυλακιστούν, κατηγορούμενες για το κακούργημα της βαριάς σκοπούμενης σωματικής βλάβης και της παράβασης του νόμου περί εκδιδομένων γυναικών, με την αιτιολογία ότι εκδίδονταν (χωρίς κανένα φυσικά στοιχείο) μεταδίδοντας εν γνώσει τους τον ιό HIV/AIDS, τη βασική δηλαδή αντίφαση του κατηγορητηρίου αφού οι ίδιες δεν είχαν υποβληθεί ποτέ σε σχετικές ιατρικές εξετάσεις και άρα δεν θα μπορούσαν να έχουν γνώση της οροθετικότητάς τους. Οι οροθετικές συλληφθείσες θα γνωρίσουν εξευτελιστική αντιμετώπιση κατά τη διάρκεια της κράτησής τους, θα απομονωθούν σε πτέρυγες υπό άθλιες συνθήκες υγιεινής, χωρίς καμία πρόνοια για τη κατάσταση της υγείας τους (απ' τα έντονα στερητικά σύνδρομα μέχρι την άρνηση νοσηλείας μίας εξ' αυτών και ενώ είχε διαπιστωμένη πνευμονική φυματίωση), σε αντιδιαστολή με τους συλληφθέντες άνδρες οροθετικούς τους οποίους μετέφεραν σε νοσοκομείο⁷⁹.

⁷⁷ Α. Λοβέρδος στην εκπομπή «Καλημέρα Ελλάδα» με τον Γιώργο Παπαδάκη, *ANT1 TV*, 15.5.2012, μέρος της στο οποίο υπάρχει η δήλωση εδώ <http://bit.ly/2I5RS3I> (τελευταία ανάκτηση 11.2.2017).

⁷⁸ Γραφείο Τύπου Υπουργείου Υγείας & Κοινωνικής Αλληλεγγύης, «Πρακτικά συνέντευξης Τύπου Ανδρέα Λοβέρδου 9/5/2012», *Δελτία Τύπου Υπουργείου Υγείας*, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2kUJFFb> (τελευταία ανάκτηση 11.2.2017).

⁷⁹ Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης Διωκόμενων Οροθετικών Γυναικών, «Κυνήγι μαγισών στην Αθήνα της οικονομικής κρίσης: Η διαπόμπευση οροθετικών γυναικών και τρανς, χρήστριων και θυμάτων τράφικινγκ», *diokomenesorothetikes.wordpress.com*, 27.10.2012, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2lBcgGn> (τελευταία ανάκτηση 11.2.2017).

Δεν χωράει καμία αμφιβολία ότι η μεταχείριση των αρχών ήταν φρικώδης. Πέρα από όσα αναφέρθηκαν, έδειξαν μια ανεκδιήγητη αφέλεια απέναντι στον ίο, προσβάλλοντας συστηματικά την αξιοπρέπεια των οροθετικών γυναικών και τρανς, φορώντας γάντια για τη μεταφορά τους και μάσκες κατά την ανάκριση, προσφέροντάς τους το φαγητό στα κελιά «πετώντας το σαν να ήταν σκυλιά», χωρίς να τους ανοίγουν καν τις πόρτες αναγκάζοντάς τους να κάνουν την ανάγκη τους στα κελιά που τις είχαν στοιβάξει⁸⁰. Όμως, παρόλη την έκταση του αποτροπιασμού των παραπάνω και όλων αυτών που συνειρμικά υποθέτουμε αλλά χάνονται ανάμεσα στην αφήγηση και τη μνήμη των γυναικών που τα έζησαν σε ανείπωτες συνθήκες, τα όρια της φρίκης δεν είχαν ακόμα μπει. Η αποκορύφωση του σκανδαλοθηρικού χαρακτήρα της δίωξης ήταν η δημοσίευση των φωτογραφιών και των προσωπικών τους στοιχείων με εισαγγελική διάταξη, απόφαση που προκάλεσε πλήθος αντιδράσεων από ανεξάρτητους φορείς και οργανώσεις⁸¹ για την κατάφορη καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που συνιστούσε. Το αποτέλεσμα ήταν να αναπαραχθούν από όλα τα ΜΜΕ, τον ηλεκτρονικό και έντυπο Τύπο, μέσα σε ένα κλίμα υστερίας και πανικού, και να κάνουν το γύρο του διαδικτύου απ' τις 29 Απριλίου και για πολλές μέρες μετά, επανεμφανιζόμενες στις οθόνες των τηλεοράσεων των «ευυπόληπτων πολιτών» που παρακολουθούσαν έντρομοι και πανικοβλημένοι, παρόλο που για την αναπαραγωγή τους αυτή απ' την επίσημη ιστοσελίδα της ΕΛ.ΑΣ. εκφράστηκαν ενστάσεις που εύλογα θεωρούσαν ότι έπρεπε να είχαν παρέμβει οι αρμόδιες ανεξάρτητες αρχές όπως το ΕΣΡ⁸².

Το υπουργικό δίδυμο Λοβέρδου-Χρυσοχοϊδή όχι απλώς δεν συνομίλησε σε οποιονδήποτε βαθμό με τις διαμαρτυρίες που ξέσπασαν, αλλά αντίθετα υπεραμύνθηκε

⁸⁰ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις συνθήκες που αντιμετώπισαν αλλά και τον τρόπο με τον οποίο βίωσαν, τουλάχιστον μία από αυτές, συνολικά τη δίωξή τους, διαβάστε τη συνέντευξη μιας εξ' αυτών στις Βαγγελιώ Σουμέλη, Δήμητρα Σπανού, «Δυο χρόνια μετά το κυνήγι μαγισσών: συνέντευξη εφ' όλης της ύλης με μια διωκόμενη οροθετική», *fylosykis.gr*, 24.5.2014, διαθέσιμη εδώ <http://bit.ly/2kUV3c0> (τελευταία ανάκτηση 11.2.2017).

⁸¹ Ενδεικτικά δελτία τύπου: Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2lBqZBp>, Συνήγορος του Πολίτη, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2l1lvSl>, Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2kFguzk>, Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2l63Utp>, Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2kUU9fm>, Δελτίο Τύπου υπογεγραμμένο από πολλές οργανώσεις, διαθέσιμο εδώ <http://positivevoice.gr/?p=122>, (τελευταία ανάκτηση όλων 11.2.2017).

⁸² Βασίλης Σωτηρόπουλος, «Παράνομη η αναμετάδοση φωτογραφιών οροθετικών από ΜΜΕ», *E-Lawyer*, 4.5.2012, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2l6suu3> (τελευταία ανάκτηση 11.2.2017).

της σχετικής απόφασης χαρακτηρίζοντάς τη «νομιμότατη» και κατηγορώντας την κοινωνία των πολιτών για φαρισαϊσμό⁸³. Η υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αντιμετώπιστηκε κυνικά ως υποκρισία στο όνομα της οποίας αφήνεται ανυπεράσπιστα η «ελληνική οικογένεια» που κινδυνεύει να μολυνθεί εξαιτίας των ατείχιστων συνόρων της χώρας. Ο ηθικός πανικός που προκάλεσε η θλιβερή κινηματογραφική κορύφωση της δίωξης της έμφυλης και φυλετικοποιημένης οροθετικότητας ήταν η επικύρωση του σεναρίου στην πράξη. Ο Ανδρέας Λοβέρδος δεν είπε ψέματα, στη συνέντευξη τύπου που έδωσε λίγες μέρες μετά τη δημοσιοποίηση των φωτογραφιών, όταν είπε χονδροειδώς ότι υπάρχει στο κέντρο της Αθήνας «μια υγειονομική βόμβα που έχει εκραγεί»⁸⁴. Πράγματι, υπήρχε μια υγειονομική βόμβα που είχε εκραγεί, όχι όμως με την έννοια στην καθαυτή ιατρική της διάσταση αλλά στο επίπεδο του λόγου, και ο βομβιστής που την δυναμίτισε ήταν ο ίδιος. Με αυτή την έννοια, η διαπόμπευση αυτή των οροθετικών γυναικών και τρανς ίσως αποτέλεσε τη συμπύκνωση όλων των στοιχείων του λόγου που μέχρι τώρα καταγράψαμε, επιτελεσμένη σε στατικές στιγμές που μοιάζουν άναρθρες αλλά ενέχουν την ισχύ πολύτομων βιβλίων.

⁸³ Ναυτεμπορική [online], «Μ. Χρυσοχοϊδης: Νομιμότατη η δημοσιοποίηση των ιερόδουλων», *Ναυτεμπορική [online]*, 2.5.2012, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2l6j0im> (τελευταία ανάκτηση 11.2.2017).

⁸⁴ Γραφείο Τύπου Υπουργείου Υγείας & Κοινωνικής Αλληλεγγύης, «Πρακτικά συνέντευξης Τύπου Ανδρέα Λοβέρδου 2/5/2012», Δελτία Τύπου Υπουργείου Υγείας, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2lwwXmN> (τελευταία ανάκτηση 11.2.2017).

αναφορές και κατασκευές.⁸⁵

Στην περιγραφή των εξωτερικών συνθηκών κατά τις οποίες αρθρώθηκε ο λόγος της δίωξης, κατά κύριο λόγο απ' το υπουργικό δίδυμο Λοβέρδου-Χρυσοχοΐδη και κατ' επέκταση απ' τους δημόσιους αρμόδιους φορείς που συνεπικούρησαν στους ελέγχους και απ' τα ΜΜΕ τα οποία ήταν τελικά και αυτά που απ' την ιδιαίτερη θέση τους συνέβαλαν με τον καθοριστικότερο τρόπο στην εκδήλωση του ηθικού πανικού γύρω απ' τη διαπόμπευση των οροθετικών γυναικών και τρανς που συλλήφθηκαν, έγινε η προσπάθεια να καταστεί εμφανής η διαστροφή των στατιστικών επιδημιολογικών στοιχείων που δημοσιεύτηκαν απ' το ΚΕΕΛΠΝΟ και στα οποία «βασίστηκε» ο Ανδρέας Λοβέρδος για να εκδώσει την υγειονομική διάταξη 39^α με την οποία νομιμοποιήθηκε σε συνεργασία με τον συνάδελφό του να προβούν στους μαζικούς εξαναγκαστικούς υγειονομικούς ελέγχους στο κέντρο της Αθήνας, στοιχεία που πράγματι έδειχναν κάποιες σημαντικές αυξήσεις επιδημικών νοσημάτων σε κάποιες ομάδες του πληθυσμού και κατ' επέκταση την ευαλωτότητα πολλών από αυτών κατά κύριο λόγο εξαιτίας της επιδείνωσης των συνθηκών διαβίωσής τους, σε καμία όμως περίπτωση δεν στοιχειοθετούσαν το σενάριο του ηθικού πανικού που κυριολεκτικά κατασκεύαζε καθ' όλη τη διάρκεια της υπουργικής του θητείας στον τομέα της υγείας συνεπικουρώντας αυτή του Μιχάλη Χρυσοχοΐδη.

Γι' αυτό το λόγο, στη συνέχεια της ανάλυσης των κεντρικότερων κατά τη γνώμη μας στοιχείων του λόγου τους δεν θα αναδεικνύονται κάθε φορά οι αναφορές σε υποκείμενα ή αντικείμενα που ανήκουν στο πεδίο της «καθαυτό αντικειμενικότητας»⁸⁶, δηλαδή στο πρωτογενές πεδίο της καθημερινής πραγματικότητας των στοιχείων πριν αυτά εισέλθουν στο σύστημα του λόγου, γιατί νομίζουμε ότι αυτό έγινε σε μεγάλο βαθμό στην προηγούμενη ενότητα. Εδώ, θα δούμε τα σχήματα που πήρε ο ηθικός πανικός μέσα απ' τον λόγο των δύο υπουργών, τις διαφορετικές «επιτελεστικότητες» της απειλής που εξέφρασε, με την έννοια των πρακτικών με τις οποίες «ο λόγος παράγει τα αποτελέσματα που ονομάζει»⁸⁷, και τους συνειρμούς που με διαφορετικούς τρόπους

⁸⁵ Καθώς πολλές απ' τις αναφορές που χρησιμοποιούνται επαναλαμβάνονται στα περισσότερα κείμενα θα παραπέμπουμε σε αυτά μόνο γι' αυτές που θεωρούμε κεντρικότερες ή που εξαιτίας της αφηγηματικής ροής χρειάζεται να το κάνουμε.

⁸⁶ Κύρκος Δοξιάδης, *Ανάλυση Λόγου: Κοινωνικο-φιλοσοφική θεμελίωση*, Αθήνα: Πλέθρον, 2008, σ. 158.

⁸⁷ Judith Butler, *Σώματα με σημασία: Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο* (μτφρ.: Πελαγία Μαρκέτου), Αθήνα: Εκκρεμές, 2008, σ. 42.

προκάλεσε, μέσα απ' τους οποίους παράχθηκαν οι διαφορετικοί τρόποι (ετερο)κανονικοποίησης και υποκειμενοποίησης της ελληνικής κοινωνίας ως απειλούμενου σώματος. Θα δούμε, δηλαδή, τους τρόπους με τους οποίους ο λόγος των δύο υπουργών συγκρότησε το κοινωνικό πλαίσιο αποδεκτότητας που έκανε τελικά δυνατούς τους μαζικούς εξαναγκαστικούς υγειονομικούς ελέγχους και την ποινικοποίηση της οροθετικότητας που οδήγησε στις διώξεις.

συνεργατικότητα.

Από όλα αυτά είναι πια ξεκάθαρο ότι τα υποκείμενα εκφοράς του λόγου των διώξεων που μελετάμε υπήρξαν κατά κύριο λόγο οι Λοβέρδος και Χρυσοχοϊδης, με τη συνδρομή των διοικήσεων των αρμόδιων φορέων υγείας, του ΚΕΕΛΠΝΟ και του ΟΚΑΝΑ. Ο καθένας φυσικά είχε τον δικό του ιδιαίτερο ρόλο στην παραγωγή και την εμπέδωση του καθεστώτος αλήθειας που έκανε τις διώξεις δυνατές και παρόλο που ο Λοβέρδος μονοπώλησε σε μεγάλο βαθμό την υπόθεση είναι εκ των πραγμάτων φανερό ότι χωρίς την ξεχωριστή συμβολή τόσο της πολιτικής ηγεσίας των κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους αλλά και της νομιμοποιητικής ισχύς των «ειδικότερων» στα ιατρικά θέματα αρμόδιων φορέων, δεν θα είχε αυτή την έκταση η υπόθεση, στην περίπτωση που θα υπήρχε τέτοια. Το ίδιο βέβαια θα συνέβαινε και με την ιστορική συνθήκη της περιόδου· τα ιδιαίτερα στοιχεία που είδαμε πως καθόρισαν με χαρακτηριστικό τρόπο τα τελευταία χρόνια το ελληνικό πολιτικό σύστημα και τα κοινωνικά αντανάκλαστικά εγκυμονούσαν σημαντικά στοιχεία του λόγου που άσκησε η δίωξη των οροθετικών και ταυτόχρονα αποτέλεσαν το πρόσφορο έδαφος της βαθύτερης εμπέδωσής τους. Γνωρίζουμε πως δεν μπορούμε να δούμε τον κάθε λόγο ξέχωρα απ' το σύνολο των συνθηκών εκφοράς του, τόσο των εξωτερικών, του πλαισίου στο οποίο εκφράστηκε, όσο και των εσωτερικών, των υποκειμενικοτήτων δηλαδή που το προσδιόρισαν και προσδιορίστηκαν, και γι' αυτό είδαμε αναλυτικά όλες αυτές τις συνθήκες στις οποίες τελικά αρθρώθηκε και ταυτόχρονα καταγράψαμε μαζί αρκετά απ' τα εσωτερικά στοιχεία που άρθρωσε.

Με αυτά δεν προσπαθούμε τίποτα περισσότερο απ' το να υπενθυμίσουμε ότι τους λόγους που αναλύουμε πρέπει να τους αντιλαμβανόμαστε ως συστήματα λόγων, δηλαδή πάντα σε σχέση· σε σχέση με άλλους λόγους, με τους οποίους διαπλέκονται διακειμενικά, σε ένα συγκεκριμένο καθεστώς αλήθειας, ή γενεαλογικά, μέχρι τα όρια της επιστημοσύνης που τους κατέστησε δυνατούς, και σε σχέση με τα διαφορετικά αναφερόμενα υποκείμενα και αντικείμενα που διαπλέκονται εντός τους. Έτσι, ο λόγος της δίωξης αυτής δεν μπορεί να ιδωθεί αμιγώς ως λόγος του Λοβέρδου, όπως δεν μπορεί φυσικά να ιδωθεί αμιγώς ως λόγος του κράτους, αφού είδαμε πόσο σημαντικό ρόλο έπαιξε η συμμετοχή των ΜΜΕ, την οποία μάλιστα ο ίδιος ο Λοβέρδος πολλές φορές απαίτησε καταγγέλλοντας πως «δεν υπήρχε μεγάλη δημοσιογραφική κάλυψη», ότι τα ΜΜΕ «δεν συγκινήθηκαν» και είχαν κρατήσει «αδιάφορη στάση ή στάση χαμηλού ενδιαφέροντος» για τις πολιτικές του δηλώσεις κατά τη διάρκεια της θητείας του. Το σύστημα λόγων που συνόδευσε τη δίωξη μπορεί, λοιπόν, να είχε ως βασικό υποκείμενο εκφοράς τον Ανδρέα Λοβέρδο, όμως ούτε μόνος του ήταν π.χ. στις συνεντεύξεις τύπου, ούτε ο λόγος του γεννήθηκε εν κενώ, όπως άλλωστε και κανένας λόγος. Γι' αυτό μιλήσαμε τις περισσότερες φορές για υπουργικό δίδυμο, αφού ως τέτοιο ενήργησε εκείνες τις μέρες, φέρνοντας σε απόλυτη συνεργασία τους μηχανισμούς υγειονομικής και κατασταλτικής παρέμβασης.

Ο ίδιος ο Λοβέρδος επανέλαβε μάλιστα πολλές φορές ακριβώς αυτό τον χαρακτήρα των επιχειρήσεων, που ήταν αποτέλεσμα «συνεργασίας και συνεργατικότητας», δηλαδή συνεργατικής διάθεσης απ' τη μεριά τη δική του και αυτή του Μιχάλη Χρυσοχοϊδή, αλλά φυσικά και των υπόλοιπων αρμόδιων φορέων, για τις διοικήσεις των οποίων όμως αξίζει τον κόπο να αναφέρουμε ότι ως υπουργός είχε ο ίδιος την πολιτική ευθύνη τοποθέτησης. Άρα, ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύουμε το σύστημα λόγου της περιόδου δεν μπορεί παρά να εξετάζει τους λόγους των δύο υπουργών σε στενό συνδυασμό, όχι όμως στα πλαίσια μιας συγκυριακής πολιτικής εκστρατείας, όπως ίσως να έχει αποτυπωθεί στη συλλογική μνήμη, αλλά σε αυτά της κοινής πολιτικής στρατηγικής στην οποία, σε τελική ανάλυση, ενσωματώθηκαν. Διαβάζοντας ή ακούγοντας τους λόγους των δύο υπουργών, ακόμα και αυτούς που τους έδωσαν ο καθένας ανεξάρτητα και χωρίς την παρουσία του άλλου, πρακτικά ή κειμενικά, παρατηρούμε μια τάση απ' τη μία αστυνομοποίησης του υγειονομικού λόγου των φορέων υγείας και απ' την άλλη ιατροποίησης του κατασταλτικού, ας πούμε, λόγου

των φορέων ασφάλειας. Παρατηρούμε, δηλαδή, την σύμπτυξη δύο φαινομενικά διαφορετικών κρατικών στρατηγικών σε μία ενιαία πολιτική γραμμή.

Εδώ, αναπόφευκτα ξεκινάμε απ' το τέλος αφού είναι απαραίτητο να καταδειχθεί η κεντρική λογική που διαπνέει απ' άκρη σ' άκρη τον άξονα της αναφορικότητας των λόγων. Όμως επίσης γιατί η αρχή, αν θεωρήσουμε ότι υπάρχει τέτοια, είναι ταυτόχρονα και τέλος και αντίστροφα. Οι εννοιολογικές αναφορές και κατασκευές των λόγων της δίωξης και ακόμα περισσότερο ο τρόπος με τον οποίο γίνονται, αποτελούν ταυτόχρονα τις αναπόσπαστες στρατηγικές τους. Τα εννοιολογικά πλαίσια που διαμορφώνονται είναι και οι νομιμοποιητικές διαδικασίες της αλήθειας που διακηρύττουν μέσα από τις υποστασιοποιητικές τους λειτουργίες, αφού κάθε εννοιολογική κατασκευή δεν εξαντλείται απλώς στην μυθοπλαστικού τύπου αναφορά της αλλά αντίθετα εξαπλώνεται στην επιτελεστική της ισχύ, μετασχηματίζοντας τον λόγο από δυνητική σε ενεργεία πραγματικότητα. Με αυτή την έννοια, που θα ξαναδούμε αναλυτικότερα στο τέλος αφού πρώτα περιηγηθούμε στην αναφορική-εννοιολογική διάσταση, ο λόγος είναι ένα σύστημα εξουσίας που στόχο έχει την ίδια του την αναπαραγωγή, μέσα απ' την οποία γίνεται πραγματικότητα, και οι εννοιολογικές αναφορές που εμπεριέχει αποτελούν/ενέχουν ταυτόχρονα τις στρατηγικές που τον καθιστούν δυνατό.

Έτσι, γίνεται καλύτερα αντιληπτό το πλαίσιο αυτής της «συνεργατικότητας» στην οποία τόση αναφορά γίνεται. Η διάθεση των δύο αταίριαστων κατά τα φαινόμενα υπουργείων όχι απλώς να συνεργαστούν αλλά να μοιραστούν μια κοινή στρατηγική που δεν έμεινε μόνο στο επίπεδο του λόγου, δεν αποτέλεσε μια αναγκαία συμπτωματική στιγμή αλλά ουσιαστικά αφορά τον χαρακτήρα της ίδιας της πολιτικής που ενσωμάτωσε. Για την ακρίβεια, αυτή η συνεργασία ήταν που έκανε δυνατή τη δίωξη αλλά και τους λόγους που αρθρώθηκαν γύρω από αυτή, των οποίων ταυτόχρονα είναι και αποτέλεσμα και άρα αποτελεί κάτι παραπάνω από μια απλή αλληλοϋποστήριξη όπως ίσως αρχικά φαίνεται ή όπως σίγουρα διακηρύσσεται απ' τον Λοβέρδο.

ο κίνδυνος.

Ο λόγος του Λοβέρδου διατρέχεται απ' άκρη σ' άκρη από έναν έντονο κίνδυνο, έναν κίνδυνο που ο ίδιος διακηρύσσει παντού ανήσυχος και δεν τον ακούει κανείς, έναν κίνδυνο που οι λίγοι που τον καταλαβαίνουν ουρλιάζουν αλλά η προειδοποίησεις τους δεν συγκινούν κανέναν. Μιλάει δηλαδή για έναν κίνδυνο σχεδόν μυθιστορηματικό και αν η επιτελεστική ισχύς του λόγου του ως υπουργού υγείας δεν ήταν τόσο ισχυρή πράγματι θα ήταν, γνωρίζοντας πως τα στοιχεία που συναρμόζει για να τον τεκμηριώσει δεν τον δικαιολογούν σε καμία περίπτωση και σίγουρα όχι για τις ομάδες στις οποίες τον προσωποποιεί και για τις αιτίες οι οποίες ισχυρίζεται πως τον δημιουργούν. Επίσης, ο κίνδυνος υπάρχει καιρό και δεν τον προλάβουμε πριν εξελιχθεί σε πρόβλημα. Ήταν μια «βόμβα» που έχει πλέον εκραγεί και της οποίας τα αποτελέσματα έχουμε πλέον την ευθύνη να περιορίσουμε. Ως τετελεσμένος, λοιπόν, ο κίνδυνος μας αφορά όλους και όλες. Απ' τη στιγμή που εξερράγη η βόμβα είναι πια αργά να προληφθούμε απέναντί της, παρόλα αυτά μπορούμε να προστατευθούμε απέναντι στα αποτελέσματά της.

Αν, λοιπόν, πετυχαίνει κάτι με τον τετελεσμένο κίνδυνο ο Λοβέρδος, αυτό είναι η δημιουργία ενός «ηθικού πανικού» απέναντι στα αποτελέσματά του. Με αυτόν τον τρόπο, χρησιμοποιεί ως τέχνασμα την επιτακτικότητα ώστε να εξατομικεύσει τον κίνδυνο μετασηματίζοντάς τον σε άμεση ανάγκη. Έτσι, αφενός αντιμετωπίζει το βασικό πρόβλημα της επιχειρηματολογίας του, αφού ο πανικός δεν επιτρέπει την λογική και νηφάλια διερώτηση γύρω απ' τη σφαίρα του λογικού. Ο πανικός είναι εγγενώς παράλογος, ή μάλλον είναι μια μορφή ούτε ακριβώς παράλογη αλλά ούτε λογική, βρίσκεται στο ενδιάμεσο και ενώ αναγνωρίζει την παραλογοισμό της απαιτεί να αντιμετωπιστεί λογικά. Σε καμία περίπτωση πάντως δεν διερωτάται λογικά, ούτε παρεμβαίνει στη λογική. Ο πανικός είναι μια μανία που σε προκαλεί να βιώσεις τον εκφερόμενο κίνδυνο και αυτοί που πάσχουν από κρίσεις πανικού βιώνουν τα υλικά (σωματικά) αποτελέσματα της εγγεγραμμένης τους φοβίας χωρίς να είναι σίγουροι αν είναι πραγματικά ή ψυχολογικά, τουλάχιστον όχι αυτοί που τον βιώνουν για πρώτη φορά. Άρα, η λειτουργία του πανικού είναι να θολώνει τα όρια ανάμεσα στο λογικό και το παράλογο, στη φαντασία και την πραγματικότητα. Θα ήταν όμως λάθος να τον θεωρήσουμε κάτι αντίθετο προς την πραγματικότητα, αντιθέτως, αυτός που τον βιώνει

ζει μια πραγματικότητα, την πραγματικότητα του πανικού, που ακόμα και όταν διακρίνει εκτός της τα όρια του λογικού δεν μπορεί να την αμφισβητήσει.

Έτσι, τον πανικό δεν τον ενδιαφέρει να διερωτηθεί σε σχέση με τη λογικότητά του, ο πανικός είναι ήδη μια πραγματικότητα και μάλιστα άκαμπτη. Παράλληλα στο κοινωνικό επίπεδο, ο «ηθικός πανικός» είναι μια ενέργεια ευαισθητοποίησης της κοινωνίας κατά την οποία συγκροτείται μια απειλή προκαλώντας μια κοινωνική (υπερ)αντίδραση, δεν αποτελεί όμως πια μια έκτακτη δημοσιογραφική πρακτική όπως πρωτοέγραψε ο Stanley Cohen⁸⁸. Πλέον, συναντάμε τις πρακτικές ηθικού πανικού όλο και συχνότερα, από επιχειρήσεις που προσπαθούν να πουλήσουν ένα προϊόν σε ειδικά ακροατήρια μέχρι πολιτικούς που προσπαθούν να «κατευθύνουν την κοινωνική συναίνεση»⁸⁹. Και αυτό είναι ακριβώς που επιτυγχάνεται με αυτόν εδώ τον κίνδυνο, η αποδοχή και η εμπέδωσή του, η κοινωνική συναίνεση μέσω του φόβου. Δεν υπάρχει χρόνος να εξετάσουμε από τι προκλήθηκε, αυτό άλλωστε είναι δουλειά άλλων, των «ειδικών». Αυτό που προέχει είναι να προστατευτούμε απέναντι στα αποτελέσματά του. Αυτά είναι η πραγματικότητα του πανικού, τα αποτελέσματα της έκρηξης, και για να προστατευτούμε πρέπει να ακολουθήσουμε τις οδηγίες που σε αυτή την περίπτωση είναι προαποφασισμένες και καταναγκαστικές.

Καταρχάς, πρέπει να βρούμε τον ένοχο. Όχι γιατί μας ενδιαφέρει από κάποιο αίσθημα δικαίου, από μία ηθική άποψη, αλλά για να μην μας ρίξει κι άλλη βόμβα. Ο πανικός χρησιμοποιείται για να συγκροτεί προληπτικές πολιτικές απέναντι στις απειλές. Οι ανάγκες που δημιουργεί ο πανικός του κινδύνου για πρόληψη μπορεί να είναι ισοπεδωτικές. Όμως αυτό αντισταθμίζεται πάλι απ' τον πανικό, ο κίνδυνος είναι ισοπεδωτικότερος. Ο ένοχος πρέπει να εντοπιστεί πάση θυσία και με κάθε τρόπο, το ίδιο και τα αποτελέσματά του. Γιατί; Ο κίνδυνος εν προκειμένω είναι πολλαπλός γιατί μεταδίδεται και άρα πολλαπλασιάζεται. Ο κίνδυνος δεν είναι ένας αλλά πολλοί, σε κάθε κίνδυνο εν ενεργεία εγκυμονεί ένας ακόμα δυνητικός. Αντίστοιχα ο πανικός γίνεται μεγαλύτερος, όσο μεγαλύτερος είναι ο κίνδυνος τόσο αυξάνεται ο φόβος της απειλής, ακόμα περισσότερο η αντίδραση. Κάποια στιγμή ο Λοβέρδος είπε ότι η δημοσιοποίηση των φωτογραφιών των οροθετικών γυναικών και τρανς

⁸⁸ Stanley Cohen, *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*, Οξφόρδη: B. Blackwell, 1987.

⁸⁹ Angela McRobbie – Sarah L. Thornton, «Rethinking “moral panic” for multi-mediated social worlds», *British Journal of Sociology*, τχ. 46, Δεκέμβριος 1995, σ. 560.

επιδοκιμάστηκε απ' την «συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων πολιτών και των Ελλήνων»⁹⁰. Αν και αμφιβάλλουμε, η μόνη σχετική πηγή είναι μια «μυστική» δημοσκόπηση του ΚΕΕΛΠΝΟ εκείνης της περιόδου με συντριπτικά ποσοστά υπέρ της δημοσίευσης⁹¹, δεν θα ήταν εντελώς απίθανο κάτι τέτοιο να συμβεί. Η επιτυχία της ισοπεδωτικής ισχύς του πανικού ιεραρχεί το ηθικό του πλαίσιο υπό το πρίσμα μιας έκτακτης ανάγκης και άρα ατομικά, με άλλα λόγια «ο καθένας κοιτάει το συμφέρον του» και την αμεσότερη λύση.

Ο πανικός είναι μια πρακτική προπαγάνδας σχεδόν πολεμικού είδους, μια «συνέχιση του πολιτικού λόγου με άλλα μέσα»⁹². Όπως «στον πόλεμο όλα επιτρέπονται» έτσι και στον πανικό, όλα προσαρμόζονται στις ανάγκες που έχει δημιουργήσει, δεν υπάρχει χρόνος και χώρος για αμφιβολίες και δεύτερες σκέψεις. Η αναφορά στον κίνδυνο είναι καταρχάς μια πράξη που αναφέρεται σε κάτι εξωτερικό ως προς το υποκείμενο το οποίο κινδυνεύει με τρόπο γενικό, άρα παραγωγικό. Ο κίνδυνος, λοιπόν, είναι μια ενέργεια συγκροτητική που μπορεί να έχει αμέτρητες αφετηρίες. Την περίοδο, για παράδειγμα, που μελετάμε είδαμε πώς η κοινωνική ανασφάλεια είχε επικρατήσει εξαιτίας της οικονομικής εξαθλίωσης. Η ανασφάλεια προϋποθέτει φυσικά έναν δυνητικό κίνδυνο, είναι ο φόβος για κάτι στο κοντινό έστω μέλλον, δεν νιώθουμε ασφαλείς γιατί δεν έχουμε τη δυνατότητα να προληφθούμε απέναντι στο μέλλον. Ο κίνδυνος λοιπόν δεν είναι σαφής, ας πούμε ότι είναι ένα κενό σημαίνον που χρειάζεται μια αντιστοιχία. Η αναφορά άρα στον κίνδυνο επιτυγχάνει την παραγωγή του σημειομένου του, δηλαδή του εχθρού της πολεμικής σχέσης. Ο πανικός, εντέλει, είναι μια παραγωγική πρακτική που συγκροτεί έναν συγκεκριμένο κίνδυνο και ταυτόχρονα το πλαίσιο της αποδεκτότητας του ίδιου.

⁹⁰ «Πρακτικά συνέντευξης Τύπου Ανδρέα Λοβέρδου 2/5/2012», ό. π..

⁹¹ Βασίλης Γ. Λαμπρόπουλος, «Ξένοι δικαστές για τη μεταχείριση των ιερόδουλων από την ΕΛ.ΑΣ.», *Το Βήμα [online]*, 11.2.2012, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2lOiz9H> (τελευταία ανάκτηση 14.2.2017).

⁹² Κύρκος Δοξιάδης, *Προπαγάνδα*, Αθήνα: νήσος, 2016, σσ. 58-62.

ο ξένος.

Ο πανικός, λοιπόν, προκαλεί μια διαίρεση ανάμεσα σ' εμάς και σ' έναν κίνδυνο. Είναι μια πράξη πολέμου απέναντι σε έναν εχθρό που μας απειλεί, σε έναν κίνδυνο που είναι εξωτερικός και έτσι δεν τον γνωρίζουμε. Ο κίνδυνος μας είναι ξένος και χρειάζεται έναν ξένο να τον προσωποποιήσει. Για να σταματήσει να αναπαράγεται ο κίνδυνος πρέπει να ανακαλύψουμε τον ένοχο και να τον σταματήσουμε, πρέπει να εντοπίσουμε ποιος τον προκαλεί τον πανικό για να προληφθούμε απέναντί του. Η πολεμική αυτή σχέση που προκαλεί ο πανικός ανάμεσα στην κοινωνία και σε κάτι ξένο ως προς αυτή ενεργοποιείται απ' το ρατσισμό. Πρέπει να προφυλαχτούμε απέναντι σε κάτι το οποίο δεν μπορεί να έχει βέβαια την ίδια τύχη μ' εμάς, άρα δεν μπορεί να μοιάζει σε τίποτα με εμάς, είναι εγγενώς διαφορετικό. Έτσι, δημιουργείται μια σχέση ανάμεσα σ' εμάς και σε κάτι διαφορετικό από εμάς, τόσο διαφορετικό που πρέπει να σταματήσει να υπάρχει ως τέτοιο, που πρέπει να πεθάνει για να μην μας μεταδώσει αυτή τη διαφορά του, όχι γιατί σκοτώνοντάς το επικυριαρχούμε απέναντι σε κάτι που αντιπροσωπεύει αλλά γιατί με αυτόν τον τρόπο δεν θα πεθάνουμε εμείς.

Όμως, αυτή η σχέση μοιάζει αντιφατική κατά την εποχή που η εξουσία παράγει πολιτικές για τη ζωή και γι' αυτό δεν θα μπορούσε παρά να αφομοιωθεί γύρω από τις ανάγκες της. Ο ρατσισμός αυτός, γράφει ο Foucault⁹³, εγγράφεται στο κράτος, με διαφορετικό πλέον τρόπο απ' την πολεμική μέχρι τότε διάστασή του, ως «θεμελιώδης μηχανισμός της εξουσίας» με μια διπλή λειτουργία· κατανέμει και ιεραρχεί τις ζωές σε αυτές που αξίζουν και σε άλλες που δεν αξίζουν να βιωθούν και ταυτόχρονα δημιουργεί μια «θετική σχέση» ανάμεσά τους, του τύπου «όσο πιο πολλούς αφήσεις να πεθάνουν, τόσο περισσότερο, για το λόγο αυτό, εσύ θα ζήσεις». Ο ρατσισμός, λοιπόν, στο σύστημα της βιοεξουσίας είναι ένας αγώνας για την βιολογική επιβίωση αυτών που αξίζουν να ζήσουν απέναντι σε αυτούς που απειλούν αυτού του είδους τη ζωή, δηλαδή την «φυσιολογική ζωή». Εισάγεται κατ' αυτόν τον τρόπο απ' τον πανικό μέσω του ρατσισμού μια σχέση με έναν ξένο που είναι καταρχάς διαφορετικός και σ' αυτή τη διαφορά του συμπυκνώνεται η ξενότητά του, η απειλή του κινδύνου. Αυτή είναι το ενοχοποιητικό στοιχείο που τον καταδικάζει σε θάνατο.

⁹³ Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας* (μτφρ.: Τιτίκα Δημητρούλια), Αθήνα: Ψυχογιός, 2002, σσ. 313-318.

Αυτός ο κρατικός ρατσισμός, με όλους τους βιολογικούς συνειρμούς που τον διατρέχουν, επιτελεί ταυτόχρονα όπως είδαμε δύο λειτουργίες· διακρίνει το παθολογικό απ' το υγιές, το ομαλό απ' το παρεκκλίνον, και λειτουργεί λυτρωτικά για τα υποκείμενα του ηθικού πανικού μέσα απ' τη διεκδίκηση της ζωής τους απ' το «θάνατο», έμμεσο ή άμεσο, του ξένου. Αυτή η παραγωγική του διάσταση είναι που απ' τη μία τον διαφοροποιεί απ' το παρελθόν του και απ' την άλλη τον καθιστά σημαντικό σε περιόδους που η κοινωνική συναίνεση έχει διαρρηχθεί και η συλλογική ανασφάλεια έχει ανάγκη να διοχετευθεί κάπου. Μέσα απ' τον ρατσισμό το κράτος κεφαλαιοποιεί την ανασφάλεια σε θετική κατεύθυνση, αποδίδοντάς την στον ξένο, βγάζοντας την πανικόβλητη κοινωνία απ' το «αδιέξοδο» και λυτρώνοντάς την, θεμελιώνοντας την βιοπολιτική του και αναπαράγοντας την εξουσία του συγκροτώντας το πεδίο της κοινωνικής συναίνεσης που του έλειπε. Το χαρακτηριστικότερο ίσως αποτέλεσμα της βιοπολιτικής του κράτους των τελευταίων χρόνων είναι η άνοδος της ναζιστικής Χρυσής Αυγής που κατάφερε να ανακεφαλαιοποιήσει την ήδη κεφαλαιοποιημένη ανασφάλεια, κοινωνικοποιώντας και ριζοσπαστικοποιώντας τις ρατσιστικές αυτές πρακτικές απέναντι στον ξένο.

Ο «ρατσισμός της ομαλότητας»⁹⁴, λοιπόν, και η λυτρωτική για το υποκείμενο του πανικού διαδικασία που τον συνοδεύει, συντίθεται στο εσωτερικό των μηχανισμών εξουσίας του κράτους ως συστατικό τους στοιχείο και διαπερνά, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, όλη τη δομή τους. Η μορφοποίησή του δεν γίνεται σε ένα φανταστικό ιδεολογικό εποικοδόμημα αλλά στην επαναληπτική τους [των μηχανισμών εξουσίας] πρακτική απέναντι στα «ανορθολογικά» στοιχεία που ελλοχεύουν στην κανονικότητα, απέναντι στον Άλλο που πρέπει να σκοτώσουν για να ζήσουν. Άλλωστε οι μηχανισμοί εξουσίας περνούν μέσα από υλικότητες, μέσα από σώματα που διατρέχουν την ίδια, αλλά αυστηρότερη, υποκειμενοποιητική διαδικασία, μέσα από άτομα που στο επισφαλές τους καθεστώς έχουν την ίδια ανάγκη λύτρωσης. Μέσα από αυτές τις πρακτικές αναπαράγονται οι σχέσεις εξουσίας που επαναδιαρθρώνουν τους εθνικούς συνειρμούς της φυλής και του αίματος⁹⁵. Για να ζήσουμε εμείς πρέπει να εξαλειφθεί ο κίνδυνος που κυοφορείται απ' τα «μη φυσιολογικά άτομα», αυτά δηλαδή

⁹⁴ Την έκφραση τη δανειστήκαμε απ' τον κύκλο σεμιναρίων του Κύρκου Δοξιάδη πάνω στο έργο του Foucault «Ζητήματα Θεωρίας της Εξουσίας» στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα Πολιτικής Επιστήμης και Κοινωνιολογίας του ΕΚΠΑ την περίοδο 2014-2015.

⁹⁵ M. Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, σ. 174.

που δεν αναγνωρίζουμε στα πλαίσια της κανονικότητας που εμπεδώνεται απ' τους ρατσιστικούς μηχανισμούς του κράτους. Έτσι, παρατηρούμε την φαινομενικά αντιφατική είσοδο του θανάτου στο πεδίο της ζωής, όμως με τρόπο εντελώς βιολογικό. Αυτό που πεθαίνει δεν είναι ζωή, αλλά ο ίδιος ο θάνατος και μέσα απ' τον «συμβολικό θάνατο του θανάτου»⁹⁶ προστατεύεται η ζωή. Έτσι, ο θανατηφόρος κίνδυνος γίνεται η συνθήκη μέσα απ' την οποία ανακαλύπτουμε τους τρόπους με τους οποίους μπορούμε και πρέπει να επιβιώσουμε.

Σε αυτό το πλαίσιο γίνεται αντιληπτή η σημασία της εισαγωγής του ηθικού πανικού απ' τον Λοβέρδο. Η συναίνεση που επιδιώκεται μέσα απ' την εμπέδωση της κανονικότητας που εγγράφει ο κρατικός ρατσισμός μέσα απ' τους διαφοροποιητικούς μηχανισμούς του δεν είναι απλώς μια στιγμή της κρίσης αλλά πολύ περισσότερο μια «συγκροτητική συνθήκη» της ασφάλειας των δυτικών κοινωνιών⁹⁷. Ο ρατσισμός αποτελεί συστατικό τους στοιχείο και είναι προϋπόθεση της κυριαρχίας του νεοφιλελεύθερου κράτους. Ο ξένος είναι η προϋπόθεση του ηθικού πανικού και αντίστροφα. Γι' αυτό το λόγο η πολιτική που ακολούθησαν οι Λοβέρδος-Χρυσοχοϊδης ήταν καταρχάς αντιμεταναστευτική, χωρίς να κάνουμε κατάχρηση της έννοιας στο ελάχιστο, άλλωστε ο πρώτος έχει παρουσιάσει και λίστα με τις σχετικές επίσημες παρεμβάσεις του. Μέσα απ' τους ρατσιστικούς μηχανισμούς του κράτους ανακατευθύνθηκε η κοινωνική ανασφάλεια απέναντι σε κάποιους Άλλους που απειλούν την κοινωνική ζωή, την κοινωνική συνοχή, την ασφάλεια, την καθημερινότητα, την ίδια τη βιολογική μας υπόσταση, δηλαδή την υγεία μας. Ψηφοθηρική ή όχι, η δίωξη των οροθετικών γυναικών και τρανς ήταν ταυτόχρονα δίωξη ενός άλλου με την έννοια αυτού του ξένου που ήταν αναγκαίος για την αμφισβητούμενη κοινωνική συναίνεση. Ξορκίζοντάς τον η κοινωνία θα μπορούσε να ξορκίσει την ανασφάλειά της, τη ζωή που δεν ήθελε να ζήσει, ή μάλλον τη ζωή που δεν ήταν άξια να βιωθεί.

⁹⁶ Zygmunt Bauman, «Θνητότητα, αθανασία και άλλες στρατηγικές ζωής», στο Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Περί Θανάτου: Η πολιτική διαχείριση της θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος, 2008, σ. 148.

⁹⁷ Θανάσης Λάγιος, Βάσια Λέκκα, Γρηγόρης Πανουτσόπουλος, *Διάχυση συνόρων, χάραξη σωματών, σημεία καταγραφής*, Αθήνα: futura, 2016, σσ. 63-65.

ο μετανάστης.

«Τα κύματα της παράνομης μετανάστευσης» είναι τόσο για τον Λοβέρδο όσο και για τον Χρυσοχοϊδή ένα απ' τα βασικά ίσως και το σημαντικότερο «εθνικό ζήτημα». Η αύξηση των αφίξεων μεταναστευτικών πληθυσμών στον ελλαδικό χώρο την τελευταία δεκαετία, αποτέλεσμα της όξυνσης των πολιτικών κρίσεων αλλά και των ερειπίων των διεθνών επεμβάσεων στη βόρεια Αφρική και τη Μέση Ανατολή, αποτέλεσε πράγματι ένα de facto ζήτημα πολιτικής διαπραγμάτευσης ήδη αρκετά χρόνια πριν από την κρίση και σήμερα καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη διεθνή πολιτική συζήτηση. Αποτέλεσε ένα κατεξοχήν πρόσφορο πεδίο για τις ακροδεξιές πολιτικές και ήταν στενά συνδεδεμένο με τις συντηρητικές αναδιπλώσεις μέρους του πολιτικού συστήματος αλλά και αναμφίβολα κομματιών των κοινωνικών αντιστάσεων στην κρίση. Δεν είναι σύμπτωση ότι οι εκλογές του Μαΐου θα χαρακτηριστούν απ' την είσοδο της νεοναζιστικής Χρυσής Αυγής στην ελληνική βουλή, μέλος της οποίας ήταν ήδη ο ακροδεξιός ΛΑ.Ο.Σ. ο οποίος την περίοδο που μιλάμε ήταν το ένα απ' τα τρία κόμματα της συγκυβέρνησης υπό τον Λουκά Παπαδήμο. Όλα αυτά αναπόφευκτα καθορίζουν ένα πεδίο ρατσιστικού λόγου που αναπόφευκτα συνοδεύεται από αντιμεταναστευτικές πολιτικές, με την έννοια ότι οι τελευταίες πραγματώνονται ως επιτελέσεις του πρώτου.

Ο κρατικός ρατσισμός και ο ηθικός πανικός που ενεργοποίησε τους μηχανισμούς του συγκροτούν έτσι έναν χώρο στον οποίο συγκεντρώνονται, όχι μόνο σχηματικά αλλά σε πολλές περιπτώσεις και πραγματικά, οι ζωές των άλλων. Είναι «χωματερές ψυχών» και «γκέτο» που «συνωστίζονται οι μετανάστες» και οι εξαθλιωμένοι. Αυτοί είναι τα σώματα του ξένου, οι ομάδες των «μη φυσιολογικών», οι μετανάστες, οι τοξικοεξαρτημένοι, οι άστεγοι, οι ιερόδουλες κ.α. Ο χώρος τους είναι ένας χώρος θανάτου και έτσι δεν μπορεί να είναι ίδιος με τον δικό μας, πρέπει να διαχωρίζεται με εσωτερικά ή εξωτερικά σύνορα. Δεν είναι τυχαίο που οι υπάλληλοι των φυλακών άφηναν το φαγητό στις συλληφθείσες στην άλλη άκρη απ' το παγκάκι που ήταν για να μην τις πλησιάσουν και δεν τις άνοιγαν την πόρτα να πάνε στην τουαλέτα. Ο χώρος τους έπρεπε να είναι οριοθετημένος ακόμα και εντός της φυλακής που κρατούνταν. Έτσι και στα «γκέτο» στα οποία «έπρεπε να είχε μείνει το πρόβλημα». Γι' αυτό και η πρώτη φορά που ο Λοβέρδος μίλησε για «υγειονομική βόμβα» ήταν κατά την απεργία πείνας των τριακοσίων μεταναστών που αρχικά είχαν καταλάβει το κτίριο της Νομικής

Αθηνών και στη συνέχεια φιλοξενήθηκαν στο μέγαρο Υπατία στην Πατησίων, μια στιγμή κατά την οποία οι Άλλοι εισήρθαν στο κοινωνικό πεδίο, στην καθημερινή ζωή, στις σχολές της νεολαίας και στα ιστορικά μας κτίρια.

Οι μετανάστες, ως κατεξοχήν ξένοι και άρα ως *προνομιακή* ομάδα για την προσωποποίηση του αναγκαίου κινδύνου που περιγράψαμε παραπάνω, είναι καταρχάς «καταληψίες». Εισερχόμενοι στον δικό μας χώρο, πάντα με τους όρους του πανικού, αμέτρητοι και στοιβαγμένοι, πάντα δηλαδή έτοιμοι να «σκάσουν» όπως η βόμβα την οποία επιτελεστικά αναπαριστούν, τον καταλαμβάνουν. «Η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα χωρίς πρωτεύουσα» επειδή έχει καταληφθεί από Άλλους, απ' τους μετανάστες, τις «πόρνες» και τα «πρεζάκια». Έτσι, επιτυγχάνεται ταυτόχρονα η δολιότητα του ξένου, που θέλει να πάρει κάτι που μας ανήκει, και η οικειοποίηση αυτής της απειλής. Η πόλη μας αναπαρίσταται σαν το σπίτι μας και οι μετανάστες παρομοιάζονται ακόμα και με τα «σκουπίδια που δεν τα θέλει κανείς στην πόρτα του»⁹⁸. Με αυτή τη μεταφορά, πέρα απ' τις βιολογικές της διαστάσεις, εξατομικεύεται η «ευθύνη» απέναντι στο «πρόβλημα», για να προληφθούμε απέναντι στον κίνδυνο πρέπει να «συνεργαστούμε», πρέπει να βοηθήσουν όλοι ξεχωριστά, όπως επαναλαμβάνει με παράπονο ο Λοβέρδος «δεν μπορεί να τα κάνει όλα μόνος του με τους συνεργάτες του». Η διάσταση του χώρου εισάγει στην υπόθεση τον ίδιο μας τον εαυτό ως υποκείμενο του πανικού μέσα απ' τον τόπο απ' τον οποίο αναγνωρίζουμε την καθημερινότητά μας, όλα γίνονται έξω απ' την πόρτα μας και γι' αυτό πρέπει να αναλάβουμε δράση.

Μέσα στο λόγο του Λοβέρδου υπάρχει μια έγκληση σχετικά με την ανάγκη να ληφθεί αυτός ο πανικός προσωπικά απ' τον καθένα και πρώτα απ' όλα με τον εαυτό του. Είναι η εικόνα μιας προσωπικής υπέρβασης δικής του, που αφενός σίγουρα ανήκει στο συνολικό ύφος του ως υποκειμένου εκφοράς και αποτελεί κομμάτι των τεχνικών πειθούς του, όμως ταυτόχρονα απευθύνεται στον ακροατή εγκαλώντας τον να την υιοθετήσει με άμεσο μάλιστα τρόπο, όπως λέει «δεν μπορούμε να τα κάνουμε μόνοι μας». Παρόλο που «δεν γίνεται να τα παίρνεις όλα προσωπικά», οι ίδιοι, αυτός και οι συνεργάτες του, θα το πάρουν και μάλιστα αν χρειαστεί θα κάνει ο ίδιος το «ελεγκτικό

⁹⁸ «Συνέντευξη του Υπουργού Προστασίας του Πολίτη, Μιχάλη Χρυσοχοϊδη, στο Κεντρικό Δελτίο Ειδήσεων του Τ/Σ MEGA και στους δημοσιογράφους Όλγα Τρέμη, Γιάννη Πρετεντέρη και Παύλο Τσίμα, σχετικά με την παράνομη μετανάστευση και τους χώρους φιλοξενίας», *Αρχείο Λόγων - Συνεντεύξεων κ. Μιχάλη Χρυσοχοϊδη*, 4.4.2012, διαθέσιμη εδώ <http://bit.ly/2l8KUse> (τελευταία ανάκτηση 15.2.2017).

όργανο», γιατί τα πράγματα έχουν φτάσει σε «οριακό» σημείο, έχουν δηλαδή ξεπεράσει τα όριά μας. Αυτά δεν είναι άλλα απ' τον κίνδυνο του θανάτου που μεταφράζεται στην *εισβολή* των μεταναστών ως φορέων του στο χώρο μας. Η προσωπική έγκληση είναι μια σχεδόν άμεση τεχνική εξατομίκευσης του πανικού, εδώ όμως ακόμα περισσότερο χρησιμοποιώντας μια αίσθηση απελπισίας που υπογραμμίζει τον τρόπο με τον οποίο μας επηρεάζει ο κίνδυνος, δηλαδή μέσα απ' την «παράνομη» και «θανατηφόρα» είσοδό του στον χώρο μας. Η επιλογή του Λοβέρδου να χρησιμοποιήσει πρώτη φορά τους απεργούς στην Υπατία δεν είναι καθόλου τυχαία, απεναντίας, ως καταληψίας ο παράνομος ξένος μετανάστης φορέας του θανάτου παύει να μένει στον περιορισμένο χώρο του και εισέρχεται στον δικό μας «προσωπικό» χώρο και έτσι ως κίνδυνος πλέον μας αφορά σε αυτό το επίπεδο.

Η εξατομίκευση του πανικού απέναντι στους επικίνδυνους μετανάστες είναι, λοιπόν, μια διαδικασία αναγνώρισης του ίδιου μας του εαυτού. Όταν κάτι ξεπερνάει τα «προσωπικά» αυτά όρια τα κάνει εμφανή, μας υποκινεί να τα δούμε και να τα μάθουμε. Η προσωπική έγκληση του ηθικού πανικού είναι πολύ κοντά στην ιδεολογική έγκληση που περιέγραψε ο Althusser⁹⁹, όχι τόσο όμως με τη μορφή της παραγνώρισης μιας πραγματικότητας όπως περιγράφεται στο έργο του, αφού είπαμε ότι αντιμετωπίζουμε εδώ κάθε πραγματικότητα με όρους ιστορικού καθορισμού του πλαισίου αποδεκτότητάς της και όχι με όρους διάθλασης, αλλά περισσότερο ως «μια άσκηση εξουσίας μέσα από τον λόγο» όπως εμφανίζεται στο έργο του Foucault¹⁰⁰. Ο Λοβέρδος, όπως ο αστυνομικός του αλτουσεριανού παραδείγματος, μας εγκαλεί να πάρουμε το ζήτημα προσωπικά, να αντιμετωπίσουμε την «εισβολή» σαν να γινόταν στο σπίτι μας, αναγνωρίζοντας τα παραβιασμένα όρια ως δικά μας και τους εαυτούς μας μέσα από αυτά. Έτσι, η έγκληση εξατομίκευσης του πανικού είναι μια διαδικασία μέσα απ' την οποία γινόμαστε υποκείμενα, εγκαλούμενοι απ' τον υπουργό να καταλάβουμε τη σημασία που έχει το ζήτημα για τον καθέναν μας προσωπικά.

⁹⁹ Louis Althusser, «Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation)», του ίδιου, *Lenin and Philosophy and other Essays*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, Monthly Review Press, 1971, σσ. 127-186.

¹⁰⁰ Κ. Δοξιάδης, *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, σ. 36.

Ταυτόχρονα, η εξατομίκευση του πανικού είναι και μια εξατομίκευση της ντροπής αλλά και μια απομόνωση, μέσα από αυτή σιγά σιγά «κλεινόμαστε»¹⁰¹. Το να πάρουμε το ζήτημα προσωπικά είναι απόρροια και της δικής μας έλλειψης πρόληψης και άρα είναι και δική μας ευθύνη να αντιμετωπίσουμε τα αποτελέσματά της. Η ντροπή αυτή είναι μια ακόμα τεχνική συγκρότησης μιας «συναινετικής κουλτούρας»¹⁰² για εμάς και ταυτόχρονα ένα «μέσο κοινωνικού ελέγχου» για τους άλλους¹⁰³, που την εξατομικεύουν μέσα απ' την «ταπεινωτική βία» που δέχονται απ' τον στιγματισμό τους ως διαφορετικοί, ως ξένοι και, όπως θα δούμε, όχι μόνο. Η έγκληση εξατομίκευσης του πανικού είναι, λοιπόν, και έγκληση εξατομίκευσης της ευθύνης που τον προκάλεσε και γι' αυτό είναι ένα αίσθημα συλλογικής ντροπής που εξατομικεύεται με τρόπο πειθαρχικό, έτσι που να συγκροτεί τους τρόπους με τους οποίους πρέπει να αντιδράσουμε απέναντι στον κίνδυνο, ενώ ταυτόχρονα είναι μια εσωτερίκευση της ευθύνης απέναντι στον ίδιο τους τον εαυτό, των ατόμων που προσδιορίζονται ως μη φυσιολογικοί και μέσα από αυτή την εσωτερίκευση αναγνωρίζουν τον εαυτό τους ως τέτοιο, είναι δηλαδή άλλη μια υποκειμενοποιητική τεχνική μέσα απ' την οποία αναγνωρίζομαστε εμείς και οι άλλοι ταυτόχρονα ως τέτοιοι.

Δεν σταματήσαμε και ούτε θα σταματήσουμε να αναφερόμαστε στο καθεστώς του πανικού, κάθε εννοιολογική κατασκευή και κάθε αντίδραση απέναντί της πρέπει να ιδωθούν υπό αυτό το πρίσμα. Το μυστήριο που αναπόφευκτα συνοδεύει την θολούρα του πανικού μεταφέρεται και στα υποκείμενα που χρησιμοποιεί. Ο ξένος μετανάστης δεν είναι τίποτα συγκεκριμένο, δεν έχει κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, είναι μία ταυτότητα που καταρχάς συγκροτείται φυλετικά, μέσα από συνειρμούς του χρώματος του δέρματος. Δεν είναι τυχαίο το παράδειγμα που χρησιμοποίησε ο Χρυσοχοϊδης σε μια συνέντευξη¹⁰⁴ που έδωσε στον τηλεοπτικό σταθμό του Mega εκείνη την περίοδο: σε ένα ταξίδι του στην Φρανκφούρτη ως Υπουργός Ανάπτυξης το αεροπλάνο στο οποίο επέβαινε, επειδή ερχόταν απ' την Ελλάδα, δεν σταμάτησε στην πτέρυγα Schengen αλλά σε μια άλλη στην οποία σταματούσαν τα «τριτοκοσμικά

¹⁰¹ Δημήτρης Παπανικολάου, «Ο δοσιλογισμός του θανάτου: Η διάταξη Λοβέρδου και οι ένθερμοι θιασώτες της», *Ενθέματα της Αυγής*, 7.7.2013, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2mqo9j5> (τελευταία ανάκτηση 15.2.2017).

¹⁰² Α. Αθανασίου, *ό. π.*, σ. 26.

¹⁰³ Κατερίνα Μάτσα, *Ταπείνωση και ντροπή: Γυναίκες τοξικομανείς*, Αθήνα: Άγρα, 2013, σσ. 11-15.

¹⁰⁴ «Συνέντευξη του Υπουργού Προστασίας του Πολίτη, Μιχάλη Χρυσοχοϊδη, στο Κεντρικό Δελτίο Ειδήσεων του Τ/Σ MEGA [...]», *ό. π.*.

αεροπλάνα»· το αποτέλεσμα ήταν οι επιβάτες να βγαίνουν έξω επιδεικνύοντας τα διαβατήριά τους έτσι ώστε οι ελεγκτές να ξεχωρίσουν ανάμεσά τους τους «παράνομους» βλέποντας «πόσο μελαχρινός είναι ο καθένας», διαβεβαιώνοντάς μας ο ίδιος πως τελικά «δυστυχώς υπήρχαν πολλοί παράνομοι». Ο λόγος, φυσικά, που το παρέθεσε δεν ήταν για να καταδείξει την κυνικότητα του κρατικού ρατσισμού που διαχωρίζει τους ανθρώπους με βάση το χρώμα του δέρματός τους αλλά, αντίθετα, την ανάγκη να το κάνουμε εμείς.

Η κατασκευή της ταυτότητας του μετανάστη είναι μια πράξη υποκειμενοποιητική, τόσο γι' αυτόν όσο και για εμάς απέναντί του. Μέσα απ' τη διάκριση ανάμεσα στον σκουρόχρωμο μετανάστη που διακρίνουν και απομονώνουν οι ελεγκτές του αεροδρομίου συγκροτούνται συνάμα οι υπόλοιποι επιβάτες ως «λευκοί», ως «νόμιμοι», ως «φυσικοί». Η κατασκευή του μετανάστη ως τέτοιου, δηλαδή η απόδοση σε έναν ετερόκλητο στην πραγματικότητα πληθυσμό μιας ενιαίας ταυτότητας χωρίς συγκεκριμένα στο εσωτερικό της διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά (οικονομικά, πολιτισμικά κ.λπ.), είναι μια πράξη «φυλετικοποίησης» [racialization]¹⁰⁵ που ενέχει εγγενώς έναν ιεραρχικό χαρακτήρα κατά την απόδοσή της. Οι μετανάστες, κατά τη μειωτική απόδοση της ταυτότητας αυτής απ' τον ρατσιστικό λόγο, δηλαδή κατά την νεωτερική κρατική τους αντιμετώπιση και όχι με την ευρύτερη έννοια των ανθρώπων που μετακινούνται προφανώς, είναι καταρχάς εξαθλιωμένοι. Ο μετανάστης ως ξένος επιτελείται μέσα από διαφορετικές μορφές, άλλοτε ως «παράνομη αλλοδαπή πόρνη», άλλοτε ως «παράνομος εργαζόμενος που παίρνει τη δουλειά απ' τους Έλληνες εργαζόμενους» και άλλοτε παίρνοντας ναρκωτικά, πάντα όμως σε συνθήκες εξαθλίωσης. Άλλωστε, όπως είπαμε και για το ίδιο τον κίνδυνο δεν έχουμε ακριβή γνώση, μόνο μια γενική ιδέα. Έτσι και για τον μετανάστη, ξέρουμε να τον ξεχωρίζουμε και να τον φοβόμαστε απ' το χρώμα, σχεδόν αντανακλαστικά.

Ο μετανάστης, λοιπόν, αναπαριστά την ίδια την εξαθλίωση. Αυτή είναι ο πραγματικός κίνδυνος που μεταγράφεται στα σώματα των μεταναστών ως αρρώστια, μέσα απ' την απόδοση της οποίας στον ξένο ξορκίζεται τελικά η δική μας εξαθλίωση. Με αυτή την έννοια ο ξένος λειτουργεί λυτρωτικά· μπορεί να είμαστε εξαθλιωμένοι όμως όχι τόσο όσο αυτός και ούτε θέλουμε να γίνουμε σαν αυτόν, γι' αυτό και πρέπει να

¹⁰⁵ Didier Fassin, «Racialization: How to do Races with Bodies», στο Frances E. Mascia-Lees (επιμ.), *A Companion to the Anthropology of the Body and Embodiment*, Λονδίνο: Blackwell Publishing, 2011.

προφυλαχτούμε απέναντι σ' αυτόν, πρέπει να τον αφήσουμε έξω απ' το χώρο μας ώστε να μην μας «μολύνει». Με αυτή τη διαδικασία αναδρομολογείται η κοινωνική αντίδραση, μέσα απ' τη μεταφορά της εξαθλίωσης μεταφέρεται και η αιτία της και άρα μεταφέρεται και η κοινωνική οργή απέναντί της. Κατά αυτόν τον τρόπο αναδιπλώνονται όλο και ακροδεξιότερα τα πολιτικά αντανακλαστικά στην κρίση, μέσα από τέτοιους συνειρμούς εμπεδώνονται και αναπαράγονται οι πρακτικές του ακροδεξιού λόγου. Ο μετανάστης ως ξένος είναι ο υπεύθυνος της δικής μας εξαθλίωσης, ή μάλλον είναι η ίδια η εξαθλίωση με μεταδοτικές συνέπειες, είναι ο ίδιος ο κίνδυνος και φορέας του θανάτου που εγκυμονεί, είναι μια «υγειονομική βόμβα που έχει εκραγεί».

μεταγραφές και παραγωγές.

Ο μετανάστης, λοιπόν, είναι το σημαινόμενο του αναγκαίου ξένου, του κινδύνου του ηθικού πανικού, και ταυτόχρονα είναι ένα κενό σημαίνον που μετασηματίζεται στον θανατηφόρο κίνδυνο μέσα απ' τους συνδυασμούς του με άλλες συνθήκες εξαθλίωσης. Οι μετανάστες δεν παρουσιάζονται στους λόγους των Λοβέρδου-Χρυσοχοϊδη με μια συνεκτική ταυτότητα αλλά με ένα συνεκτικό χαρακτηριστικό: τον κίνδυνο για την υγεία. Η βιολογική αυτή μεταγραφή στην ταυτότητά τους διαπερνάει όλους τους λόγους του υπουργικού διδύμου, άλλωστε απελπισμένα το «φωνάζουν απ' τον Μάρτιο του 2011». Οι μετανάστες προσωποποιούν γραμμικά την αρρώστια, η σχέση τους δεν υπονοείται, καταδεικνύεται επαναλαμβανόμενα. Σε συνδυασμό με την κρίση αποτελούν ένα «θανατηφόρο κοκτέιλ για την κοινωνία»¹⁰⁶. Όπως πριν, με διαφορετικές πάντα μορφές, δηλαδή πάντα ξένοι αλλά κάθε φορά επιτελώντας έναν άλλο ρόλο σε έναν άλλο χώρο, άλλοτε συνδυαζόμενοι με την παράνομη πορνεία, άλλοτε με τον χώρο του επισιτισμού και άλλοτε με τη χρήση ναρκωτικών, είναι το βασικό συστατικό

¹⁰⁶ «Κοινή Συνέντευξη Τύπου Υπουργού Προστασίας του Πολίτη, Μιχάλη Χρυσοχοϊδη και Υπουργού Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Ανδρέα Λοβέρδου για την προστασία της Δημόσιας Υγείας», ό. π..

επιδημιών που απειλούν τη δημόσια υγεία. Αποτελούν μια «υγειονομική βόμβα», απ' τους απεργούς πείνας στην Υπατία μέχρι τις οροθετικές γυναίκες και τρανς που διώχθηκαν ως «εισαγόμενες αδήλωτες πόρνες», οι μετανάστες παρουσιάζονται σαν ιός που απειλεί να μολύνει το εθνικό σώμα μέσα απ' την «ελληνική οικογένεια».

Η εξαθλίωση του ξένου μετασχηματίζεται σε αρρώστια και έτσι η μεταδοτικότητά της είναι πλέον ζήτημα «επιστημονικής» συζήτησης με την έννοια ότι μπορεί να «αποδειχθεί», ο αφηρημένος κίνδυνος συγκεκριμενοποιείται και ταυτόχρονα ο πανικός πολλαπλασιάζεται. Η απειλή του ξένου πλέον μπορεί να μεταφραστεί απ' τους «ειδικούς» που πλαισιώνουν τις συνεντεύξεις του υπουργού υγείας κάθε φορά, δεν είναι μια μυστήρια αιτία θανάτου. Κουβαλούν αρρώστιες που «έχουν εξαφανιστεί απ' την Ελλάδα» εδώ και χρόνια μερικές απ' τις οποίες μεταφέρονται και «αερογενώς», πράγμα που σημαίνει ότι δεν μπορούμε να προφυλαχτούμε απέναντί τους αν δεν απομονωθούν. Δεν είναι, όμως, απλώς άρρωστοι, είναι είπαμε φορείς του θανάτου. Για την ακρίβεια, παρουσιάζονται ως αιτίες του θανάτου, είναι αυτοί που τον δημιουργούν. Η ιστορία γύρω από την επιδημία του HIV/AIDS ήταν τοποθετημένη έξω από την ελληνική πραγματικότητα, προκλήθηκε εξαιτίας της εισόδου του ξένου. Επί λέξει και χωρίς περιστροφές ο Λοβέρδος θα αποφανθεί ότι πρέπει να αντιμετωπίσουμε το «AIDS ως παράγωγο της παράνομης μετανάστευσης, ως παράγωγο της εξάπλωσης και της παραμονής με αυτόν το χύμα τρόπο»¹⁰⁷. Η «παράνομη μετανάστευση», λοιπόν, είναι ένα «νοσογόνο ζήτημα» και πρέπει να αντιμετωπιστεί ως τέτοιο, δηλαδή με όρους ιατρικούς, με όρους ζωής ή θανάτου.

Παρατηρούμε, έτσι, την εισβολή του ιατρικού λόγου στη σφαίρα του κοινωνικού μέσα απ' τον πολιτικό λόγο και τις ρατσιστικές πρακτικές του κράτους που είδαμε νωρίτερα πως κινητοποιούνται. Οι διώξεις του Μαΐου ενεργοποιήθηκαν μέσα απ' τη διάκριση ανάμεσα στο μολυσμένο σώμα της οροθετικότητας και στο υγιές σώμα της κοινωνίας που κινδυνεύει να κολλήσει. Αυτό δεν είναι, βέβαια, μια απομονωμένη σύμπτωση της ελληνικής πραγματικότητας της κρίσης, η νεωτερικότητα χαρακτηρίζεται στο σύνολό της από αυτή την τάση, που η Douglas εντόπισε να συμπυκνώνεται στην ανακάλυψη

¹⁰⁷ Γραφείο Τύπου Υπουργείου Υγείας & Κοινωνικής Αλληλεγγύης, «Συνέντευξη Τύπου πολιτικής ηγεσίας ΥΥΚΑ – Δημάρχου Αθηναίων Γιώργου Καμίνη στην παρουσίαση του προγράμματος: Δράσεις Δημόσιας Υγείας σε εθνικό επίπεδο - Συνεργασία με το Δήμο Αθηναίων για το Κέντρο της Πόλης», *Δελτία Τύπου Υπουργείου Υγείας*, 15.12.2011, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2INg1NI> (τελευταία ανάκτηση 15.2.2012).

της βακτηριακής μετάδοσης των ασθενειών κατά το 19ο αιώνα, τον ίδιο αιώνα στον οποίο ο Foucault θα παρατηρήσει επίσης τον κεντρικό ρόλο της ιατρικής γνώσης¹⁰⁸. Η ίδια η έννοια της κανονικότητας περιγράφηκε ως τέτοια, όπως παρατήρησε ο Canguilhem, με τη νοσοκομειακή μεταρρύθμιση στη Γαλλία και την Αυστρία στις αρχές του ίδιου αιώνα¹⁰⁹. Η αναγνώρισή της προϋποθέτει τον εξορθολογισμό μιας προηγούμενης παρεκκλίνουσας κατάστασης, που τη συγκροτεί με αυτό τον τρόπο ως τέτοια, όπως η ρυπαρότητα συγκροτεί την έτερή της καθαρότητα, ταξινομώντας την ύλη με διαφοροποιητικό και απορριπτικό χαρακτήρα¹¹⁰. Ως τέτοια, λοιπόν, η ρυπαρότητα είναι ένα σύστημα ετερογένεσης, ένα σύστημα συγκρότησης διαφοροποιήσεων και κατηγοριοποιήσεων με ιεραρχικό χαρακτήρα. Συγκροτεί μια ταξινομητική κανονικοποίηση και η αντίδρασή μας απέναντί της είναι και ο καταστατικός της χαρακτήρας, η σύγχυση απέναντι σε αυτό που θα μπορούσε να «αμφισβητήσει τις τηρούμενες ταξινομήσεις»¹¹¹, όπως η το κύμα ανασφάλειας που σήκωσε η αμφισβήτηση της αποστειρωμένης μας καθημερινότητας απ' την απειλή της οροθετικότητας. Αυτή η ταξινόμηση της διαφοράς συνιστά μια διαδικασία ανοικείωσης/ετεροποίησης του Άλλου κατά την οποία ταυτόχρονα με την απειλή παράγεται και η έτερή της άμυνα, δηλαδή Εμείς με τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό μας σε σχέση με τους άλλους.

Με δυο λόγια, ο απορριπτικός ταξινομητικός χαρακτήρας του ρατσισμού είναι ταυτόχρονα μια διαδικασία υποκειμενοποίησης, όπως είδαμε πάλι, του εαυτού μας ως φυσικού και υγιούς πληθυσμού απέναντι σε έναν ξένο και επικίνδυνο μετανάστη. Η επιδημιολογική αυτή πρακτική είναι ταυτόχρονα και μια τακτική παραγωγής και διαχείρισης του φόβου, την οποία παρατηρούμε ακόμα περισσότερο σε στιγμές που οι ηγεμονικές νεοφιλελεύθερες πολιτικές αδυνατούν να βρουν εναλλακτικό πεδίο συναίνεσης. Γι' αυτό, δεν χωράει αμφιβολία ότι παράλληλα με την θετική σχέση του ρατσισμού ανάμεσα σ' εμάς και τους άλλους, στην επιδημιολογική τουλάχιστον πρακτική συνυπάρχει και ένας λόγος μετατοπισμένος γύρω απ' την ασφάλεια και την

¹⁰⁸ M. Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, σ. 310.

¹⁰⁹ Georges Canguilhem, *Το κανονικό και το παθολογικό* (μτφρ.: Γιώργος Φουρτούνης), Αθήνα: Νήσος, 2007, σ. 301.

¹¹⁰ Mary Douglas, «Καθαρότητα και κίνδυνος. Κοσμική μίανση» (μτφρ.: Κώστας Αθανασίου), Δήμητρα Μακρυγιάννη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Νήσος, 2004, σσ. 117-118.

¹¹¹ Στο ίδιο.

εγγύησή της απ' το κράτος και του θεσμούς του. Ο φόβος είναι μια πρακτική πειθάρχησης του πληθυσμού που επιτυγχάνεται μέσα απ' την σταθερή του δυνητικότητα, «ένα μέρος του φόβου πρέπει να μένει πάντοτε ανοιχτό, πιθανό να πραγματοποιηθεί»¹¹². Έτσι, ο φυλετικοποιημένος μετανάστης ως «πάντοτε δυνητικός εσωτερικός εχθρός»¹¹³ είναι το σώμα που πραγματώνει και επιβεβαιώνει τον φόβο αναπαράγοντας αυτή την πιθανότητα, είναι ο κίνδυνος που δημιουργεί την ανασφάλεια απ' την οποία πρέπει με κάθε τρόπο να προστατευτούμε.

Η ρατσιστική ταξινομητική λειτουργία του κράτους που επιτάχθηκε μέσα απ' την απειλή του ξένου του πανικού δημιούργησε, έτσι, τον αναγκαίο Άλλο, την ίδια δηλαδή την προϋπόθεση της άσκησης εξουσίας, την προϋπόθεση για να υπάρχουμε Εμείς ως υποκείμενα¹¹⁴. Με αυτόν τον τρόπο συγκροτήθηκε το αναγκαίο πεδίο στο οποίο η εξουσία επαναδιαπραγματεύθηκε τον κοινωνικό συμβόλαιο της κρίσης. Η βιολογική μετάφραση της απειλής της εξαθλίωσης μέσα απ' τα σώματα των μεταναστών, των τοξικομανών, των άστεγων και πιο συγκεκριμένα των οροθετικών γυναικών, στο σώμα των οποίων εγγράφηκαν όλοι αυτοί, ήταν ο τρόπος να επαν-ιεραρχηθεί η ζωή μέσα στα νέα δεδομένα των αποτελεσμάτων των κρίσεων του ύστερου καπιταλισμού. Ο πανικός εδραίωσε μια νέα πραγματικότητα κατά την οποία τέθηκε βίαια το ζήτημα της επιβίωσης, αυτή τη φορά όμως με όρους βιολογικούς, όχι οικονομικούς, και με συγκεκριμένη απειλή, τους μολυσματικούς ξένους που εισβάλουν στη ζωή μας καταλαμβάνοντας τον χώρο της. Απέναντί τους συγκροτήθηκε μια διαπιστωμένη επιστημονικά «αλήθεια» γύρω απ' τα εμπόδια που έθεταν απέναντι στη ζωή, απέναντι στην επιθυμία μας να ζήσουμε. Μέσα απ' την σωματοποίηση της θανατηφόρου αρρώστιας οι μετανάστες αναπαράστησαν την κοινωνική εξαθλίωση της κρίσης, αυτή που έπρεπε να απορρίψουμε γιατί γνωρίζαμε πως δεν θέλαμε να ζήσουμε.

¹¹² Π. Σωτήρης, *ό. π.*.

¹¹³ Zygmunt Bauman, *Ρευστός φόβος*, Αθήνα: Πολύτροπον, 2007, σ. 199.

¹¹⁴ «Δεν υπάρχει εξουσία παρά ασκούμενη από «κάποιους» σε «άλλους»· η εξουσία δεν υπάρχει παρά εν ενεργεία» στο Μ. Foucault, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, σ. 91. Υπάρχουμε ως υποκείμενα συγκροτημένα από μια εξουσία που ασκείται μόνο ανάμεσα σε κάποιον και έναν άλλο, άρα υπάρχουμε μόνο εν ενεργεία σε σχέση με έναν Άλλο.

οικογένεια, έθνος, φύλο.

Το AIDS ως παράγωγο της παράνομης μετανάστευσης υποστασιοποιεί την αρρώστια και την εξαθλίωση στα σώματα στα οποία εγγράφεται ο ξένος, δηλαδή αναπαριστά την απειλή σαν να ήταν ένας ζωντανός οργανισμός. Έτσι, κατ' αναλογία αναπαρίσταται και το σώμα που απειλείται. Η «η μετάδοση γίνεται από την παράνομη μετανάστρια στον Έλληνα πελάτη, στην ελληνική οικογένεια»¹¹⁵. Η ελληνική οικογένεια τίθεται με εξίσου βιολογικούς όρους, είναι ένα σώμα, το σώμα στο οποίο ανήκουμε όλοι, που βρίσκεται εκτεθειμένο στη μόλυνση. Μέσα απ' την οικογένεια απειλείται το σώμα του έθνους, το οποίο καθίσταται οικειοποιήσιμο μέσα απ' την οικογενειακή του τοπικότητα και ταυτόχρονα φυσικοποιείται μέσα απ' τους βιολογικούς δεσμούς που την συνοδεύουν¹¹⁶. Μέσα απ' τη συνδρομή της επανάληψης της ελληνικότητας της οικογένειας και ειδικότερα μέσα απ' την αντιπαράθεσή της με το ξένο απειλητικό σώμα ενδυναμώνονται οι λόγοι της εθνικής καθαρότητας που θεμελιώνουν τον ρατσιστικό λόγο. Ξανά, για να ζήσει το έθνος-σώμα πρέπει να αφανίσει τους ξένους-αρρώστιας που το απειλούν, ή τουλάχιστον πρέπει να τους απομονώσει αφήνοντάς τους να πεθάνουν.

Καταρχάς, η ελληνική οικογένεια επανεισάγει τον χαρακτήρα του ιδιωτικού, που πριν είδαμε και ως προσωπικό. Είναι μια κλειστή κοινότητα και μέσα από αυτή της την κλειστότητα, δηλαδή μέσα απ' τα σύνορά της παράγει μια διαίρεση ανάμεσα στον εαυτό της και στον άλλο έξω από αυτή. Σαν έννοια, λοιπόν, επανεισάγει την απόσταση ανάμεσα από εμάς και τον ξένο. Έτσι, με την υποστασιοποίησή της σε ζωντανό οργανισμό, η ελληνική οικογένεια συγκεντρώνει τις ανάγκες και τους φόβους όλων όσων έχουν το δικαίωμα και τη δυνατότητα να συμμετέχουν στην ελληνικότητα. Το πεδίο του έθνους άλλωστε είναι το κατεξοχήν πεδίο του ρατσιστικού λόγου, κρατικού και μη, μέσα απ' τον οποίο ανάγονται όλες οι λειτουργίες που είδαμε πριν στο επίπεδο της εθνότητας ή της φυλής, οι ταξινομήσεις δηλαδή ανάμεσα σε αυτή και στις άλλες με ιεραρχικό χαρακτήρα και ταυτόχρονα η θετική σχέση μέσα απ' την οποία γεννάται η ανάγκη να πεθάνουν αυτές ώστε να ζήσει καλύτερα η ίδια. Έτσι τώρα, ό,τι συνέβη

¹¹⁵ Α. Χατζηγεωργίου, Ν. Βέργου, ό. π..

¹¹⁶ Α. Αθανασίου, ό. π., σ. 38.

στον καθένα ξεχωριστά μπορεί να ενοποιηθεί κάτω απ' τον κοινό αγώνα του έθνους, να γίνει πλέον οικογενειακή υπόθεση. Άλλωστε για να βγεις απ' τον πανικό πρέπει να οικειοποιηθείς την κοινότητα, να νιώσεις μέλος της. Η οικογένεια-έθνος είναι η λύση απέναντι στον πανικό, αντιπροσωπεύει την ενότητα απέναντι στον κοινό εχθρό, τον ξένο.

Μέσα από τις βιολογικές αυτές επεξεργασίες η ελληνική οικογένεια-έθνος αναπαρίσταται σε ένα σώμα που βρίσκεται σε έναν αγώνα επιβίωσης, «απεικονίζεται ως θέατρο ενός ολοκληρωτικού πολέμου ανάμεσα σε αμείλικτους εισβολείς και αποφασισμένους υπερασπιστές»¹¹⁷. Γιατί υγειονομική βόμβα και όχι ας πούμε υγειονομικό μαράζωμα ή ακόμα υγειονομική σήψη; Η διάσταση του πολέμου διαπερνάει σχεδόν όλες τις έννοιες που συγκροτούνται στον πανικό, ο ίδιος εξάλλου είναι μια μάλλον πολεμική πρακτική. Ο ρατσισμός, κυρίως, είναι ένας πόλεμος με βιολογικά μέσα, έτσι το έθνος, και μαζί του η οικογένεια ως έθνος, και οι επιταγές της φυλετικής καθαρότητας που ενέχει παροξύνονται μέσα απ' τους συνειρμούς του πολέμου. Η εθνική καθαρότητα είναι ένα διακύβευμα υπό απειλή και μαζί της βρίσκεται σε κίνδυνο η αναπαραγωγή του ίδιου του έθνους ως τέτοιου. Η αμφισβήτηση της υπόστασής του είναι, βέβαια, και η προϋπόθεση της αναπαραγωγής του. Συγκροτείται την ίδια στιγμή που αναγνωρίζει μια διαφορά ανάμεσα στον εαυτό του και στον ξένο, τη στιγμή που τον αντιλαμβάνεται με αυτό τον τρόπο. Εκείνη τη στιγμή πρέπει ταυτόχρονα να τον εξοντώσει, όπως εδώ έπρεπε να εξοντωθούν οι μετανάστριες οροθετικές γυναίκες, για να γίνει η ζωή του «πιο υγιής και πιο καθαρή»¹¹⁸.

Ταυτόχρονα, όμως, η βιολογική αναπαράσταση της οικογένειας-έθνους αντιμετωπίζει τις κρίσεις και τις εντάσεις που διαπερνούν την ίδια την έννοια του έθνους ως ενοποιητικού στοιχείου στη σύγχρονη ιδιότητα του πολίτη, η οποία στο περιβάλλον του νεοφιλελευθερισμού και της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας αμφισβητείται στην εθνική της μορφή. Παρόλο που σήμερα βιώνουμε, όπως είδαμε, μια αναβίωση των εθνικιστικών δυτικών κινημάτων δεν παρατηρούμε μια γραμμικά αντίστοιχη επιστροφή των εθνικών κριτηρίων της ιδιότητας του πολίτη. Ακόμα και στις περιπτώσεις αυτές περισσότερο αναπαράγεται ένας λόγος γύρω απ' την ασφάλεια,

¹¹⁷ Emily Martin, «Προς μια ανθρωπολογία της ανοσολογίας: Το σώμα ως εθνικό κράτος» (μτφρ.: Μιχάλης Λαλιώτης), στο Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Βιοκοινωνικότητες: Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*, Αθήνα: νήσος, 2011, σ. 515.

¹¹⁸ M. Foucault, *ό. π.*, σ. 315.

μέσα από σχήματα δυνητικού τρομοκρατικού (βλ. Trump) ή υγειονομικού κινδύνου, όπως στην περίπτωση μας. Ακόμα και όταν διακηρύσσεται η «προστασία μιας εθνικής ταυτότητας», τα κριτήριά της δεν είναι απλώς εθνικά, αλλά περισσότερο βιολογικά. Σε αυτές τις περιπτώσεις, όπως και στον λόγο των υπουργών, η ιδιότητα του πολίτη έχει απεδαιφικοποιηθεί απ' τους εθνικούς της περιορισμούς, έχει επενδυθεί με συγκεκριμένα βιολογικά κριτήρια και προϋποθέσεις και έχει πάλι επανεδαιφικοποιηθεί σε «εθνικές, τοπικές και υπερεθνικές παραμέτρους», έχει δηλαδή «βιολογικοποιηθεί»¹¹⁹.

Η διάσταση του πολέμου αποκαλύπτει και κάτι ακόμα για το έθνος και ταυτόχρονα για τα θύματά του. Το σώμα του έθνους είναι καταρχάς ανδρικό. Οι συνειρμοί του πολέμου είναι εγγενώς συνδεδεμένοι και επενδυμένοι με πρακτικές λόγου της «επιθετικής αρρενωπότητας». Η επιλογή των οροθετικών εκδιδόμενων γυναικών μεταναστριών ως στόχος μπορεί να μην αφορά, όπως είδαμε, ρητά το φύλο, αντλεί όμως δύναμη απ' την αναφορά του σ' αυτό.¹²⁰ Την ελληνική κοινωνία χαρακτηρίζουν συμπαγή συντηρητικά αντανακλαστικά με επιθετικούς εθνικούς και φυλετικούς συνειρμούς, τα οποία συνθέτουν πολλαπλές νόρμες ετεροκανονικότητας που συγκροτούν τον πυρήνα την ελληνικής οικογένειας. Οι ιστορικές αναπαραστάσεις μεγάλων εθνικών πολεμικών αφηγήσεων όπως αυτό της Μεγάλης Ιδέας και η βαθιά σχέση των ατόμων με την ορθοδοξία, ειδικά κατά το 19^ο και 20^ο αιώνα, συστήνουν έναν ανδροκεντρικό χαρακτήρα της ιδιότητας της οικουμενικότητας του πολίτη¹²¹ και της κρατικής γενεαλογίας, πατριαρχικής και προστατευτικής. Το διστακτικό έμφυλο σύστημα εξουσίας που αναπαράγεται στο εσωτερικό του ορίζει στενά όρια πολιτικότητας που αποκλείουν τη θηλυκότητα, διακρίνοντάς την ως ευάλωτη και αδύναμη απέναντι στην επιθετική εθνική αρρενωπότητα.

Στο πρόσωπο λοιπόν των διωκόμενων οροθετικών γυναικών το κράτος δεν συγκρούεται απλώς με τον άρρωστο ξένο Άλλο, αλλά μετουσιωμένο στο αρρενωπό έθνος εξαλείφει τη μολυσματική θηλυπρέπεια, που συνθέτει την ταυτότητα της μολυσματικής θηλυπρέπειας, που εκτός του βιολογικού κινδύνου της αρρώστιας

¹¹⁹ Nikolas Rose –Carlos Novas, «Βιολογική ιδιότητα του πολίτη» στο Α. Αθανασίου, *ό. π.*, σσ. 546-547.

¹²⁰ J. W. Scott, «Το φύλο: μια χρήσιμη κατηγορία της ιστορικής ανάλυσης», στο Έφη Αβδελά –Αγγέλικα Ψαρρά, *Σιωπηρές Ιστορίες*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1997, σ. 317.

¹²¹ Μάρω Παντελίδου Μαλούτα, *Το φύλο της δημοκρατίας: Ιδιότητα του πολίτη και έμφυλα υποκείμενα*, Αθήνα: Σαββάλας, 2002, σ. 126.

μπορεί, πέρα απ' το να το σκοτώσει [το έθνος], να το αποδυναμώσει. Οι όροι της ετερότητας που συνθέτουν την ομοιογενή ετεροκανονικότητα συγκροτούν τελικά τη «θηλυκότητα γενικά ως τον εσωτερικό εχθρό της κοινότητας»¹²², ως ένα ακόμα Άλλο, ή ορθότερα ως μία ακόμα διάσταση του Άλλου. Η οροθετική μετανάστρια είναι εκδιδόμενη γυναίκα και τιμωρείται και αυτή της η ιδιότητα, ενώ ο Έλληνας πελάτης ως άνδρας και οικογενειάρχης (breadwinner)¹²³ μεταφράζεται ως θύμα. Άλλωστε δεν παρέκκλινε καθόλου απ' την ομαλότητα, αντίθετα, εκμεταλλεύτηκε την παρέκκλιση.

Μέσα απ' τις πολεμικές αναπαραστάσεις η εθνική καθαρότητα ακολουθείται απ' τις διεκδικήσεις της ταυτότητας του άνδρα ως πολεμιστή, ως φύλακα της οικογένειας. Μέσα από τη δική του μόλυνση γίνεται η μετάδοση στην οικογένεια, μέσα απ' τον «Έλληνα πελάτη». Το τόνισε επανειλημμένα ο Λοβέρδος, «μην πηγαίνετε με αλλοδαπές!». Δεν είναι τυχαίο ότι ενώ οι οροθετικές γυναίκες και τρανς διαπομπεύθηκαν ως εγκληματίες, οι «Έλληνες πελάτες» χαρακτηρίστηκαν ως «γαϊδούρια». Η έμφυλη διάσταση του συστήματος εξουσίας που αναπαράγει τις νόρμες του αρρενωπού έθνους είναι εγγενώς ιεραρχικές. Η ένοχη μολυσμένη θηλυπρέπεια πρέπει να εξαλειφθεί από την εθνική αρρενωπότητα που δεν μπορεί να κατηγορηθεί, τουλάχιστον όχι με τον ίδιο τρόπο, αφού δεν μπορεί να έχει τα θηλυπρεπή χαρακτηριστικά της πονηριάς του δόλου αλλά το πολύ μια μορφή ανωριμότητας. Επανεγγεγραμμένη στις πρακτικές του κρατικού ρατσισμού η έμφυλη αυτή ιεραρχία ενισχύει τελικά τη διάκριση ανάμεσα στην κοινωνία και τον ξένο¹²⁴, τον οποίο πρέπει να αποβάλλει το αρρενωπό έθνος.

¹²² Ελένη Βαρίκα, «“Επειδή λησμόνησε τις αρετές του φύλου της” Η κριτική του αφηρημένου οικουμενισμού», στην ίδιας, *Με Διαφορετικό Πρόσωπο*, Αθήνα: Κατάρτι, 2005, σ. 187.

¹²³ Σημειώνω αυτή την ιδιαίτερη σημασία της λέξης που δεν έχει ακριβής δόκιμη μετάφραση στα ελληνικά (η πιο καλή μάλλον είναι ο «βιοποριστής») γιατί εμπεριέχει στην αναπαράσταση της ιεραρχικής σειράς και την έμφυλη συνδήλωσή της.

¹²⁴ Αγγέλικα Ψαρρά, «Οροθετικές γυναίκες ή, μήπως, οροθετικοί λόγοι;», *Ενθέματα της Αυγής*, 3.6.2012, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2InGWyy> (τελευταία ανάκτηση 16.2.2017).

Θύματα.

Μία ακόμα ενδιαφέρουσα συχνή αναφορά του λόγου του υπουργικού δίδυμου είναι αυτή στα παράνομα κυκλώματα διακίνησης, δηλαδή του «human trafficking». Σχεδόν εμμονικά μάλιστα ο Χρυσοχοϊδης υπογραμμίζει τη σημασία της ανάγκης μιας πολιτικής απέναντι σε αυτά, όχι με την έννοια όμως της εξάρθρωσής τους. Τα παράνομα κυκλώματα διακίνησης ανθρώπων παρουσιάζονται ως μια σκληρή και απάνθρωπη πραγματικότητα που βιώνουν οι μετανάστες ως θύματα. Το υπουργικό δίδυμο απ' την άλλη προτείνει μια ανθρωπιστική τελικά πολιτική για να τους σώσει απ' τη δυστυχία και την εκμετάλλευση. «Αυτό που έχουμε χρέος να κάνουμε, αντί να τους αφήνουμε στους δρόμους να τους εκμεταλλεύονται διάφορα κυκλώματα, πρέπει να τους συγκεντρώσουμε σε κάποιο σημείο, να τους φιλοξενήσουμε και να τους πούμε ‘σας πληρώνουμε το εισιτήριο και ένα χαρτζιλίκι για να γυρίσετε πίσω στις πατρίδες σας’». Αυτός είναι ο βασικός στόχος αυτής της πολιτικής.»¹²⁵ Φυσικά δεν άλλαξε το περιεχόμενο της αντιμεταναστευτικής πολιτικής τους, απλώς επενδύθηκε με ανθρωπιστικό περιεχόμενο.

Οι πολιτικές ενάντια στην παράνομη διακίνηση δεν είναι προφανώς καινοτομία των Λοβέρδου-Χρυσοχοϊδη. Ήδη απ' την αρχή της νέας χιλιετίας τα Ηνωμένα Έθνη έχουν ανοίξει το σχετικό κεφάλαιο με το Πρωτόκολλο του Παλέρμιο τον Νοέμβριο του 2000 «κατά του διακρατικού οργανωμένου εγκλήματος». Γύρω απ' την παράνομη μετακίνηση έχει δημιουργηθεί ένας λόγος για τη σύγχρονη δουλεμπορία, κυρίως σχετικά με τη γυναικεία πορνεία, που εμφανίζει τις μετανάστριες που εργάζονται στη σεξουαλική βιομηχανία ως σύγχρονες σκλάβες, αναπαράγοντας τον «στερεοτυπικό δυισμό μεταξύ εξαπατημένων/ αθώων θυμάτων (ξένων γυναικών) και μοχθηρών διακινητών (συνήθως ξένων ανδρών)»¹²⁶. Αυτή τη λογική βλέπουμε να μεταφέρεται, στο λόγο των υπουργών τότε αλλά ακόμα συστηματικότερα στις σημερινές πολιτικές γύρω απ' τη μετανάστευση, απ' τις μετανάστριες σεξ-εργάτριες στις μετανάστριες και

¹²⁵ «Σημεία συνέντευξης Υπουργού Προστασίας του Πολίτη, Μιχάλη Χρυσοχοϊδη, για την 25η Μαρτίου, το κέντρο της Αθήνας και την παράνομη μετανάστευση στην εκπομπή του MEGA «Ανατροπή», με το δημοσιογράφο Γ. Πρετεντέρη (26/3)», *Αρχειό Λόγων - Συνεντεύξεων κ. Μιχάλη Χρυσοχοϊδη*, 27.3.2012, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2lZsCsl> (τελευταία ανάκτηση 16.2.2017).

¹²⁶ Bridget Anderson και Rutvica Andrijasevic: «Sex, slaves and citizens: the politics of anti-trafficking», *Soundings*, τχ. 40, 2008, σ. 137, [ελληνική μτφρ. απ' τον Άκη Γαβριηλίδη, «Σεξ, σκλάβοι και πολίτες: Η πολιτική τού αντι-τράφικινγκ», nomadicuniversality.com, 3.6.2015 διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2lnPNju> (τελευταία ανάκτηση 16.2.2017)].

τους μετανάστες γενικά. Η εκμετάλλευση των κυκλωμάτων διακίνησης είναι η ίδια η μετακίνηση και κατ' επέκταση η ίδια η μετανάστευση. Έτσι, ο μετανάστης καθαυτός μετατρέπεται σε θύμα της ίδιας του της υπόστασης απ' την οποία πρέπει με ανθρωπιστικά κίνητρα να τον λυτρώσουμε. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η απορριπτική λειτουργία του ρατσισμού είναι διπλά θετική, αφού με τη δική μας λύτρωση έρχεται και αυτή του ξένου απ' τον ίδιο του τον εαυτό.

Ξαφνικά αλλά παράλληλα, οι μετανάστες από επικίνδυνοι αναπαρίστανται ως θύματα. Οι άνθρωποι «δεν φταίνε σε τίποτα», είναι αγαθοί και «θύματα των κυκλωμάτων δουλεμπόρων». Αυτό βέβαια δεν σημαίνει πως βγήκαμε ξαφνικά απ' τον προηγούμενο ηθικό πανικό, κάθε άλλο. Το ότι οι μετανάστες εμφανίζονται τώρα ως θύματα των κυκλωμάτων δεν σημαίνει πως παύουν να διατηρούν τα υπόλοιπα στοιχεία της φυλετικοποιημένης τους ταυτότητας. Η ίδια η εικόνα των μεταναστών ως θυμάτων trafficking είναι από μόνη της μια ακόμα πρακτική ηθικού πανικού, μέσα απ' τη συνειρμική αναπαράσταση μεγάλων αριθμών ανθρώπων που μετακινούνται «απηχώντας φόβους για «πλημμύρες» και για «ορδές» (παράνομων) μεταναστών»¹²⁷. Μέσα από αυτή την πρακτική, τελικά, αυτό που δεν προσβάλλεται είναι οι κρατικές πολιτικές που ρυθμίζουν τη μετανάστευση και ο τρόπος με τον οποίο συμβάλλουν στο να πέφτει πράγματι ένας αριθμός μεταναστριών γυναικών στη βία των κυκλωμάτων διακίνησης, ενώ ταυτόχρονα ανάγεται το πρόβλημα στην ίδια τη διαδικασία της μετανάστευσης και άρα στους ίδιους τους μετανάστες. Ο πολιτικός αυτός λόγος του anti-trafficking, λοιπόν, είναι μια ακόμα πρακτική αποκλεισμού, αυτή τη φορά με ανθρωπιστικό μανδύα. «Το “αντι-τράφικινγκ” έχει πλέον γίνει ένας πολιτικά ορθός όρος για την απέλαση»¹²⁸.

Άλλωστε, στο ίδιο το Πρωτόκολλο του Παλέρμο εναντίον της δεν βρίσκεται η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά οι συνοριακοί έλεγχοι και η συνεργασία της αστυνομίας μεταξύ των κρατών, δηλαδή οι περιοριστικές ρυθμίσεις της μετανάστευσης που στην πραγματικότητα όχι μόνο δεν εξαρθρώνουν ή έστω εμποδίζουν τα κυκλώματα διακίνησης αλλά τις περισσότερες φορές τα ευνοούν, επιτρέποντάς τους «να μετατραπούν σε ένα σύστημα συμπληρωματικό ή εναλλακτικό

¹²⁷ Στο ίδιο.

¹²⁸ Nathalie Rothschild, «Η βιομηχανία του αντι-τράφικινγκ είναι η μεγαλύτερη απειλή για τις μετανάστριες» (μτφρ.: Άκης Γαβριηλίδης), nomadicuniversality.com, 3.5.2012, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2kY4TeU> (τελευταία ανάκτηση 16.2.2017).

του ισχύοντος καθεστώτος»¹²⁹. Έτσι, η πρόταση του Λοβέρδου για μία «υγειονομική Frontex», δηλαδή μια ευρωπαϊκή υγειονομική συνοριακή αστυνομία δεν εκφράζεται αντιπαραθετικά σε αυτά τα συμφραζόμενα. Σήμερα, σχεδόν δύο δεκαετίες αργότερα, μπορούμε να δούμε πιο καθαρά τους τρόπους που τελικά εφαρμόζεται και τις πολιτικές επιταγές που αρθρώνονται απ' τον πολιτικό λόγο της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε σχέση με τη μετανάστευση και τα σύνορα, έχοντας συνολικότερη εποπτεία γύρω απ' τις βιομηχανίες που τα πλαισιώνουν τις σχετικές πολιτικές αλλά φυσικά και τα ευρύτερα στρατηγικά σχέδια που ενσωματώνουν. Ακόμα μπορούμε να δούμε με μεγαλύτερη τώρα ένταση τον τρόπο που αναπαράγεται ο ηθικός πανικός του anti-trafficking λόγου, π.χ. μέσα απ' τα καθημερινά δελτία των μεταναστευτικών αφίξεων στα νησιά της παραμεθορίου.

Στην δική μας περίπτωση της δίωξης, τον απορριπτικό χαρακτήρα του λόγου του anti-trafficking μπορούμε επίσης να τον εντοπίσουμε στις πολιτικές στις οποίες εκδηλώνεται και σε αυτές στις οποίες διακηρύσσεται. Τα κέντρα μαζικής κράτησης που δημιουργήθηκαν επενδύθηκαν μέσα απ' αυτόν τον λόγο με φιλανθρωπικό χαρακτήρα. Οι μετανάστες δεν κρατούνται, φιλοξενούνται για να μην πέφτουν θύματα εκμετάλλευσης. «Δεν υπάρχουν λοιπόν στρατόπεδα, υπάρχουν χώροι φιλοξενίας. Στους χώρους φιλοξενίας κάποιος κρατείται για να επαναπροωθηθεί στην πατρίδα του. Σιτίζεται, έχει άριστες υπηρεσίες υγείας και φυλάσσεται για να μην τον εκμεταλλεύονται τα κυκλώματα»¹³⁰. Η ίδια η επιβολή του επαναπατρισμού παρουσιάζεται ως μια θετική πρακτική που γίνεται για το καλό των μεταναστών και η ελευθερία της μετακίνησης ως διπλό έγκλημα απέναντι σ' εμάς ως κοινωνία και στον εαυτό τους ως θύματα. Η φιλοξενία μετατρέπεται έτσι σε εγκλεισμό, ο εγκλεισμός σε ανθρωπισμό και οι υπουργοί σε σωτήρες.

¹²⁹ Αθηνά Αθανασίου και Γιώργος Τσιμουρής, «Χαρτογραφώντας τη βιοπολιτική των συνόρων: Σώματα, τόποι, απεδαφοποιήσεις», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 140-141 Β'–Γ', 2013, σ. 29.

¹³⁰ «Κοινή Συνέντευξη Τύπου Υπουργού Προστασίας του Πολίτη, Μιχάλη Χρυσοχϊδη και Υπουργού Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Ανδρέα Λοβέρδου για την προστασία της Δημόσιας Υγείας», *ό. π.*.

συμπερασματικά.

«Η «αναπαράσταση» της κρίσης και η ρητορική που οργανώνει έχουν πάντα τουλάχιστον αυτόν τον σκοπό: τον προσδιορισμό, με σκοπό τον περιορισμό, μιας σοβαρότερης και πιο ασαφούς απειλής [...]. Τερατώδης απειλή, που κρατά, όμως, την επιθυμία σε εκκρεμότητα: απειλή για την επιθυμία».¹³¹

Πέρα απ' τις στρατηγικές του ίδιου του ηθικού πανικού, που σκιαγραφήθηκαν μέσα από τα σχήματα που διαμόρφωσε και τους ρόλους που το καθένα επιτελούσε, ο λόγος των υπουργών ως κομμάτι ενός γενικότερου συστήματος γνώσης-εξουσίας ενσωματώνει παράλληλα τις προσταγές του νεοφιλελευθερισμού και της βιοπολιτικής του, μέσα από εξατομικευτικές στρατηγικές πρακτικές που πειθαρχούν παραδειγματικά τον πληθυσμό και από πληθυσμιακές πρακτικές που εξατομικεύουν τις πειθαρχίες. Δηλαδή, στόχο δεν είχε να στιγματίσει μόνο τα σώματα των «μεταναστριών» οροθετικών γυναικών και τρανς αλλά ταυτόχρονα μέσα από αυτόν τον στιγματισμό να δημιουργήσει ένα αναγκαίο, όπως επαναλάβουμε, πεδίο κοινωνικής συναίνεσης, και παράλληλα αντίστροφα, δημιουργώντας ένα πεδίο συναίνεσης μέσα από τις επιδημιολογικές τεχνικές του βιολογικού πανικού και του φόβου, να εξατομικεύσει μια σειρά από πειθαρχικές νόρμες στα άτομα. Είπαμε, ο φυλετικοποιημένος ξένος γεννάει ταυτόχρονα και εμάς απέναντί του και τα χαρακτηριστικά που τον συγκροτούν είναι ταυτόχρονα για εμάς οι υπενθύμιση των κριτηρίων που πρέπει να συγκεντρώνουμε για να παραμένουμε, σε αντίθεση με αυτόν, πολίτες.

Η πολιτική, λοιπόν, που εκφράζεται μέσα απ' τον υπό εξέταση λόγο είναι μια πολιτική για τους πολίτες ταυτόχρονα ως άτομα και ως πληθυσμό, που τη βρίσκουμε, όπως είδαμε, πέρα απ' την επιταγή του νόμου και περισσότερο στο ευρύτερο πεδίο των πολιτικών πρόνοιας, με την έννοια των πολιτικών που αφορούν την βελτιστοποίηση των συνθηκών της ζωής των ανθρώπων, τελικά δηλαδή, των πολιτικών που έχουν ως αντικείμενο την ίδια την ανθρώπινη ζωή και τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να γίνει υγιέστερη, μεγαλύτερη και τελικά παραγωγικότερη. Μέσα στον λόγο, λοιπόν, αρθρώνεται μια βιοεξουσία γύρω απ' τις συνθήκες ζωής του ελληνικού πληθυσμού,

¹³¹ Jacques Derrida, «Οικονομίες της κρίσης» (μτφρ.: Βαγγέλης Μπιτσώρης), στο Γεράσιμος Κακολύρης (επιμ.), *Η πολιτική και ηθική σκέψη του Jacques Derrida*, Αθήνα: Πλέθρον, 2015, σ. 49.

που ταυτόχρονα συνοδεύεται με τρόπο συμπληρωματικό από τους πειθαρχικούς μηχανισμούς που εξατομικεύουν τις νόρμες της στα σώματα των ατόμων εντός του. Ο λόγος έχει, άρα, διπλή λειτουργία όχι μόνο ως προς την δημιουργία της σχέσης μας με τον άλλο, όπως την είδαμε αναλυτικότερα προηγουμένως, αλλά και ως προς της στρατηγική του απέναντι στην κοινωνία, όντας ένας λόγος για τα άτομα ξεχωριστά και ταυτόχρονα ως σύνολο, ως πληθυσμό.

Αυτή η λειτουργία αποτελεί το κατεξοχήν πεδίο του νεοφιλελευθερισμού και του καπιταλισμού ως προς την ενίσχυση της άσκησης της εξουσίας επί της ζωής στην κοινωνική καθημερινότητα, δηλαδή την όλο και πιο βαθιά επένδυσή της με τις παραγωγικές ανάγκες της καπιταλιστικής οικονομίας¹³², κομμάτι της οποίας βέβαια αποτελεί και η διακυβευόμενη συναίνεση, με την έννοια του αναγκαίου πεδίου ομαλότητας που πρέπει να διατηρείται εντός των παραγωγικών σχέσεων ώστε να παραμένουν παραγωγικές και να γίνονται παραγωγικότερες. Οι νόρμες που αρθρώνονται στο λόγο αυτής της εξουσίας πραγματώνονται στις κοινωνικές σχέσεις και στα σώματα των ατόμων, κατασκευάζοντας ένα πεδίο εξατομικευμένου ανταγωνισμού στο οποίο κάθε άτομο είναι «επιχειρηματίας του εαυτού του»¹³³, με την έννοια ότι ο καθένας επενδύει τον ίδιο του τον εαυτό και το ίδιο του το σώμα ως κεφάλαιο για να παράγει από αυτό το ίδιο του το εισόδημα, διαιρώντας έτσι τον εαυτό του ανάμεσα στην πρώτη σχέση που είχε και θα συνεχίσει να έχει με το σώμα του και μια «δεύτερη φύση», που αποτελεί τον μετασχηματισμό της εργασιακής του δύναμης σε «παραγωγική» και που πρέπει να ακολουθήσει τους κανόνες της «αναγκαιότητας» που προστάζει η οικονομία, εξατομικευμένη πλέον στην ατομική επιβίωση των ατόμων, δηλαδή διαπλεκόμενη με την ίδια τη ζωή.¹³⁴

Είδαμε, όμως, πως στο ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εφαρμόστηκαν οι πολιτικές του υπουργικού διδύμου Λοβέρδου-Χρυσόχοϊδη οι εντάσεις και οι αντιφάσεις της κρίσης δημιούργησαν ένα πεδίο αντιστάσεων και συγκρούσεων που αμφισβήτησαν την κοινωνική συναίνεση και άρα διατάραξαν τις σχέσεις ομαλότητας, δημιουργώντας μια συνθήκη διαρκών ρήξεων που αναμφίβολα ήταν κυρίως οικονομικά αντιπαραγωγικές,

¹³² Κ. Δοξιάδης, *ό. π.*, σσ. 256-259.

¹³³ Michel Foucault, *Η γέννηση της Βιοπολιτικής: Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)* (μτφρ.: Βασίλης Πατσογιάννης), Αθήνα: Πλέθρον, 2012, σ. 210.

¹³⁴ Pierre Macherey, *Φουκώ & Μαρξ: Το παραγωγικό υποκείμενο* (μτφρ.: Τάσος Μπέτζελος), Αθήνα: Εκτός Γραμμής, 2014, σσ. 54-66.

τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα. Οπότε, οι πειθαρχίες που παράγονται μέσα απ' τα σχήματα του πανικού που εκφράστηκαν στον υπό εξέταση λόγο έχουν στόχο να συμπληρώσουν αυτές τις ασυνέχειες τις εξουσίας που έμειναν κενές, μετέωρες και επικίνδυνες, αλλά που εμφανίστηκαν ταυτόχρονα και ως ευκαιρίες για αυστηρότερες και αυταρχικότερες αναδιπλώσεις του πολιτικού συστήματος. Με αυτή την έννοια και μέσα από αυτές τις συγκεκριμένες λειτουργίες των σχημάτων που διαμορφώθηκαν, στον λόγο των υπουργών μπορούμε να διακρίνουμε καθαρότερα το νεοφιλελεύθερο πυρήνα των πολιτικών που επιτελέστηκαν εκφραζόμενες απέναντι στις διαφορετικές μορφές στις οποίες υποστασιοποιήθηκε ο αναγκαίος, τελικά, κίνδυνος, μέσα από συγκεκριμένα σώματα και υποκειμενοποιήσεις.

σώματα.

Η Butler παρατηρεί ότι η επιτελεστικότητα του λόγου ενέχει μια διαίρεση, πως είναι δηλαδή εγγενώς διαφορική και με αυτόν τον τρόπο είναι πάντα συνδεδεμένη με ένα καθεστώς επισφάλειας¹³⁵. Αυτό σημαίνει, εντελώς απλουστευτικά, ότι σε κάθε επιτελεστικότητα παράγεται ένα όριο ανάμεσα στις ζωές που βρίσκονται στο προστατευμένο μέρος της κρατικής κανονικότητας και σε ζωές που βρίσκονται στο πεδίο της επισφάλειας, συγκροτώντας δηλαδή τα τελευταία ως «ξένα σώματα»¹³⁶. Αυτό μπορεί να γίνει αρκετά ευδιάκριτο στα ίδια τα σχήματα που πήρε κάθε φορά ο ξένος στον λόγο των υπουργών και στους ρόλους που κάθε φορά είχε ως προς τη συγκρότηση αυτών των πεδίων, τα οποία είδαμε ακόμα και με τοπολογικές αναφορές, που διαχώριζαν τους χώρους ανάμεσα σε αυτούς που ανήκουν σ' εμάς και στα γκέτο που θα έπρεπε να παραμείνουν οι άλλοι. Δηλαδή, τα σχήματα του ηθικού πανικού και οι πειθαρχίες που παρήγαγαν είχαν να κάνουν με την εμπέδωση μιας ιεραρχικής διαίρεσης εντός της κοινωνίας, ανάμεσα στον εαυτό της και σε έναν εσωτερικό εχθρό

¹³⁵ Judith Butler (επιμ.: Αθηνά Αθανασίου), *Επιτελεστικότητα και επισφάλεια: Η Τζούντιθ Μπάτλερ στην Αθήνα*, Αθήνα: Νήσος, 2011, σσ. 78-80.

¹³⁶ Α. Αθανασίου, *Η κρίση ως «καθεστώς έκτακτης ανάγκης»*, σ. 84.

που απειλούσε να την μολύνει μοιραία. Αυτή η διαίρεση αποτέλεσε τον στρατηγικό στόχο του νεοφιλελεύθερου χαρακτήρα του λόγου των υπουργών, έτσι ώστε να μέσα από αυτή να εμποδισθούν οι νόρμες της ομαλότητας και της κανονικότητας της παραγωγικότητας.

Τις συναρθρωμένες με αυτή τη διαίρεση επιτελεστικότητες, του ηθικού πανικού του βιολογικού κινδύνου, είδαμε να εγγράφονται σε συγκεκριμένα σώματα, τα οποία διαπομπεύθηκαν μπροστά σε εκατοντάδες χιλιάδες οθόνες «ελληνικών οικογενειών», αποτελώντας την ίδια την εικόνα αυτής της πραγματωμένης επισφάλειάς του, ανασυγκροτώντας και επανοριοθετώντας ταυτόχρονα τα όρια της δικής μας συλλογικής κοινωνικής ταυτότητας. Τα σώματα των μεταναστών και μεταναστριών, τοξικοεξαρτημένων ατόμων, γυναικών, τρανς και θυμάτων trafficking δεν αποτέλεσαν, λοιπόν, απλώς μια έκτακτη και συμπτωματική στιγμή, πέρα απ' τον συγκυριακό χαρακτήρα της ιστορικότητάς της, αλλά αντίθετα υποστασιοποίησαν την αναγκαία απειλή για να αναζητήσει το συλλογικό κοινωνικό σώμα λόγους να αμυνθεί απέναντι σε ένα Άλλο, απειλητικό, ξένο και επικίνδυνο. Στο επίπεδο του σώματος επιτελούνται οι πειθαρχίες και αυτό, σε τελική ανάλυση, είναι ο στόχος της βιοπολιτικής (επανα)καθυπόταξης, δηλαδή της κανονικοποίησης της νεοφιλελεύθερης εξατομικευμένης ανταγωνιστικότητας, μέσα απ' την οποία τα σώματα-κεφάλαια θα γίνουν πιο παραγωγικά.

Με αυτή την έννοια, το σώμα στην κοινωνική και πολιτική του διάσταση είναι ταυτόχρονα πεδίο πρόσληψης και αναπαραγωγής της εξουσίας. Μέσα (και) από αυτό συγκροτούνται οι διαφοροποιητικές συνδηλώσεις της κυριαρχίας, παράγοντας νόρμες ταξινόμησης και πειθαρχησης. Το ίδιο είναι, όπως περιέγραφε ο Foucault, μια ακόμα «πολιτική τεχνολογία»¹³⁷ των ρυθμιστικών τεχνικών της εξουσίας που κωδικοποιεί στο υποκείμενο τις παραγωγικές του λειτουργίες, ένα ακόμα μέσο διαγωγής του προς την κανονικότητα. Ορθώνεται στις οριοθετήσεις των ηγεμονικών αφηγήσεων των σχέσεων εξουσίας που κατηγοριοποιούν τα σώματα σε αυτά με σημασία και αποκειμενοποιημένα σώματα που πρέπει να πεθάνουν¹³⁸, πάνω σε μοτίβα ετεροκανονικότητας που φυσικοποιούν τις σχέσεις ιεραρχίας ανάμεσα σε έμφυλα,

¹³⁷ Michel Foucault, «Πολιτική οικονομία του σώματος» (μτφρ.: Καίτη Χατζηδήμου –Ιουλία Ράλλη), στο Δ. Μακρυγιώτη (επιμ.), *ό. π.*, σ. 126.

¹³⁸ Judith Butler, «Σώματα που έχουν σημασία: σχετικά με τα όρια του «φύλου» σε επίπεδο λόγου» (μτφρ.: Κώστας Αθανασίου), *στο ίδιο*, σ. 182.

φυλετικά και υγιή πρότυπα. Έτσι, η εγγραφή του λόγου της κυριαρχίας στο σώμα κατασκευάζει τη ζωή που πρέπει να βιωθεί και αυτή που πρέπει να μην υπάρχει, σύμφωνα με τη διαίρεση που φέρει εγγενώς αυτή η εγγραφή. Τα τελικά διακυβεύματα παίζονται στα σώματα, τα όριά τους γίνονται «οι οριοθετήσεις του κοινωνικού ως τέτοιου»¹³⁹, σ' αυτά κρίνεται η ζωή και σ' αυτά καταλήγει η βιολογικοποιημένη πολιτική επί της ζωής, δηλαδή η πολιτική επί των σωμάτων, στα οποία αναπαράγονται οι κανόνες και οι πειθαρχίες. Άλλωστε και αντίστροφα, οι αντιστάσεις στην εξουσία τα σώματα έχουν ως επίκεντρο, την θυσία τους, τα όριά τους που είναι και τα όρια της ίδιας της ζωής και άρα της πολιτικής που ασχολείται με τη ζωή. Οι μετανάστες στην Αμυγδαλέζα, για παράδειγμα, έκαναν πάνω από μία φορά απεργία πείνας διεκδικώντας την ελευθερία τους, θέτοντας τα σώματά τους ως ασπίδα στις πρακτικές ρατσισμού, διεκδικώντας τη ζωή απειλώντας την με θάνατο, τον δικό τους θάνατο.

Στα σώματα, όμως, αυτό που κρίθηκε δεν ήταν η θέληση μιας κυριαρχίας, αλλά αντίθετα η εμπέδωση ενός λεξικού σχετικά με την ίδια τη ζωή, δηλαδή σχετικά με τον τρόπο που πρέπει να τα αντιλαμβανόμαστε και να τα βιώνουμε μέσα από βιολογικούς και ιατρικούς συνειρμούς. Η διαίρεση ανάμεσα στις ζωές της επισφάλειας και σε αυτές της κανονικότητας είναι καταρχάς επενδυμένη από τον λόγο γύρω από την βιολογία και την υγεία των πληθυσμών. Ο κρατικός ρατσισμός και η ευγονική λογική που τον διατρέχει, βρίσκονται στον πυρήνα της βιοπολιτικής διαχείρισης των πληθυσμών και της νεοφιλελεύθερης παραγωγικότητας, αποτελώντας μια ευρύτερη πρακτική, που χαρακτηρίζεται απ' τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιεί ως λεξικό τη βιολογία για να αναπαραστήσει τη ζωή¹⁴⁰. Σε αυτό το σημείο αναδύονται οι πρακτικές του ρατσισμού και οι διαφοροποιητικές και απορριπτικές ταξινομήσεις τους, με άλλα λόγια οι διαιρέσεις τους, εντός, δηλαδή, της ιατρικής, ενός συστήματος γνώσης-εξουσίας που μεταγράφει τον πολιτικό λόγο με όρους βιολογικούς, παράγοντας ρυθμιστικές και πειθαρχικές συνέπειες για τον πληθυσμό¹⁴¹, μέσα από διαδικασίες υποκειμενοποίησης και ετεροποίησης ανάμεσα σε υγιείς και αρρώστους, κανονικούς και παθολογικούς, ντόπιους και ξένους. Η βιοπολιτική, λοιπόν, δεν ανακαλύπτει την ετεροκανονικότητα αλλά την συγκροτεί, ταξινομώντας κινδύνους και πρέπουσες συμπεριφορές, ενδύοντας

¹³⁹ Judith Butler, *Αναταραχή φύλου: Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας* (μτφρ.: Γιώργος Καράμπελας), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2009, σ. 172.

¹⁴⁰ Roberto Esposito, *Bios: Biopolitics and Philosophy* (μτφρ.: Timothy Campbell), Μινεάπολη: University of Minnesota Press, 2008, σ. 80.

¹⁴¹ M. Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, σσ. 310-316.

τις διαφοροποιητικές της νόρμες στις συνδηλώσεις της εξουσίας που την συστηματοποιεί προς όφελός της. Ο ιατρικός λόγος αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του μοντέρνου ανθρώπου, διαστίζοντας κάθε πτυχή της κατασκευής του. Μέσα (και) από αυτόν, το σύγχρονο άτομο υποκειμενοποιείται, αναγνωρίζοντας κάθε φορά τον εαυτό του μέσα από κριτήρια και απαιτήσεις σε σχέση με τη βιολογική του υπόσταση. Εντός του αναπαριστούμε τις υποχρεώσεις μας απέναντι στον εαυτό μας και στους άλλους ή προσπαθούμε να εντοπίσουμε τους τρόπους με τους οποίους θέλουμε ή πρέπει να είμαστε¹⁴². Με δυο λόγια, ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό μας συγκροτείται από μια εξουσία που διαπλέκεται στους μηχανισμούς ενεργοποίησης και αξιοποίησης της ζωής με τρόπο βιολογικό.

Στα σώματα των οροθετικών γυναικών και τρανς, λοιπόν, ο κρατικός ρατσισμός ενέγραψε μια παρέκκλιση, συγκροτώντας τα ως βιοπολιτικούς κινδύνους, ως άρρωστα και θανατηφόρα υποκείμενα, ως τους αναγκαίους άλλους απ' τους οποίους ένα κατ' επίφαση εθνικό και κατ' επιταγή υγιές σώμα (πρέπει να) έχει την ανάγκη να προστατευθεί. Αποτελούσαν την θανατηφόρα επισφάλεια που απειλούσε να αποδυναμώσει την εθνική καθαρότητα της ελληνικής οικογένειας και για το λόγο αυτό έπρεπε να ποινικοποιηθούν, να συλληφθούν, να απομονωθούν και να διαπομπευθούν παραδειγματικά. Απ' τη στιγμή που αποτελούσαν έναν βιολογικό κίνδυνο για τον πληθυσμό, τότε οι Λοβέρδος-Χρυσοχοϊδης είχαν τη νομιμοποίηση να τις σκοτώσουν¹⁴³, έστω έμμεσα. Έτσι, οι επιτελεστικότητες του ρατσιστικού λόγου των υπουργών, οργανώνουν ένα πεδίο ανάμεσα σε ζωές άξιες να βιωθούν και σε άλλες που δεν το αξίζουν, κανονικοποιώντας τελικά την καθημερινότητα και την πολιτική ζωή μέσα από ανάγκες γύρω απ' τη ζωή και απέναντι σε όσους την απειλούν. Συγκροτώντας, δηλαδή, τους άλλους ως κινδύνους, ο νεοφιλελευθερισμός, διαπνέοντας τον καταστατικά τον υπό εξέταση λόγο, επαναθεμελιώνει την ηγεμονία του εγγυώμενος την ασφάλεια. Η βιοπολιτική αυτή σχέση νομιμοποιεί και εμπεδώνει την κυριαρχία¹⁴⁴ και τις αναπαραγωγικές της ανάγκες, μέσα από ρατσιστικούς μηχανισμούς, εγγεγραμμένους στους φορείς διακυβέρνησης, ελέγχου και επιτήρησης· αυτοί κεφαλαιοποιούν το συμβολικό σύστημα ταξινόμησης που είδαμε να διατρέχει τις

¹⁴² Nikolas Rose, «The Politics of Life Itself», *Theory, Culture and Society*, Vol. 18(6): 1-30, Λονδίνο: SAGE Publications, 2001.

¹⁴³ M. Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, σ. 161.

¹⁴⁴ Αθηνά Αθανασίου, *Ζωή στο όριο: Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*, Αθήνα: Εκκρεμές, 2007, σ. 23.

ρατσιστικές πρακτικές λόγου, που το ιατρικό σύστημα γνώσης έχει ανασυγκροτήσει σε βιολογικό πλαίσιο, φυσικοποιώντας τις νέες κάθε φορά ανάγκες προληπτικής προστασίας και άμυνας απέναντι στο ξένο, με τρόπο τέτοιο ώστε οι ίδιες οι κοινωνίες να τις αναγνωρίζουν όχι απλώς ως αναπόφευκτες, αλλά ακόμα και να τις διεκδικούν, ταυτίζοντάς τες με ένα τοίχος θωράκισης της ελευθερίας τους. Αυτή είναι η ειδική τεχνολογία της εξουσίας, ο τρόπος με τον οποίο οι κοινωνίες αυτοεπιτηρούνται οικειοθελώς και η ζωή εγκλωβίζεται απ' την ίδια της την προσπάθεια να προστατευτεί.

υποκείμενα.

Σε αυτό το σημείο έρχεται η εικόνα που στόχευε να αποτυπωθεί στη μνήμη μας: η παραδειγματική μεταχείριση που έτυχαν οι συλληφθείσες οροθετικές από τους θεσμικούς διώκτες τους. Οι άντρες της ασφάλειας φορούσαν χειρουργικά γάντια κατά τη μεταφορά τους και οι ανακριτές μάσκες κατά την ανάκριση. Ακόμα και το φαγητό τους το άφηναν στην άλλη άκρη απ' το παγκάκι που ήταν, για να μην τις πλησιάσουν. Πέρα απ' την προκλητική άγνοια των αρμόδιων φορέων για τον τρόπο μετάδοσης του ιού, η αντιμετώπιση τύπου καραντίνα, όπως είδαμε επανειλημμένα, βρίσκεται στον πυρήνα της λογικής της «νοσοκομειακής πλαισίωσης του έθνους»¹⁴⁵, της κοινωνικής αποστείρωσης του μη κανονικού, που δεν πρέπει να έχει την παραμικρή επαφή με το εθνικό σώμα, αλλά να φυλάγεται και να απομονώνεται με τη μεγαλύτερη ιατρική πρόληψη για να μην το κολλήσει. Τα χειρουργικά γάντια στις τηλεοράσεις εκατοντάδων χιλιάδων ανήσυχων πολιτών ήταν η «εικονοποίηση» της ιατρικής διάστασης του λόγου των υπουργών, η υλική αποτύπωση του βαθμού κρατικής ανεκτικότητας, η επανάληψη της υπενθύμισης των ορίων της κανονικότητας. Η αποστρατεία απ' την ενδεδειγμένη συμπεριφορά είναι ένα παθολογικό σύμπτωμα που πρέπει να νοσηλευτεί ώστε να μην μολύνει το υπόλοιπο σώμα. Στόχος δεν είναι η συμμόρφωση του ξεστρατισμένου αλλά ο παραδειγματισμός των υπολοίπων.

¹⁴⁵ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 210.

Είπαμε ότι η λειτουργία του λόγου του ηθικού κινδύνου της βιοπολιτικής που εξετάζουμε έχει διπλή λειτουργία. Αφενός, δημιούργησε σχήματα που συνοδεύονταν από πειθαρχικές νόρμες που εγγράφηκαν στα σώματα των ατόμων που ανήκαν στο πεδίο της επισφάλειας και έπρεπε έτσι να φέρουν αυτό το στίγμα πάνω τους ώστε να επιδεικνύεται παραδειγματικά για τους υπόλοιπους. Αυτό, λοιπόν, είναι μια διαδικασία κατά την οποία τα άτομα υποκειμενοποιούνται μέσα απ' την ετεροποίηση του ξένου ως τέτοιου. Αυτό, είδαμε πως αποτελεί μια διαδικασία που είναι ταυτόχρονα απορριπτική αλλά και παραγωγική για το υποκείμενο, το οποίο συγκροτείται μέσα από μια σχέση λύτρωσης απέναντι στον άλλο, τον οποίο πρέπει να σκοτώσει για να ζήσει το ίδιο, μέσα από ρατσιστικές πρακτικές λόγου, οι οποίες ανήκουν περισσότερο σε ένα σύστημα που ασχολείται θετικά με τη ζωή, παρά σε ένα σύστημα που επιβάλλει το θάνατο με τρόπο κυριαρχικό και άρα αρνητικό. Αυτός ο θετικός χαρακτήρας είναι, άλλωστε, που διαφοροποιεί το βιοπολιτικό σύστημα εξουσίας από το κυριαρχικό, όπως δηλαδή έγραψε αναλυτικά ο Foucault το πέρασμα απ' την εξουσία του νόμου σε αυτή του Κανόνα.

Η σύγχρονη «διακυβέρνηση», με την συνολικότερη έννοια της διαχείρισης των ατόμων και της ζωής τους, δεν έχει στόχο να καταστείλει το νεωτερικό υποκείμενο αλλά πολύ περισσότερο να το «διάγει» σε νέες «πειθαρχίες» και κανονιστικές νόρμες¹⁴⁶, δηλαδή να το καθοδηγήσει παρά να το εξαναγκάσει. Οι πειθαρχίες που επιβάλλει δεν έχουν εκδικητικό χαρακτήρα και θα ήταν λάθος μας αν αφήναμε να εννοηθεί κάτι τέτοιο και για την δίωξη των οροθετικών γυναικών και τρανς. Αντίθετα με την άποψη που θέλει ένα αυταρχικό κράτος να εκδικείται τα σώματα που δεν συμμορφώνονται με την παραγωγικότητά του, δηλαδή με την νεοφιλελεύθερη αναγκαιότητα, στην βιοπολιτική η εξουσία πειθαρχεί με έναν περισσότερο διορθωτικό τρόπο¹⁴⁷, παρά κατασταλτικό. Η πειθαρχία, δηλαδή, δεν έχει στόχο να εκδικηθεί αλλά να προληφθεί και σ' αυτό έγκειται ο παραδειγματισμός στον οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω. Στην δίωξη αυτή η ποινικοποίηση της οροθετικότητας ποινικοποιεί τη μη σύμμορφη συμπεριφορά που πρέπει να διορθωθεί και να διορθώσει τους υπόλοιπους, να υπενθυμίσει τα όρια και τις προσδοκίες της βιοπολιτικής του κράτους. Η κρισιμότερη πτυχή της δίωξης των οροθετικών δεν έχει να κάνει με την ίδια την ποινή καθαυτή μα ούτε περισσότερο με

¹⁴⁶ M. Foucault, *Η μικροφυσική της Εξουσίας*, σ. 92.

¹⁴⁷ M. Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, σ. 205.

τις ίδιες τις οροθετικές γυναίκες ως άτομα. Το κύριο διακύβευμα που κρίθηκε στα σώματά τους ήταν το πραγματικό σώμα των ενόρκων, η ίδια η κοινωνία.

Είπαμε ότι οι πολιτικές και κοινωνικές ρήξεις που έγιναν την περίοδο της κρίσης ανέδειξαν τις ασυνέχειες τις εξουσίας που αδυνατούσε να συμπληρώσει τα κενά τους, τα οποία έμεναν «μετέωρα και επικίνδυνα». Επικίνδυνα γιατί ως κενά μπορούσαν να ανασηματοδοτηθούν από τα κοινωνικά κινήματα και τις κοινωνικές αντιστάσεις, προσφέροντας ένα εναλλακτικό σχέδιο, δίνοντας μια θετική προοπτική στη θέση της αποτυχίας των νεοφιλελεύθερων πολιτικών· και μετέωρα γιατί άφηναν μια ασαφή, ανολοκλήρωτη και απεδαικωμένη υποκειμενοποίηση, έτσι ώστε οι πολύμορφες αντιστάσεις που αναδείχθηκαν εκείνη την εποχή να έχουν την ευκαιρία να την επανοικειοποιηθούν, επανεδαικωποιώντας την σε χώρους μακριά απ' την νεοφιλελεύθερη κανονικότητα και ανταγωνιστικότητα. Με δυο λόγια, η διατάραξη της κοινωνικής συναίνεσης την περίοδο της κρίσης αποτέλεσε την ευκαιρία για τα κοινωνικά κινήματα να συγκροτήσουν ένα εναλλακτικό υποκείμενο που θα μπορούσε να αντισταθεί στα αρνητικά αδιέξοδα και τις ασυνέχειες των νεοφιλελεύθερων πολιτικών λιτότητας χωρίς εναλλακτική [«there is no alternative»].

Ταυτόχρονα, όμως, οι ασυνέχειες αυτές αποτελούν και τα πεδία ανασυγκρότησης των μηχανισμών της εξουσίας, ο χώρος στον οποίο επανακαθορίζουν τους όρους και τα όρια των δικών τους υποκειμενοποιήσεων. Όσο ήταν ευκαιρία για τα κοινωνικά κινήματα να εγγράψουν στην κοινωνία ένα εναλλακτικό σχέδιο άλλο τόσο ήταν για τον νεοφιλελευθερισμό η στιγμή να επαναδιαπραγματευτεί μια νέα συναίνεση με πιο αυστηρά και επείγοντα χαρακτηριστικά, επαναθεμελιώνοντας την ηγεμονία του και επανοριοθετώντας τις νόρμες και τις πειθαρχίες του. Σε αυτό το πλαίσιο αναπτύχθηκε ο λόγος του ηθικού πανικού, στην κατεύθυνση της εμπέδωσης μιας σειράς από διαιρετικές νόρμες και πειθαρχίες τόσο στα σώματα του εσωτερικού εχθρού όσο και σε αυτά της ίδιας της κοινωνίας μέσα από αυτή την ετεροποίηση, δηλαδή στην αναπαραγωγή του νεοφιλελεύθερου υποκειμένου εμποτισμένου από βίαιους βιολογικούς συνειρμούς και ρατσιστικούς λόγους, που έθεταν λιγότερο ή περισσότερο το ερώτημα «ζωή ή θάνατος» μέσα από τα εγγενώς διαφοροποιητικά σχήματά τους, δηλαδή κατά αντιστοιχία ντόπιος/ξένος, κάτοικος/μετανάστης, άντρας/γυναίκα, υγιής/άρρωστος, έθνος/εχθρός κ.λπ..

Στη θέση της επισφάλειας, ο ηθικός πανικός έφερε με ωμό τρόπο τον ίδιο το θάνατο, που με τη σειρά του επανεγγράφηκε στα σώματα των άλλων, των βιοπολιτικών κινδύνων. Ο θάνατος, το όριο δηλαδή της ζωής, αποτέλεσε με αυτόν τον τρόπο και το όριο της κανονικότητας, ή για να είμαστε περισσότερο ακριβείς, τα όρια της κανονικότητας επενδύθηκαν με το θάνατο. Η επιδημιολογική κινδυνολογία έθεσε αυτά τα όρια σε όλους με τρόπο τέτοιο ώστε να τους αποτρέψει με κάθε τρόπο να τα ξεπεράσουν, όχι όμως με την έννοια που το έθετε ο Λοβέρδος, δηλαδή της προστασίας των «Ελλήνων πελατών» απ' τον κίνδυνο, όσο εξοργιστικό κι αν είναι αυτό από μόνο του, αλλά μέσα απ' τον ιατρικοποιημένο λόγο γύρω απ' την προστασία της ζωής να τους δώσει τα «κίνητρα» να την διεκδικήσουν μέσα απ' τις θετικές πρακτικές του ρατσισμού, έτσι όπως τις περιγράψαμε αναλυτικά νωρίτερα. Δηλαδή, ο στόχος δεν ήταν να εξαναγκάσει την κοινωνία να μην ξεπεράσει τα όρια αυτά, αλλά να ζητήσει η ίδια να μπουν εμπόδια απέναντί τους. Αυτή είναι η ειδική τεχνολογία της εξουσίας για τη ζωή, που ξαναείδαμε, ο τρόπος με τον οποίο κάνει τα υποκείμενα να την διεκδικούν τα ίδια σε ένα πλαίσιο ελευθερίας, άλλωστε είναι μια εξουσία που «ασκείται μόνο πάνω σε ελεύθερα υποκείμενα και μόνο στο βαθμό που αυτά είναι ελεύθερα»¹⁴⁸ και άρα η συγκρότηση του υποκειμένου εξαρτάται άμεσα από αυτήν¹⁴⁹.

Με αυτή την έννοια η συγκρότηση της υποκειμενικότητας μέσα από τις πρακτικές του ρατσισμού όπως στο λόγο των υπουργών είναι μια διαδικασία, όπως είδαμε, λυτρωτική για τα άτομα. Απέναντι στον βιολογικό κίνδυνο συγκροτείται μέσα απ' την βιοεξουσία η επιθυμία για τη ζωή, για μια συγκεκριμένη ζωή για την ακρίβεια, που μέσα σε αυτά τα συγκεκριμένα συμφραζόμενα περνάει αναπόφευκτα μέσα απ' τις ζωές των άλλων και τους τρόπους με τους οποίους διαπλέκονται με αυτή. Με την υποστασιοποίηση του κινδύνου στα σώματα των μεταναστών/στριών και των γυναικών θυμάτων trafficking υποστασιοποιείται και η επιθυμία για ζωή στα σώματα και τους χώρους της κοινωνίας, αυτά που απειλούνται και αυτοί που καταλαμβάνονται αντίστοιχα απ' τον θανατηφόρο κίνδυνο. Η λύτρωση έγκειται στην μεταφορά της σχέσης ανάμεσα στα άτομα στον αγώνα ενάντια στον θάνατο, ο οποίος βρίσκεται στα όρια της ζωής, σε αυτές τις έμφυλες, φυλετικές και ιατρικές συνδηλώσεις των σχημάτων του ηθικού πανικού.

¹⁴⁸ Hubert L. Dreyfus –Paul Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Σικάγο: The University of Chicago Press, 1982, σ. 221.

¹⁴⁹ Κύρκος Δοξιάδης, *Υποκειμενικότητα και Εξουσία: Για τη θεωρία της Ιδεολογίας*, Αθήνα: Πλέθρον, 1992, σ. 55.

Αυτή, λοιπόν, η διαδικασία υποκειμενοποίησης δεν προέρχεται από κάποια επιβολή ή έναν εξαναγκασμό μιας εκδικητικής λογικής, αλλά από μια συγκροτητική τεχνολογία που διαμορφώνει το πλαίσιο αναπαραγωγής της υποκειμενικότητας στο εσωτερικό των ατόμων, δημιουργώντας τις κατευθύνσεις και τα όρια που το συγκροτούν¹⁵⁰ εγγράφοντας υλικά στα σώματά τους τον κώδικα των πρακτικών που την αποτελούν.

όρια.

Το διακύβευμα είναι ο τρόπος διαχείρισης της ζωής μας, η διάταξη των επιθυμιών μας σε παραγωγική κατεύθυνση, η ανταγωνιστική ομοιογένεια και η πειθήνια εξατομίκευση της εξειδίκευσης¹⁵¹. Στόχος είναι διασφάλιση της αναπαραγωγής των σχέσεων εξουσίας, η εμπέδωση των κανόνων και των πειθαρχιών, η αξιακή ιεράρχηση του «είναι», να μάθουμε «πώς να ζούμε και πώς να επιθυμούμε»¹⁵². Στόχος είναι να συγκροτηθούν τα άτομα σε υποκείμενα αναγνωρίζοντας τον εαυτό τους μέσα από επαναληπτικές πρακτικές που συγκροτούν ένα ορισμένο καθεστώς αλήθειας, μέσα στο οποίο κατατάσσονται οι ζωές που αξίζουν να βιωθούν και αυτές που πρέπει να αφηθούν στο θάνατο, μέσα από ιατρικές μεταγραφές του πολιτικού λόγου που αναπαράγουν τα σχήματα του βιολογικού κινδύνου που ενσωματώνουν την κοινωνική ανασφάλεια αναδιπλώνοντάς την σε θετικές κατευθύνσεις. Μέσα από αυτές τις διαδικασίες, των οποίων το σύνολο αποτελεί ένα σύστημα διαγωγής του πληθυσμού, ο νεοφιλελευθερισμός επιδιώκει να συγκροτήσει στα όρια των αντιφάσεων και των ασυνεχειών του μια νέα «μεταδημοκρατική» συνθήκη, επανεδαφικοποιώντας τους βιολογικοποιημένους λόγους της εθνικής καθαρότητας που συγκροτήθηκαν απέναντι σε έναν αναγκαίο εσωτερικό εχθρό, τον οποίο η βιοπολιτική ενσαρκώνει στα πιο εκτεθειμένα κομμάτια της κοινωνίας.

¹⁵⁰ Γιώργος Φουρτούνης, «Η απορία του Υποκειμένου: Φουκώ, Αλτουσέρ, Μπάτλερ», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 106, Ιούλιος –Σεπτέμβριος 2009, σ. 52.

¹⁵¹ M. Foucault, *ό. π.*, σ. 211.

¹⁵² Α. Αθανασίου, Η κρίση ως «καθεστώς έκτακτης ανάγκης», σ. 27.

Η «υγειονομική βόμβα» είναι η άμεση απειλή του θανάτου, που δεν βρίσκεται ακριβώς στο μέλλον αλλά ούτε στο παρόν, αλλά μάλλον σε ένα μέλλον που ο Bauman βλέπει διαλυμένο μέσα στο παρόν¹⁵³. Είναι, δηλαδή, ένας δυνητικός κίνδυνος που απειλεί την εν ενεργεία ζωή, μια σταθερή απειλή για τη ζωή και το ίδιο το όριο της εξουσίας που την εγγυάται. Ταυτόχρονα είναι μια ειδική τεχνολογία αυτής της εξουσίας, που συγκροτεί υποκείμενα ικανά να αποφεύγουν το θάνατο προς όφελος μιας παραγωγικότερης ζωής στην προσπάθεια να επεκταθούν «τα όρια του αβιώτου»¹⁵⁴. Μέσα απ' το συμβολικό, έστω, θάνατο του άλλου, του φορέα του θανάτου, παρατείνεται η ζωή ενώ ταυτόχρονα η διαρκής απειλή του την δυνητικοποιεί. Αυτό το καθεστώς διαρκούς επισφάλειας, με την έννοια του δυνητικού, που βλέπουμε αυτές τις μέρες να επιβάλλεται με τον σκληρότερο τρόπο, είναι τα όρια της ζωής που γίνεται ή, πιο σωστά, πρέπει να βιωθεί. Ο έμμεσος θάνατος των οροθετικών γυναικών μέσα απ' την δημόσια διαπόμπευσή τους, όσο κυνικό και αν αυτό ακούγεται, είναι ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνία διεκδικεί τη ζωή.

Οι οροθετικές μετανάστριες γυναίκες και τρανς θύματα πορνείας, αυτές που διώχθηκαν χωρίς αυτά τα χαρακτηριστικά και όσες τα ενσαρκώνουν όλα, είναι η δυνητικοποίηση της εν ενεργεία ζωής των ατόμων, το αβιώτο όριό τους, ο κίνδυνος που τους υπενθυμίζει τη θνησιμότητα για να τα προκαλέσει να διατηρηθούν στη ζωή, να γίνουν υποκείμενα μέσα στα όρια της κανονικότητας μιας υγιούς παραγωγικότητας. Τα ιατρικά γάντια που τους κρατούσαν τα μπράτσα καθώς τις περνούσαν μία μία μπροστά απ' τις κάμερες προς λιθοβολισμό είναι η ειδική τεχνολογία αυτής της εξουσίας που κατατάσσει τους ανθρώπους σε καθαρούς και μολυσμένους, σε απειλούμενους και βιολογικούς κινδύνους, σε εμάς και τους άλλους. Είναι η ειδική τεχνολογία που ταξινομεί τη ζωή σε αξίες, που της αναγνωρίζει όρια και την πειθαρχεί σε κατηγορίες. Είναι τα ιατρικά γάντια που, όταν ο φόβος του θανάτου και η επιθυμία της ζωής τα φοράνε, γίνονται μαχαίρια.

¹⁵³ Z. Bauman, «Θνητότητα, αθανασία και άλλες στρατηγικές ζωής», σ. 157.

¹⁵⁴ Τ. Μπέτζελος και Π. Σωτήρης, *ό. π.*

βιβλιογραφία.

Αθανασίου Αθηνά, *Ζωή στο όριο: Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*, Αθήνα: Εκκρεμές, 2007.

–, *Η κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης». Κριτικές και αντιστάσεις*, Αθήνα: Σαββάλας, 2012.

–, «Η βιοπολιτική της αυταρχικής δημοκρατίας και η διακυβέρνηση του επικίνδυνου σώματος», *Ενθέματα της Αυγής*, 16.9.2012.

Αθανασίου Αθηνά –Τσιμουρής Γιώργος, «Χαρτογραφώντας τη βιοπολιτική των συνόρων: Σώματα, τόποι, απεδαφοποιήσεις», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 140-141 Β΄– Γ΄, 2013.

Αλεβιζοπούλου Μαρινίκη, «HIV-AIDS: Από τη Θάτσερ στον Λοβέρδο», *marinikialevizopoulou.wordpress.com*, 3.1.2012.

Althusser Louis, «Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation)», στο ίδιο, *Lenin and Philosophy and other Essays*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, Monthly Review Press, 1971.

–, *Για τον Μαρξ* (μτφρ.: Τάσος Μπέτζελος), Αθήνα: Εκτός Γραμμής, 2015.

Anderson Bridget και Andrijasevic Rutvica: «Sex, slaves and citizens: the politics of anti-trafficking», *Soundings*, τχ. 40, 2008 [ελληνική μτφρ. απ’ τον Άκη Γαβριηλίδη, «Σεξ, σκλάβοι και πολίτες: Η πολιτική τού αντι-τράφικινγκ», *nomadicuniversality.com*, 3.6.2015].

Βαρίκα Ελένη, «“Επειδή λησμόνησε τις αρετές του φύλου της” Η κριτική του αφηρημένου οικουμενισμού», στην ίδιας, *Με Διαφορετικό Πρόσωπο*, Αθήνα: Κατάρτι, 2005.

Bauman Zygmunt, *Ρευστός φόβος*, Αθήνα: Πολύτροπον, 2007.

–, «Θνητότητα, αθανασία και άλλες στρατηγικές ζώης», στο Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Περί Θανάτου: Η πολιτική διαχείριση της θνητότητας*, Αθήνα: Νήσος, 2008.

Βερναρδάκης Χριστόφορος, «Οι εκλογές της 17ης Ιουνίου και οι νέες τομές στο κομματικό σύστημα», *Αυγή της Κυριακής*, 24.6.2012.

Butler Judith, «Σώματα που έχουν σημασία: σχετικά με τα όρια του «φύλου» σε επίπεδο λόγου» (μτφρ.: Κώστας Αθανασίου), στο Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Νήσος, 2004.

–, *Σώματα με σημασία: Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο* (μτφρ.: Πελαγία Μαρκέτου), Αθήνα: Εκκρεμές, 2008.

–, *Αναταραχή φύλου: Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας* (μτφρ.: Γιώργος Καραμπελας), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2009.

–, *Επιτελεστικότητα και επισφάλεια: Η Τζούντιθ Μπάτλερ στην Αθήνα* (επιμ.: Αθηνά Αθανασίου), Αθήνα: Νήσος, 2011.

Γαβριηλίδης Άκης, «Ο ολοκληρωτισμός της «μη βίας» και τα αδιέξοδα του ακραίου κέντρου», *nomadicuniversality.com*, 14.7.2012.

–, «Εκείνα που δεν ακούγονται», στο Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), «Όλα μπορούν να λεχθούν» ή υπάρχουν «εκείνα που δεν λέγονται»;, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2015.

–, «Από την εργασία ποιος θα μας προστατεύσει;», *nomadicuniversality.com*, 20.2.2016.

Canguilhem Georges, *Το κανονικό και το παθολογικό* (μτφρ.: Γιώργος Φουρτούνης), Αθήνα: Νήσος, 2007.

Cohen Stanley, *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*, Οξφόρδη: B. Blackwell, 1987.

Deleuze Gilles, *Φουκώ* (μτφρ.: Τάσος Μπέτζελος), Αθήνα: Πλέθρον, 2005.

Derrida Jacques, «Οικονομίες της κρίσης» (μτφρ.: Βαγγέλης Μπιτσώρης), στο Γεράσιμος Κακολύρης (επιμ.), *Η πολιτική και ηθική σκέψη του Jacques Derrida*, Αθήνα: Πλέθρον, 2015.

Descombes Vincent, *Το Ίδιο και το Άλλο. 45 Χρόνια Γαλλικής Φιλοσοφίας* (μτφρ.: Λένα Κασίμη), Αθήνα: Praxis, 1984.

Δοξιάδης Κύρκος, *Υποκειμενικότητα και Εξουσία: Για τη θεωρία της Ιδεολογίας*, Αθήνα: Πλέθρον, 1992.

–, *Ανάλυση Λόγου: Κοινωνικο-φιλοσοφική θεμελίωση*, Αθήνα: Πλέθρον, 2008.

- , *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της Αριστεράς*, Αθήνα: νήσος, 2015.
- , *Προπαγάνδα*, Αθήνα: νήσος, 2016.
- Douglas Mary, «Καθαρότητα και κίνδυνος. Κοσμική μίανση» (μτφρ.: Κώστας Αθανασίου), Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Νήσος, 2004.
- Dreyfus Hubert L. –Rabinow Paul, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Σικάγο: The University of Chicago Press, 1982.
- Esposito Roberto, *Bios: Biopolitics and Philosophy* (μτφρ.: Timothy Campbell), Μινεάπολη: University of Minnesota Press, 2008.
- Fassin Didier, «Racialization: How to do Races with Bodies», στο Frances E. Mascia-Lees (επιμ.), *A Companion to the Anthropology of the Body and Embodiment*, Λονδίνο: Blackwell Publishing, 2011.
- Foucault Michel, *Η Αρχαιολογία της Γνώσης* (μτφρ.: Κωστής Παπαγιώργης), Αθήνα: Εξάντας, 1987.
- , *Εξουσία, Γνώση και Ηθική* (μτφρ.: Ζήσης Σαρίκας), Αθήνα: ύψιλον, 1987.
- , *Τι είναι Διαφωτισμός;* (μτφρ.: Στέφανος Ροζάνης), Αθήνα: Έρασμος, 1988.
- , *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, Λονδίνο: Routledge, 1989.
- , *Η Τάξη του Λόγου: Εναρκτήριο μάθημα στο Collège de France* (μτφρ.: Χ. Χρηστίδης –Μ. Μαϊδάτσης), Αθήνα: Ηριδανός, 1990.
- , *Η μικροφυσική της εξουσίας* (μτφρ.: Λίλα Τρουλινού), Αθήνα: ύψιλον, 1991.
- , «Z. Κανγκιλέμ: ο φιλόσοφος του σφάλματος», στο Κουζέλης Γεράσιμος (επιμ.), *Επιστημολογία: Κείμενα*, Αθήνα: νήσος, 1997.
- , *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας* (μτφρ.: Τιτίκα Δημητρούλια), Αθήνα: Ψυχογιός, 2002.
- , «Πολιτική οικονομία του σώματος» (μτφρ.: Καίτη Χατζηδήμου –Ιουλία Ράλλη), Δήμητρα Μακρυνιώτη (επιμ.), *Τα όρια του σώματος: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Αθήνα: Νήσος, 2004.

–, *Οι Λέξεις και τα Πράγματα: Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου* (μτφρ.: Κωστής Παπαγιώργης), Αθήνα: Γνώση, 2008.

–, *Επιλογή από τα Dits et Écrits* (μτφρ.: Θανάσης Λάγιος), Αθήνα: στιγμή, 2011.

–, *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής* (μτφρ.: Τάσος Μπέτζελος), Αθήνα: Πλέθρον, 2011.

–, *Ιστορία της σεξουαλικότητας: Η βούληση για γνώση* (μτφρ.: Τάσος Μπέτζελος), Αθήνα: Πλέθρον, 2011.

–, *Τρία κείμενα για τον Νίτσε* (μτφρ.: Δημήτρης Γκινοσάτης), Αθήνα: Πλέθρον, 2011.

–, *Η γέννηση της Βιοπολιτικής: Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)* (μτφρ.: Βασίλης Πατσογιάννης), Αθήνα: Πλέθρον, 2012.

–, *Τι είναι Κριτική;* (μτφρ.: Θανάσης Λάγιος), Αθήνα: Πλέθρον, 2016.

Φουρτούνης Γιώργος, «Η απορία του Υποκειμένου: Φουκώ, Αλτουσέρ, Μπάτλερ», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 106, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 2009.

–, «'An immense aspiration to being': the causality and temporality of the aleatory», στο Diefenbach Katja –Farris Sara R.–Kirn Gal –Thomas Peter, *Encountering Althusser: Politics and Materialism in Contemporary Radical Thought*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Bloomsbury, 2013.

Howarth David, *Η έννοια του Λόγου* (μτφρ.: Σοφία Καναούτη), Αθήνα: Πολύτροπον, 2008.

Κακολύρης Γεράσιμος, «Ο κριτικός Φουκώ», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 134-135, Ιούλιος – Δεκέμβριος 2016.

Κουζέλης Γεράσιμος (επιμ.), *Επιστημολογία: Κείμενα*, Αθήνα: νήσος, 1997.

Λάγιος Θανάσης –Λέκκα Βάσια –Πανουτσόπουλος Γρηγόρης, *Διάχυση συνόρων, χάραξη σωμάτων, σημεία καταγραφής*, Αθήνα: futura, 2016.

Laclau Ernesto, *Emancipation(s)*, London and New York: Verso, 1996.

Lazzarato Maurizio, *Η κατασκευή του χρεωμένου ανθρώπου: Δοκίμιο για τη νεοφιλελεύθερη κατάσταση* (μτφρ.: Γιώργος Καράμπελας), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2014.

- Louise Phillips –Marianne W. Jorgensen, *Ανάλυση Λόγου: Θεωρία και μέθοδος* (μτφρ.: Αλέξανδρος Κιουπκιολής), Αθήνα: Παπαζήση, 2009.
- Macherey Pierre, *Φουκώ & Μαρξ: Το παραγωγικό υποκείμενο* (μτφρ.: Τάσος Μπέτζελος), Αθήνα: Εκτός Γραμμής, 2014.
- Μάλλιος Βαγγέλης, «Μεταξύ υποκρισίας και παρανομίας: Υγειονομική Διάταξη ‘Λοβέρδου-Άδωνι’», *Ενθέματα της Αυγής*, 7.7.2013.
- Μαλούτα Μάρω Παντελίδου, *Το φύλο της δημοκρατίας: Ιδιότητα του πολίτη και έμφυλα υποκείμενα*, Αθήνα: Σαββάλας, 2002.
- Martin Emily, «Προς μια ανθρωπολογία της ανοσολογίας: Το σώμα ως εθνικό κράτος» (μτφρ.: Μιχάλης Λαλιώτης), στο Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Βιοκοινωνικότητες: Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*, Αθήνα: νήσος, 2011.
- Μάτσα Κατερίνα, *Ταπείνωση και ντροπή: Γυναίκες τοξικομανείς*, Αθήνα: Άγρα, 2013.
- Μαυρής Γιάννης, «Κόμματα & κομματικό σύστημα σε μετάβαση», *manvis.gr*, 19.6.2013.
- McRobbie Angela –Thornton Sarah L., «Rethinking “moral panic” for multi-mediated social worlds», *British Journal of Sociology*, τχ. 46, Δεκέμβριος 1995.
- McWhorter John H., *The Language Hoax: Why the World Looks the Same in Any Language*, Oxford University Press, 2014.
- Μεταξάς Γιώργος, «Η κρίση των subprimes», *Θέσεις*, τχ. 104, Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2008.
- Μπέτζελος Τάσος –Σωτήρης Παναγιώτης, «Σώματα, Λόγοι, Εξουσίες: Ξαναγυρνώντας στην ‘Περίπτωση Φουκώ’», *Θέσεις*, τχ. 89, Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2004.
- Νάτσης Χρήστος, «Ο εθνικολαϊκισμός και η ιδεολογία του ακραίου Κέντρου», *Χρόνος*, τχ. 17, Σεπτέμβριος 2014.
- Παπανικολάου Δημήτρης, «Ο δοσιλογισμός του θανάτου: Η διάταξη Λοβέρδου και οι ένθερμοι θιασώτες της», *Ενθέματα της Αυγής*, 7.7.2013.
- Rose Nikolas, «The Politics of Life Itself», *Theory, Culture and Society*, τχ. 18, Λονδίνο: SAGE Publications, 2001.

Rose Nikolas –Novas Carlos, «Βιολογική ιδιότητα του πολίτη» στο Αθηνά Αθανασίου (επιμ.), *Βιοκοινωνικότητες: Θεωρήσεις στην ανθρωπολογία της υγείας*, Αθήνα: νήσος, 2011.

Rothschild Nathalie, «Η βιομηχανία του αντι-τράφικινγκ είναι η μεγαλύτερη απειλή για τις μετανάστριες» (μτφρ.: Άκης Γαβριηλίδης), *nomadicuniversality.com*, 3.5.2012.

Scott J. W., «Το φύλο: μια χρήσιμη κατηγορία της ιστορικής ανάλυσης», στο Αβδελά Έφη – Ψαρρά Αγγέλικα, *Σιωπηρές Ιστορίες*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1997.

Σωτήρης Παναγιώτης, «Πολιτικές της αρρώστιας και του φόβου: Σημειώσεις για την πολιτική και ιδεολογική διαχείριση της πανδημίας γρίπης H1N1», *Θέσεις*, τχ. 109, Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2009.

Σωτηρόπουλος Βασίλης, «Παράνομη η αναμετάδοση φωτογραφιών οροθετικών από ΜΜΕ», *E-Lawyer*, 4.5.2012.

Ψαρρά Αγγέλικα, «Οροθετικές γυναίκες ή, μήπως, οροθετικοί λόγοι;», *Ενθέματα της Αυγής*, 3.6.2012.

πηγές.

Βαρνάβας Δημήτρης, «Δήλωση ΟΕΝΓΕ για απεργούς πείνας & για δηλώσεις Υπουργού Υγείας κ. Λοβέρδου», *Πανελλαδική Απεργία Πείνας Μεταναστών*, 15.2.2011.

Cripple Horse, «Η διαπόμπευση ως κοινωνική προσφορά, ο εκφασισμός ως επένδυση», *ΠαραλληλοΓράφος*, 1.5.2012.

Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης για τα Ναρκωτικά, «Ετήσια Έκθεση 2011: Η Κατάσταση του Προβλήματος των Ναρκωτικών και των Οινοπνευματωδών στην Ελλάδα».

Έθνος [online], «Μεγάλη αύξηση των κρουσμάτων του AIDS», *Έθνος [online]*, 21.11.2011.

ΚΕΕΛΠΝΟ, «Επιδημιολογική Επιτήρηση της HIV/AIDS λοίμωξης στην Ελλάδα», τχ. 26, Δεκέμβριος 2011.

Καρλατήρα Παναγιώτα, «Ανησυχεί η Ευρώπη για τις ασθένειες των μεταναστών», *Πρώτο Θέμα [online]*, 16.4.2011.

Λαμπρόπουλος Βασίλης Γ., «Ξένοι δικαστές για τη μεταχείριση των ιερόδουλων από την ΕΛ.ΑΣ.», *Το Βήμα [online]*, 11.2.2012.

Μαυρουδή Ζωή, «ΕΡΕΙΠΙΑ – Οροθετικές γυναίκες. Το χρονικό μιας διαπόμπευσης».

Ναυτεμπορική [online], «Μ. Χρυσοχοϊδης: Νομιμότητα η δημοσιοποίηση των ιερόδουλων», *Ναυτεμπορική [online]*, 2.5.2012.

Παππά-Σουλούνια Ρούλα, «AIDS: Η μάστιγα των τοξικομανών», *Ελευθεροτυπία [online]*, 28.8.2011.

Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης Διωκόμενων Οροθετικών Γυναικών, «Κυνήγι μαγισών στην Αθήνα της οικονομικής κρίσης: Η διαπόμπευση οροθετικών γυναικών και τρανς, χρήστριων και θυμάτων τράφικινγκ», *diokomenesorothetikes.wordpress.com*, 27.10.2012.

Πώποτας Δημήτρης, Καλύβα Άρια, Καρλατήρα Παναγιώτα, «Ανακοινώσεις Λοβέρδου – Χρυσοχοϊδη: Πιστοποιητικό Υγείας για τους μετανάστες», *Πρώτο Θέμα [online]*, 1.4.2012.

Σουμέλη Βαγγελιώ –Σπανού Δήμητρα, «Δυο χρόνια μετά το κυνήγι μαγισσών: συνέντευξη εφ' όλης της ύλης με μια διωκόμενη οροθετική», *fylosykis.gr*, 24.5.2014.

Σουμέλη Βαγγελιώ, «Η νίκη των οροθετικών είναι νίκη του κράτους δικαίου», *fylosykis.gr*, 18.12.2016.

Τα Νέα [online], «Λοβέρδος: 150 εκατ. ευρώ το χρόνο η περίθαλψη των μη νόμιμων μεταναστών», *Τα Νέα [online]*, 14.10.2010.

Το Βήμα [online], «Λοβέρδος - Χρυσοχοϊδης: Υποχρεωτικό πιστοποιητικό υγείας για μετανάστες», *Το Βήμα [online]*, 1.4.2012.

Χατζηγεωργίου Άρης, Βέργου Ντάνι, «Να απελαθούν οι ιερόδουλες φορείς του AIDS», *Ελευθεροτυπία [online]*, 16.12.2011.

Ανακοινώσεις οργανώσεων εναντίον της διαπόμπευσης: Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων <http://bit.ly/2lBqZBp>, Συνήγορος του Πολίτη <http://bit.ly/2l1IvSl>, Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων <http://bit.ly/2kFguzk>, Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου <http://bit.ly/2l63Utp>, Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου <http://bit.ly/2kUU9fm>, Δελτίο Τύπου υπογεγραμμένο από πολλές οργανώσεις <http://positivevoice.gr/?p=122>.

υλικό ανάλυσης.

Γραφείο Τύπου Υπουργείου Υγείας & Κοινωνικής Αλληλεγγύης, «Πρακτικά συνέντευξης Τύπου Ανδρέα Λοβέρδου 2/5/2012», Δελτία Τύπου Υπουργείου Υγείας, <http://bit.ly/2lwwXmN>.

–, «Πρακτικά συνέντευξης Τύπου Ανδρέα Λοβέρδου 9/5/2012», Δελτία Τύπου Υπουργείου Υγείας, <http://bit.ly/2kULFFb>.

–, «Συνέντευξη Τύπου πολιτικής ηγεσίας ΥΥΚΑ – Δημάρχου Αθηναίων Γιώργου Καμίνη στην παρουσίαση του προγράμματος: Δράσεις Δημόσιας Υγείας σε εθνικό επίπεδο - Συνεργασία με το Δήμο Αθηναίων για το Κέντρο της Πόλης», Δελτία Τύπου Υπουργείου Υγείας, 15.12.2011, <http://bit.ly/2lNg1Nl>.

–, «Δήλωση υπουργού Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, κ. Ανδρέα Λοβέρδου στο άτυπο Συμβούλιο Υπουργών Υγείας στη Βουδαπέστη», Δελτία Τύπου Υπουργείου Υγείας, 5.4.2011, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2lUgrhy>.

–, «Παρέμβαση Υπουργού Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, κ. Ανδρέα Λοβέρδου στη συνάντηση Υπουργών Υγείας Μεσογειακών Ευρωπαϊκών χωρών», 13.4.2011, <http://bit.ly/2lAThNj>.

–, «Ομιλία υπουργού Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, κ. Ανδρέα Λοβέρδου στη σύσκεψη με θέμα: "Δημιουργία θεραπευτικών μονάδων φαρμακευτικής υποστήριξης του OKANA σε δημόσια Νοσοκομεία"», 13.7.2011, <http://bit.ly/2kRXH5x>.

–, «Συνέντευξη υπουργού Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, κ. Ανδρέα Λοβέρδου στο ρ/σ NET RADIO και τους δημοσιογράφους Π. Τσιούτσια και Π. Σαράντη», 1.5.2012, <http://bit.ly/2lPRl6n>.

–, «Συνέντευξη υπουργού Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, κ. Ανδρέα Λοβέρδου στο ρ/σ REAL FM και τον δημοσιογράφο, Γιάννη Παπαδόπουλο», 1.5.2012, <http://bit.ly/2lL4i0V>.

–, Συνέντευξη υπουργού Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, κ. Ανδρέα Λοβέρδου στο ρ/σ ΣΚΑΪ 100,3 και τον δημοσιογράφο Α. Πορτοσάλτε. 2.5.2012 <http://bit.ly/2leHnYA>

–, Λοβέρδος Ανδρέας, «Συνέντευξη του Υπουργού κ. Ανδρέα Λοβέρδου στο ραδιοφωνικό σταθμό «REAL FM» στον δημοσιογράφο κ. Νίκο Χατζηνικολάου», Δελτία Τύπου Υπουργείου Υγείας, 7.1.2011, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2kUeBgB>.

–, «Ομιλία Υπουργού Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, κ. Ανδρέα Λοβέρδου στην Υψηλή Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το AIDS», Δελτία Τύπου Υπουργείου Υγείας, 22.6.2011, διαθέσιμο εδώ <http://bit.ly/2lHIQpZ>.

–, «Σχετικά με ελέγχους του ΥΥΚΑ και του ΚΕΕΛΠΝΟ στο κέντρο της Αθήνας κατ' εφαρμογή της υγειονομικής διάταξης», Δελτία Τύπου Υπουργείου Υγείας, 30.4.2012. <http://bit.ly/2kRXL4Z>.

Λοβέρδος Ανδρέας, στο Τάκης Δημήτρης, «Πρωινό Mega», *Mega Channel*, 24.8.2011.

–, στο Παπαπαναγιώτου Μπάμπης, «Διέξοδος, *Alpha TV*, 1.5.2012.

–, στο Παπαδάκης Γιώργος, «Καλημέρα Ελλάδα», *Antenna TV*, 15.5.2012.

Δελτία Τύπου Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, «Ομιλία Υπουργού Προστασίας του Πολίτη, Μιχάλη Χρυσοχοϊδη, στη Βουλή, απαντώντας σε επίκαιρη ερώτηση του Προέδρου του ΛΑ.Ο.Σ κ.Γεωργίου Καρατζαφέρη, σχετικά με τη λήψη μέτρων κατά της αύξησης της εγκληματικότητας στη χώρα μας», *Αρχείο Λόγων - Συνεντεύξεων κ. Μιχάλη Χρυσοχοϊδη*, 9.3.2012, <http://bit.ly/2lB8E8l>.

–, «Σημεία συνέντευξης Υπουργού Προστασίας του Πολίτη, Μιχάλη Χρυσοχοϊδη, για την 25η Μαρτίου, το κέντρο της Αθήνας και την παράνομη μετανάστευση στην εκπομπή του MEGA «Ανατροπή», με το δημοσιογράφο Γ. Πρετεντέρη (26/3)», *Αρχείο Λόγων - Συνεντεύξεων κ. Μιχάλη Χρυσοχοϊδη*, 27.3.2012, <http://bit.ly/2lZsCsI>.

–, «Συνέντευξη Υπουργού Προστασίας του Πολίτη, Μιχάλη Χρυσοχοϊδη στο ρ/σ ΣΚΑΪ 100,3 και στο δημοσιογράφο Μπάμπη Παπαδημητρίου, σχετικά με την παράνομη μετανάστευση και τους χώρους κλειστής προσωρινής φιλοξενίας», *Αρχείο Λόγων - Συνεντεύξεων κ. Μιχάλη Χρυσοχοϊδη*, 29.3.2012 <http://bit.ly/2157Erm>–.

–, «Κοινή Συνέντευξη Τύπου Υπουργού Προστασίας του Πολίτη, Μιχάλη Χρυσοχοϊδη και Υπουργού Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Ανδρέα Λοβέρδου για την προστασία της Δημόσιας Υγείας», *Αρχείο Λόγων - Συνεντεύξεων κ. Μιχάλη Χρυσοχοϊδη*, 1.4.2012, <http://bit.ly/21LJ5oj>.

–, «Συνέντευξη του Υπουργού Προστασίας του Πολίτη, Μιχάλη Χρυσοχοϊδη, στο Κεντρικό Δελτίο Ειδήσεων του Τ/Σ MEGA και στους δημοσιογράφους Όλγα Τρέμη, Γιάννη Πρετεντέρη και Παύλο Τσίμα, σχετικά με την παράνομη μετανάστευση και τους χώρους φιλοξενίας», *Αρχείο Λόγων - Συνεντεύξεων κ. Μιχάλη Χρυσοχοϊδη*, 4.4.2012, <http://bit.ly/218KUse>.

Χρυσοχοϊδης Μιχάλης, «Κεντρικό Δελτίο ειδήσεων του ANT1», *Antenna TV*, 1.5.2012.

Η απόφαση να μην παραπεμφθούν τα δεκάδες τηλεοπτικά, ηλεκτρονικά και έντυπα ρεπορτάζ που αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της έρευνας είναι καθαρά πολιτική και απηχεί τη θέση μας ενάντια στην αναβίωση της βίας της διαπόμπευσης.
